

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

“ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРИ ВИВЧЕННІ ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 11 КЛАСІ”

Студента 2 курсу, групи СОІ-2м
спеціальності 014.03 “Середня освіта”
(за предметними спеціальностями)
предметної спеціальності
014.03 «Середня освіта (Історія
та громадянська освіта)»
Приймак Святослав Дмитрович

Керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Кобута Степан Йосифович

Рецензент:
кандидат історичних наук, доцент
Паска Богдан Валерійович

м. Івано-Франківськ – 2025 р.

Анотація

Приймак Святослав Дмитрович

PRYIMAK SVIATOSLAV DMYTROVYCH

Формування громадянської компетентності при вивченні діяльності Народного Руху України на уроках історії України в 11 класі, 2025. 112 с.

FORMATION OF CIVIC COMPETENCE IN STUDYING THE ACTIVITIES OF THE PEOPLE'S MOVEMENT OF UKRAINE IN HISTORY OF UKRAINE LESSONS IN THE 11TH GRADE

У дипломній (магістерській) роботі на основі доступних джерельних матеріалів та фахової літератури розкрито теоретичні та методичні засади формування громадянської компетентності учнів через вивчення історії Народного Руху України (НРУ) як політичної партії в період 1990–2005 рр.

У чотирьох розділах роботи розкрито джерела та історіографію дослідження, еволюцію НРУ від громадсько-політичного об'єднання до політичної партії, включаючи трансформацію та організаційну розбудову під керівництвом В. Чорновола, розкол та діяльність під керівництвом Г. Удовенка та Ю. Костенка; методологічні засади формування громадянської компетентності в навчанні новітньої історії України; практичні аспекти розвитку громадянської компетентності через інтерактивні методи викладання теми НРУ та його виховний потенціал.

Наголошується, що вивчення НРУ як ключової сили в здобутті незалежності та становленні української державності сприяє розвитку в учнів критичного мислення, навичок політичної участі та демократичних цінностей відповідно до Закону "Про освіту" та Державного стандарту.

Значну увагу приділено аналізу теоретичних засад формування громадянської компетентності в закладах загальної середньої освіти, особливостям вивчення діяльності НРУ. Окремо висвітлюється стан наукового вивчення проблеми.

Основою для написання роботи послужили первинні джерела (архівні документи НРУ, програмні матеріали, твори В. Чорновола, мемуари) та вторинні джерела – історичні монографії, навчально-методична література, інтернет-ресурси. У додатках вміщено таблиці, схеми, приклади методик.

Ключові слова: Народний Рух України, громадянська компетентність, історія України, методика викладання, політична партія, В'ячеслав Чорновіл, виховний потенціал, інтерактивні методи, шкільна освіта, трансформація НРУ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	10
1.1. Аналіз джерельної бази	10
1.2. Історіографічний огляд проблеми	18
РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ: ВІД СТВОРЕННЯ ДО РОЗКОЛУ (1990-2005).....	40
2.1. Трансформація НРУ з громадсько-політичного об'єднання в партію (1990-1992)	40
2.2. Організаційна розбудова та ідеологічна платформа партії під керівництвом В. Чорновола (1992-1999)	45
2.3. Розкол НРУ та діяльність партії під керівництвом Г. Удовенка та Ю. Костенка (1999-2005)	50
РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У НАВЧАННІ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	56
3.1. Сутність та структура громадянської компетентності.....	56
3.2. Методичні підходи до формування громадянської компетентності ..	62
РОЗДІЛ 4. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРИ ВИВЧЕННІ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ 1990-Х РОКІВ	68
4.1. Інтерактивні методи викладання теми Народного Руху України як елемента політичної системи	68
4.2. Виховний потенціал Народного Руху України у формуванні громадянської свідомості школярів	77
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	92
ДОДАТКИ.....	102

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

Формування громадянської компетентності учнів є одним із пріоритетних завдань сучасної освіти в Україні, що зумовлено необхідністю виховання свідомого громадянина, здатного активно брати участь у розбудові демократичного суспільства. Відповідно до Закону України "Про освіту" (2017) та Державного стандарту повної загальної середньої освіти (2020), громадянська компетентність визначається як здатність особи до активної, відповідальної та ефективної участі у громадському житті, заснована на знанні своїх прав та обов'язків, повазі до прав людини і громадянина, цінностях демократії та верховенства права.

У цьому контексті особливого значення набуває вивчення історії Народного Руху України (НРУ) як ефективного засобу формування громадянської компетентності через призму конкретних історичних подій та процесів. Історія НРУ – масової громадсько-політичної організації, що відіграла визначальну роль у здобутті незалежності та становленні української державності наприкінці ХХ століття – демонструє яскраві приклади громадянської активності, політичної участі, захисту демократичних цінностей, механізмів функціонування партійної системи у демократичному суспільстві. Вивчення процесу трансформації НРУ з громадсько-політичного об'єднання у політичну партію, його організаційної розбудови, ідеологічної еволюції, участі у виборчих процесах створює унікальні можливості для розвитку в учнів критичного мислення, навичок аналізу політичних процесів, усвідомлення ролі громадянської активності у суспільних змінах.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що формування громадянської компетентності через вивчення історії НРУ дозволяє учням не лише засвоїти фактичний матеріал про важливий період новітньої історії України, а й усвідомити цінність демократичних інститутів, зрозуміти механізми політичної участі, розвинути навички громадянської відповідальності. Діяльність НРУ у

період 1990–2005 рр. надає багатий матеріал для формування всіх компонентів громадянської компетентності: когнітивного (знання про політичну систему, права громадян, функції партій), діяльнісного (навички критичного аналізу, участі в дискусіях, прийняття рішень) та ціннісно-мотиваційного (громадянські цінності, демократичні переконання, активна позиція).

Особливої уваги заслуговує період 1990–2005 рр., коли НРУ пройшов складний шлях – від провідної опозиційної сили, що відігравала ключову роль у процесі державотворення, до внутрішнього розколу та участі у подіях «Помаранчевої революції». Аналіз цього етапу через призму формування громадянської компетентності дозволяє учням глибше зрозуміти закономірності становлення українського партійного життя, специфіку політичної еволюції, роль особистісного фактора, зокрема діяльності В'ячеслава Чорновола, у трансформаційних процесах, а також усвідомити складність та багатогранність демократичних процесів.

Наукова значущість проблеми посилюється тим, що, незважаючи на значний потенціал теми НРУ для формування громадянської компетентності, у вітчизняній історіографії досі бракує комплексних досліджень, що поєднували б історико-політичний аналіз діяльності організації з методичним обґрунтуванням шляхів формування громадянських компетентностей учнів. Крім того, у педагогічній практиці тема діяльності НРУ нерідко представлена фрагментарно у підручниках з історії України, без належного акценту на її виховному потенціалі для громадянського становлення особистості, що створює потребу у розробці сучасних методичних підходів до її викладання з чітким фокусом на формуванні громадянської компетентності учнів.

Мета дослідження – обґрунтувати теоретичні та методичні засади формування громадянської компетентності учнів через вивчення історії Народного Руху України як політичної партії у 1990–2005 рр. в закладах загальної середньої освіти.

Завдання дослідження:

Проаналізувати джерельну базу та історіографію проблеми, зокрема навчально-методичну літературу з формування громадянської компетентності та методики викладання історії України;

Дослідити еволюцію Народного Руху України від створення до розколу (1990-2005 рр.) як історичної основи для формування громадянської компетентності учнів: процес трансформації НРУ з громадсько-політичного об'єднання в політичну партію, організаційну розбудову та ідеологічну платформу під керівництвом В. Чорновола, причини розколу та діяльність партії під керівництвом Г. Удовенка та Ю. Костенка;

Обґрунтувати теоретичні засади викладання історії НРУ в закладах загальної середньої освіти з метою формування громадянської компетентності: визначити місце теми в шкільному курсі історії України та методичні підходи до вивчення політичних партій у контексті громадянського виховання;

Розробити практичні методичні рекомендації щодо формування громадянської компетентності учнів через викладання історії Народного Руху України з використанням інтерактивних методів навчання та розкрити виховний потенціал історії НРУ у формуванні громадянської свідомості.

Об'єкт дослідження – процес формування громадянської компетентності учнів закладів загальної середньої освіти на уроках історії України.

Предмет дослідження – теоретичні та методичні засади формування громадянської компетентності учнів через вивчення історії Народного Руху України як політичної партії (1990-2005 рр.), включаючи його організаційну структуру, ідеологію, електоральну динаміку та освітньо-виховний потенціал.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1990–2005 рр. Нижня межа визначається початком процесу трансформації НРУ у політичну партію (Другий з'їзд НРУ 1990 р., виключення слів "за перебудову"), верхня – участю рухівців у подіях «Помаранчевої революції». У межах цього періоду простежуються ключові етапи еволюції партії – організаційне оформлення, політична активність, внутрішні трансформації та криза єдності, що дозволяє

всебічно продемонструвати учням різні аспекти функціонування політичної партії у демократичному суспільстві.

Методологічна основа дослідження спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності та міждисциплінарності.

Використано низку наукових підходів:

системний підхід – для розгляду НРУ як складної політичної системи з взаємопов'язаними елементами (ідеологія, структура, програма, лідери, електорат) та як об'єкта навчання, що сприяє комплексному формуванню громадянської компетентності;

історико-генетичний підхід – для простеження еволюції партії у часі, її трансформації та зміни ідейних засад, що демонструє учням динаміку політичних процесів;

компетентнісний підхід – для визначення освітніх результатів через формування в учнів здатності застосовувати знання про історію НРУ для розуміння сучасних політичних процесів та активної громадянської позиції;

діяльнісний підхід – для організації активної пізнавальної діяльності учнів через роботу з історичними джерелами, участь в інтерактивних формах навчання, що розвиває практичні навички громадянської участі;

особистісно орієнтований підхід – для врахування індивідуальних особливостей учнів, їхнього досвіду та інтересів у процесі формування громадянських компетентностей;

біографічний підхід – для дослідження ролі В'ячеслава Чорновола та інших лідерів у політичному розвитку партії як прикладів громадянської мужності та відповідальності;

порівняльний підхід – для зіставлення діяльності НРУ з іншими політичними силами, що розвиває критичне мислення учнів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше:

обґрунтовано потенціал історії Народного Руху України як ефективного засобу формування громадянської компетентності учнів через комплексний

аналіз усіх її компонентів (когнітивного, діяльнісного, ціннісно-мотиваційного);

розроблено теоретичні та методичні засади викладання історії НРУ у шкільному курсі історії України з акцентом на формуванні громадянських компетентностей, що поєднують історико-політичний та педагогічний виміри проблеми;

систематизовано навчально-методичну літературу з формування громадянської компетентності та обґрунтовано можливості її застосування при вивченні теми НРУ;

визначено конкретні шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності через вивчення різних аспектів діяльності НРУ (організаційна структура, ідеологічна платформа, виборчі кампанії, внутрішньопартійні процеси).

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у навчально-виховному процесі закладів загальної середньої освіти при викладанні історії України та громадянської освіти. Розроблені методичні рекомендації, інтерактивні форми роботи, завдання для учнів можуть бути застосовані вчителями для ефективного формування громадянської компетентності. Матеріали дослідження можуть бути використані також у системі післядипломної педагогічної освіти для підвищення кваліфікації вчителів історії та громадянської освіти, при вивченні факультативного предмету «Історія українського державотворення», у роботі гуртків та секцій з історії.

Апробація результатів дослідження була здійснена під час виступу на V Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість в історії, літературі та методиці навчання» (м. Київ – Івано-Франківськ – Варшава, 24 жовтня 2024 року) та щорічній звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів за 2024 р. рік у квітні 2025 р. Окремі положення дипломної роботи знайшли своє відображення в опублікованій статті: «Участь

В'ячеслава Чорновола у виборюванні незалежності України: виховний потенціал для сучасної молоді» [85].

Структура роботи складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (115 найменувань) і додатків.

Кобута С., Приймак С. *Участь В'ячеслава Чорновола у виборюванні незалежності України: виховний потенціал для сучасної молоді* // Науково-методичний вісник «Джерела». 2024. №1(105). С. 62.

URL: https://ippo.if.ua/images/stories/Osvitjanske_slovo/dg_1_24.pdf

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Аналіз джерельної бази

Дослідження еволюції Народного Руху України в період 1990-2005 років базується на широкій та різноманітній джерельній базі, яка дозволяє комплексно проаналізувати всі аспекти функціонування цієї політичної організації. Джерельна база характеризується як кількісним багатством, так і якісною різноманітністю матеріалів, що відображають різні сторони діяльності НРУ у зазначений період. Системний аналіз наявних джерел дозволяє виділити кілька основних груп документів, кожна з яких має специфічні особливості та інформаційний потенціал для дослідження.

Особливе місце серед джерел займають документи особового походження та праці В'ячеслава Чорновола, який протягом більшої частини досліджуваного періоду очолював НРУ та визначав стратегічні напрями його розвитку. Багатотомне видання «Твори» В'ячеслава Чорновола, здійснене видавництвом «Смолоскип» за підтримки Міжнародного благодійного фонду В'ячеслава Чорновола, становить унікальну джерельну базу для вивчення ідейно-політичної еволюції лідера НРУ та організації в цілому.

Четвертий том цього видання містить спогади і роздуми В. Чорновола, що дозволяють зрозуміти мотивацію його політичної діяльності [32]. Особливу цінність становлять розділи, присвячені участі Чорновола у створенні програмних документів руху та його бачення перспектив розвитку української державності.

Шостий том творів, опублікований у 2009 році обсягом 1052 сторінки, охоплює період з листопада 1985 по квітень 1990 року та містить документи і матеріали періоду відродження громадсько-політичного життя в Україні та становлення НРУ як масової організації [33]. Цей том включає статті В. Чорновола в самвидаві, його виступи на зборах та мітингах, листи до різних інстанцій, а також документи, що відображають початковий етап формування

НРУ. Особливу цінність становлять матеріали, що розкривають участь Чорновола у створенні програмних документів руху та його бачення перспектив розвитку української державності.

Сьомий том творів, виданий у 2011 році обсягом 1080 сторінок, включає статті, виступи та інтерв'ю В. Чорновола з березня 1990 по грудень 1992 року [30]. Цей період є ключовим для розуміння процесу трансформації НРУ з громадсько-політичного об'єднання у політичну партію. У томі представлені виступи у Верховній Раді УРСР, де Чорновіл працював народним депутатом, його публіцистика в газеті «Народна газета», документи НРУ та хроніка його діяльності. Ці матеріали дозволяють простежити участь В. Чорновола у процесі здобуття незалежності України, розробці конституційних засад нової держави та формуванні основ багатопартійної системи.

Аналіз творів В. Чорновола як джерела вимагає критичного підходу з урахуванням суб'єктивного характеру багатьох оцінок та політичної заангажованості автора. Водночас ці матеріали є незамінними для розуміння ідейних засад НРУ, внутрішньопартійних дискусій та мотивації ключових політичних рішень.

Архівні матеріали становлять найважливішу групу джерел для дослідження діяльності НРУ. Центральне місце серед архівних установ займає Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки, утворений 7 жовтня 2022 року відповідно до постанови Кабінету Міністрів України про оптимізацію системи центральних державних архівів у результаті злиття Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

У фонді номер 270 «Народний рух України (НРУ, Рух), м. Київ (1989 по теперішній час)» зберігаються документи партії з моменту її заснування. Згідно з описом фонду, НРУ був заснований як громадсько-політична організація на базі численних демократичних угруповань на основі програми, запропонованої Спілкою письменників України та надрукованої в газеті «Літературна Україна» шістнадцятого лютого 1989 року. Організаційне оформлення під назвою

«Народний Рух України за перебудову» відбулося на установчому з'їзді 8-10 вересня 1989 року, а реєстрація як політичної партії першого лютого 1993 року Міністерством юстиції України.

Архівні матеріали фонду НРУ включають установчі документи організації, матеріали з'їздів та конференцій різних рівнів, протоколи засідань керівних органів, програмні та статутні документи, матеріали виборчих кампаній, листування з регіональними організаціями та зарубіжними партнерами, фінансову документацію. Особливу цінність становлять документи періоду 1992-2005 років, які відображають діяльність НРУ як політичної партії, включаючи матеріали внутрішньопартійних дискусій, підготовки до виборчих кампаній, аналіз електоральних результатів та організаційні питання. Фонд містить понад 250 справ, що охоплюють різні аспекти діяльності партії протягом усього періоду її існування.

Документи Третього з'їзду НРУ (28 лютого - 1 березня 1992 року) зберігаються у справі 23 фонду 270, де міститься протокол засідань та рішення про створення інституту трьох співголів. Ці матеріали розкривають гострі дискусії щодо майбутнього організації, різні підходи до трансформації НРУ та компромісний характер прийнятих рішень. Матеріали Четвертих Всеукраїнських зборів НРУ (4-6 грудня 1992 року), що зафіксували остаточну трансформацію організації в політичну партію, знаходяться у справі 47. Ці документи включають новий Статут партії, програмні документи, протоколи виборів керівництва.

Важливими є також матеріали регіональних архівів, які зберігають документи місцевих організацій НРУ. Поточний архів Миколаївського крайового Руху містить унікальні документи місцевого рівня, включаючи протоколи засідань, звіти про діяльність, матеріали виборчих кампаній та листування з центральними органами партії. Як зазначає дослідниця Оксана Шипотілова, ці документи вперше вводяться в широкий науковий обіг та дозволяють простежити специфіку діяльності НРУ на регіональному рівні, виявити особливості взаємодії центру та периферії в партійній структурі.

У Чернівецьких державних архівах зберігаються документи фонду особового походження «Сандуляк Леонтій Іванович - народний депутат СРСР, професор, завідувач кафедру зоології і фізіології Чернівецького держуніверситету». Цей фонд містить декларацію та резолюції Установчої конференції по створенню Чернівецької регіональної організації НРУ за перебудову, інформацію про діяльність Народного Руху в Чернівцях за червень-вересень 1989 року, повідомлення інформаційного бюлетеня Секретаріату Руху «Вісник Руху» та фотодокументи з Першого всеукраїнського з'їзду НРУ. Ці матеріали дозволяють простежити процес створення регіональних структур НРУ та їхню роль у загальнонаціональному русі.

Програмні документи та матеріали з'їздів НРУ становлять окрему важливу групу джерел для розуміння ідеологічної еволюції організації. Фундаментальне значення мають матеріали установчого з'їзду НРУ, опубліковані під назвою «Три дні вересня (Матеріали установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову)» [19]. Перший установчий з'їзд Руху відбувся 8-10 вересня 1989 року в конференц-залі Київського політехнічного інституту під назвою «Народний Рух України за перебудову». У роботі з'їзду взяли участь понад 1100 делегатів з усіх областей України, включаючи Кримську область, та від українців у Латвії і Литві.

Збірник матеріалів установчого з'їзду включає програмні документи, виступи делегатів, резолюції з різних питань, організаційні рішення. Особливу цінність становлять стенограми дискусій, що розкривають різні підходи до визначення цілей та завдань НРУ, його місця в політичній системі. Аналіз цих матеріалів дозволяє простежити еволюцію поглядів засновників НРУ від підтримки перебудови до вимог незалежності України.

Програма Народного Руху України за перебудову та Статут НРУ за перебудову були опубліковані в газеті «Літературна Україна» 16 лютого 1989 року [21; 27]. У програмі НРУ головною метою діяльності визначалося побудову в Україні демократичного й гуманного суспільства, у якому буде досягнуто справжнє народовладдя, добробут народу і умови для гідного життя

людини, відродження та всебічний розвиток української нації, забезпечення національно-культурних потреб усіх етнічних груп республіки, створення суверенної української держави.

Цінними є матеріали наступних з'їздів партії, особливо Другого з'їзду НРУ (25-28 жовтня 1990 року), на якому чисельність членів НРУ досягла максимальної позначки 633 тисячі осіб [16]. На цьому з'їзді зі назви організації було виключено слова «за перебудову», а головною метою діяльності визначено досягнення незалежності України. Матеріали з'їздів дозволяють простежити еволюцію програмних засад НРУ, зміни в організаційній структурі та кадрових рішеннях, виявити тенденції політизації організації.

Резолюція Третіх Всеукраїнських зборів НРУ (28 лютого – 1 березня 1992 р.) [24] містить важливі рішення про майбутнє організації, що розкривають процес трансформації з громадського руху в політичну партію. Особливу цінність становлять документи Четвертих Всеукраїнських зборів НРУ (5-6 грудня 1992 р.) [20], на яких було обрано єдиного голову - В'ячеслава Чорновола, що ознаменувало завершення процесу партійного будівництва.

Програма Народного Руху України (партії), ухвалена IV Всеукраїнськими зборами НРУ 5-6 грудня 1992 року [20], визначила нові стратегічні завдання організації як повноцінної політичної партії. У прийнятому Статуті було чітко зафіксовано статус НРУ як політичної партії, визначено її організаційну структуру та механізми прийняття рішень.

Декларація принципів НРУ 1993 року [13] деталізувала ідеологічну платформу партії, визначила її місце в політичному спектрі як національно-демократичної сили. Програма економічних реформ НРУ 1994 року [23] конкретизувала позицію партії щодо економічного розвитку, соціального захисту, приватизації та ринкових перетворень.

Важливими є також матеріали Дев'ятих, Десятих, Одинадятих та Тринадцятих Всеукраїнських зборів НРУ, що відбувалися протягом 1998-2003 років [14; 15; 17; 18]. Ці документи дозволяють простежити еволюцію

програмних засад НРУ, зміни в організаційній структурі та кадрових рішеннях, виявити тенденції політичної еволюції партії в умовах незалежної України.

Періодичні видання становлять надзвичайно важливу групу джерел для вивчення діяльності НРУ, оскільки вони відображають поточну політичну позицію партії, її реакцію на події, внутрішньопартійне життя. Центральне місце серед них займає «Народна газета» - загальноукраїнський суспільно-політичний тижневик, що виходив з лютого 1990 року до липня 2009 року. Це було перше офіційно зареєстроване в УРСР опозиційне видання, що мало величезне символічне значення для демократичного руху.

Постанову про створення «Народної газети» як органу Народного руху України за перебудову було ухвалено десятого вересня 1989 року на Перших Всеукраїнських зборах НРУ, головним редактором затверджено письменника-шістдесятника Анатолія Шевченка. Тривалий час «Народна газета» друкувалася в Житомирі, Луцьку та Чорткові Тернопільської області через відмову столичних друкарень, підпорядкованих компартійним органам, укладати угоди про друк рухівської газети. Тільки після ліквідації московського путчу й проголошення незалежності України стало можливим організовувати друкування часопису в Києві, а тираж сягнув понад ста тисяч примірників.

На сторінках «Народної газети» публікувалися офіційні документи НРУ, звіти про діяльність партії, матеріали про роботу фракції у Верховній Раді, аналітичні статті лідерів та ідеологів партії. Особливу цінність становлять публікації В. Чорновола, що розкривають його бачення ключових проблем українського державотворення. Систематичний аналіз газети дозволяє простежити еволюцію позиції НРУ з різних питань, виявити внутрішньопартійні суперечності.

Важливими джерелами є позацензурні «неформальні» видання 1989-1991 років, зокрема «Голос відродження», «Дзвін», «Поступ», «Голос Карпат», «Віче», «Вільне слово» та «Вісник Руху». На сторінках цих видань публікувалися заяви, ухвали, матеріали про з'їзди Руху, виступи лідерів та статті відомих діячів НРУ. Від грудня 1989 року почав виходити

інформаційний бюлетень Секретаріату НРУ «Вісник Руху», який містив оперативну інформацію про діяльність організації, повідомлення з регіонів, документи керівних органів.

Цінними є матеріали в загальнонаціональних газетах «День», «Час/Time», «Голос України», «Україна молода», що висвітлювали діяльність НРУ протягом досліджуваного періоду. Особливе значення мають статті самого В. Чорновола в газеті «Час/Time», де він регулярно публікував свою «Колонку редактора» з аналізом поточних політичних подій та висловлював погляди на розвиток української держави та майбутнє НРУ. Зокрема, його стаття «Рух має стати правою партією європейського типу» (1998) відображає бачення лідером НРУ перспектив розвитку організації як проєвропейської консервативної партії.

Статистичні та аналітичні матеріали становлять важливу групу джерел для об'єктивної оцінки електоральних результатів НРУ та його місця в партійній системі України. Дані Центральної виборчої комісії України про результати парламентських виборів 1994, 1998, 2002 років дозволяють проаналізувати динаміку електоральної підтримки НРУ, регіональну специфіку голосування, соціально-демографічний склад електорату партії.

Мемуарна література та спогади учасників подій становлять окрему групу джерел, що дозволяє реконструювати атмосферу епохи, мотивацію дій політичних лідерів, неформальні аспекти партійного життя. Спогади Івана Драча «З відстані часу» подають погляд першого голови НРУ на становлення організації [29]. Автор детально розповідає про процес створення Руху, участь української інтелігенції в національному відродженні, внутрішні дискусії щодо стратегії діяльності, процес трансформації від громадського руху до політичної партії.

Михайло Горинь у книзі «Відлуння далеких подій» ділиться своїми враженнями про роботу в якості одного з трьох співголів НРУ у 1992 році [28]. Автор аналізує причини внутрішніх суперечностей та шляхи їх подолання, розповідає про складнощі пошуку компромісів між різними течіями в організації, оцінює доцільність рішень, прийнятих на з'їздах НРУ.

Дмитро Павличко в книзі «Роздуми про наш час» розглядає роль НРУ у процесі національного відродження [30]. Автор, будучи одним з ініціаторів створення Руху та активним учасником його діяльності, подає особистісне бачення подій, аналізує внесок НРУ у становлення незалежної української держави, формування багатопартійної системи, розвиток демократичних інститутів.

Лесь Танюк у своїх творах детально описує атмосферу з'їздів НРУ, політичні дискусії, особистості лідерів руху [31]. Його багатотомні «Твори» містять щоденникові записи, спогади, публіцистику, що охоплюють період з 1980-х до 2000-х років. Особливу цінність становлять матеріали, присвячені внутрішнім дискусіям у НРУ, конфліктам між різними угрупованнями, пошуку шляхів збереження єдності організації.

Ці спогади дозволяють простежити специфіку діяльності організації на різних рівнях, виявити особливості взаємодії центральних та місцевих структур, зрозуміти мотивацію рядових активістів. Водночас мемуарна література вимагає критичного аналізу з урахуванням суб'єктивності оцінок, можливого викривлення фактів під впливом часу та особистих симпатій авторів.

Оцінка достовірності та повноти джерельної бази вимагає урахування кількох факторів. По-перше, більшість документів НРУ створювалася в умовах гострої політичної боротьби та носить певний ідеологічний відбиток, що вимагає критичного підходу до їх аналізу. По-друге, частина архівних матеріалів могла бути втрачена внаслідок організаційних змін у партії, розколів та недосконалості системи документообігу. По-третє, мемуарна література носить суб'єктивний характер та потребує перехресної верифікації з іншими джерелами.

Водночас наявна джерельна база є достатньо репрезентативною для комплексного дослідження еволюції Народного Руху України у 1990-2005 роках. Поєднання різних типів джерел - документів партійного походження, архівних матеріалів, періодичних видань, статистичних даних, мемуарної

літератури - дозволяє забезпечити об'єктивність дослідження, перехресну верифікацію інформації та всебічне розглянути досліджувану проблему. Джерельна база дає можливість простежити не лише офіційну позицію партії, але й внутрішньопартійні процеси, регіональну специфіку діяльності, електоральну динаміку.

1.2. Історіографічний огляд проблеми

Дослідження еволюції Народного Руху України як політичної організації вимагає чіткого визначення методологічних засад, що дозволяють системно підійти до аналізу складних суспільно-політичних процесів перехідного періоду української історії. Методологічну основу становлять праці провідних українських істориків та методологів, які розробили концептуальні підходи до вивчення новітньої історії України.

Фундаментальне значення для методології дослідження має праця Леоніда Зашкільняка «Вступ до методології історії», видана у Львові видавництвом ЛОНМІО у 1996 році обсягом 216 сторінок [48]. Автор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової і новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка, систематизував основні методологічні підходи сучасної історичної науки та адаптував їх до специфіки українських реалій.

Л. Зашкільняк обґрунтовує необхідність застосування системного підходу до вивчення суспільно-політичних організацій, розглядаючи їх як складні динамічні системи, що перебувають у постійній взаємодії із зовнішнім середовищем. Для аналізу діяльності НРУ це означає необхідність розгляду партії не ізольовано, а в контексті загальної політичної системи України, у взаємозв'язку з іншими політичними силами, державними інституціями, громадськими рухами. Системний підхід дозволяє виявити як внутрішні

механізми функціонування партії, так і зовнішні фактори, що впливали на її діяльність.

Автор наголошує на важливості принципу історизму, що передбачає розгляд історичних явищ у їхньому розвитку, з урахуванням конкретних умов епохи. Застосування цього принципу до вивчення НРУ вимагає аналізу організації на різних етапах її еволюції - від громадського руху до політичної партії - з урахуванням специфіки кожного періоду. Принцип історизму застерігає від модернізації минулого, тобто оцінки подій 1990-х років з позицій сучасності без урахування об'єктивних обставин того часу.

Важливим методологічним принципом, обґрунтованим Л. Зашкільняком, є об'єктивність дослідження. Це передбачає критичний аналіз усіх доступних джерел, незалежно від їхнього походження чи ідеологічної спрямованості, уникнення односторонніх оцінок, прагнення до виваженості висновків. Для дослідження НРУ це особливо актуально, оскільки організація залишається об'єктом політичних дискусій, а багато учасників подій продовжують активну політичну діяльність.

Ярослав Калакура у фундаментальній праці «Джерелознавство історії України: методологія, методика, історіографія», виданій у Києві видавництвом «Либідь» у 2002 році обсягом 488 сторінок, розробив концептуальні засади джерелознавчого аналізу [49]. Автор, доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, систематизував методи критичного аналізу історичних джерел та визначив критерії оцінки їхньої достовірності.

Я. Калакура розробив класифікацію історичних джерел за різними критеріями - походженням, формою, змістом, що дозволяє системно підійти до аналізу джерельної бази дослідження НРУ. Автор обґрунтовує необхідність зовнішньої та внутрішньої критики джерел. Зовнішня критика передбачає встановлення автентичності документа, часу і місця його створення, авторства.

Внутрішня критика спрямована на оцінку достовірності інформації, виявлення можливих викривлень чи тенденційності.

Володимир Космина в праці «Історія як наука: вступ до спеціальності» систематизує основні підходи до вивчення історії, аналізує специфіку історичного пізнання, визначає місце історії серед інших гуманітарних наук [53]. Особливу увагу автор приділяє питанням методології історичного дослідження, співвідношенню об'єктивного та суб'єктивного в історичному процесі, ролі особистості в історії. Для вивчення НРУ ці теоретичні положення є важливими, оскільки дозволяють оцінити роль харизматичних лідерів, зокрема В. Чорновола, у становленні та розвитку організації.

Ірина Міронова у праці «Концептуальні засади сучасної історіографії» аналізує основні теоретичні підходи та концепції, що використовуються в сучасній історичній науці [58]. Авторка розглядає різні історіографічні школи, їхні методологічні принципи, критично оцінює їхні сильні та слабкі сторони. Ця праця є важливою для розуміння теоретичного контексту, в якому здійснюються сучасні дослідження новітньої історії України.

Окрему групу джерел становлять нормативно-правові акти, що регулювали діяльність політичних організацій в Україні в досліджуваний період та визначають методологічні засади сучасної історичної та громадянської освіти.

Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [1], визначила правові основи функціонування політичних партій, гарантувала громадянам право на об'єднання в політичні партії та громадські організації. Стаття 36 Конституції встановлює, що громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Це конституційне положення створило правові підстави для діяльності НРУ як повноцінної політичної партії після здобуття Україною незалежності.

Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 року № 2460-XII [4] встановив правові та організаційні засади реалізації права громадян на свободу об'єднання. Цей закон регулював процес створення, реєстрації та діяльності громадських організацій, у тому числі політичних партій, на перехідному етапі становлення незалежної української держави. Для НРУ цей закон був важливим, оскільки саме на його основі відбулася реєстрація організації як політичної партії у 1993 році.

Закон України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2365-III [5] детально врегулював правовий статус політичних партій, порядок їх створення, реєстрації, діяльності та припинення. Закон визначив, що політична партія - це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. Цей закон став важливим кроком у розвитку правової бази діяльності політичних партій в Україні, хоча був прийнятий вже після досліджуваного періоду трансформації НРУ.

Для педагогічної частини дослідження визначальне значення мають нормативно-правові акти у сфері освіти. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII [2] визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи освіти в Україні. Стаття 6 закону встановлює мову освіти - українську, що має важливе значення для викладання історії України. Стаття 12 визначає мету повної загальної середньої освіти - всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності. Ця мета безпосередньо пов'язана з завданнями формування громадянської компетентності через вивчення історії НРУ.

Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року № 463-IX [3] встановлює організаційні засади середньої освіти. Стаття 5

закону визначає базові цінності виховання, що включають патріотизм, повагу до державних символів України, демократичні цінності, права людини, толерантність. Ці цінності є важливими орієнтирами при викладанні історії НРУ як організації, що боролася за демократизацію суспільства та національну гідність.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти» від 30 вересня 2020 року № 898 [6] та «Про затвердження Державного стандарту повної загальної середньої освіти» від 30 вересня 2020 року № 898 [7] визначають вимоги до результатів навчання з різних освітніх галузей, включаючи суспільствознавство. Державний стандарт встановлює, що освітня галузь «Суспільствознавство» формує в учнів цілісне уявлення про суспільство та місце людини в ньому, сприяє усвідомленню себе громадянином України та повноправним членом суспільства. У межах цієї освітньої галузі історія як навчальний предмет має на меті формування в учнів наукового розуміння історії як багатофакторного процесу, розвиток умінь критично аналізувати історичні джерела, формулювати власні обґрунтовані судження про історичні події та діячів.

Навчальні програми з історії України для 10-11 класів [10] конкретизують зміст історичної освіти на різних рівнях. Програма для 10-11 класів передбачає вивчення новітньої історії України, включаючи тему Народного Руху України в контексті здобуття незалежності та розбудови демократичної держави. Програма визначає очікувані результати навчання: учні мають характеризувати діяльність громадсько-політичних організацій періоду перебудови, пояснювати роль НРУ у процесі здобуття незалежності України, аналізувати програмні документи політичних партій, оцінювати внесок політичних лідерів у розбудову незалежної держави, формулювати власні обґрунтовані судження про події новітньої історії України.

Навчальна програма з громадянської освіти для 10-11 класів [8] інтегрує історичний матеріал у формування громадянської компетентності. Програма передбачає вивчення питань демократії, політичних прав та свобод,

функціонування політичної системи, участі громадян у політичному житті. Тема НРУ може бути використана як приклад реалізації політичних прав громадян, формування громадянського суспільства, демократичної політичної культури.

Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року [11] визначає стратегічні напрями розвитку освіти, включаючи компетентнісний підхід до навчання. Згідно з концепцією, ключовими компетентностями, що мають формуватися у процесі навчання, є громадянська та соціальна компетентність, культурна компетентність, уміння вчитися впродовж життя, ініціативність та підприємливість. Вивчення історії НРУ сприяє формуванню цих компетентностей через аналіз реальних історичних подій, участь у дискусіях, роботу з первинними джерелами.

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [12] визначає мету національно-патріотичного виховання як формування патріотичної самосвідомості молодого покоління як невід'ємної складової духовності, моральності та активної громадянської позиції. Вивчення історії НРУ має значний потенціал для реалізації цієї мети, оскільки демонструє приклади громадянської активності, боротьби за національні цінності, служіння Україні.

Аналіз нормативно-правових актів показує, що законодавство України створює сприятливі умови для вивчення історії політичних партій, зокрема НРУ, в контексті формування громадянської компетентності учнів. Компетентнісний підхід, закріплений у державних стандартах та навчальних програмах, відповідає сучасним вимогам до історичної освіти та дозволяє ефективно використовувати історичний матеріал для виховання активних і відповідальних громадян.

Особливе значення для нашого дослідження мають праці з методики викладання історії та громадянської освіти, що визначають теоретичні та

практичні засади формування громадянської компетентності через вивчення історичного матеріалу.

Фундаментальною працею з теорії та методики громадянської освіти є монографія Ольги та Галини Фрейман «Громадянська освіта: теорія і методика навчання», видана в Києві у 2008 році обсягом 254 сторінки [101]. Це дослідження систематизує теоретичні засади громадянської освіти як процесу формування компетентного громадянина через розвиток знань, навичок, цінностей і ставлень. Автори описують громадянську освіту як інтегративну систему, де акцент робиться на інтерактивних технологіях: дискусіях, рольових іграх, проєктах, роботі з джерелами та критичному мисленні.

О. Пометун та Г. Фрейман деталізують поетапне формування компетентностей від базових знань про суспільство до ціннісних орієнтацій, з прикладами уроків для шкільного курсу, включаючи оцінку через критерії самостійності та аргументації. Особливу цінність становить розділ про методи викладання громадянської освіти, де подано конкретні прийоми організації дискусій, дебатів, рольових ігор, роботи з документами. Автори наголошують, що громадянська освіта не може бути ефективною без активної участі учнів, без створення ситуацій, що вимагають від них прийняття рішень, аргументації своєї позиції, пошуку компромісів.

Бібліографічна частина монографії включає 38 посилань на економічні, педагогічні та інформаційні методики викладання, з частковим фокусом на історії та громадянській освіті в школах. Серед рекомендованої літератури - праці про інноваційні системи викладання історії, телекомунікаційні проєкти для критичного мислення, інтерактивні технології та формування історичних концепцій. Теорії, на які посилаються автори, охоплюють соціо-економіку, психологічні основи навчання та педагогічний потенціал інформаційно-комунікаційних технологій.

Практичні рекомендації в монографії подані через систему запитань та завдань, таких як пояснення сутності ІКТ у навчанні, формулювання цілей для ІКТ у громадянській освіті, ефективне використання комп'ютерних технологій

у викладанні громадянської освіти, організація пошуку інформації в інтернеті та використання текстових редакторів для дидактичних матеріалів. Приклади включають підготовку тематичних добірок ресурсів з сайтів громадянської освіти та використання онлайн-порталів для історичного та освітнього контенту.

Ольга Пометун та Тамара Ремех у посібнику «Сучасний урок громадянської освіти», виданому в Києві у 2005 році обсягом 168 сторінок [99], розробили конкретні методичні рекомендації щодо організації уроків громадянської освіти. Автори подають структуру сучасного уроку, що включає мотиваційний етап, етап вивчення нового матеріалу з використанням інтерактивних методів, етап закріплення та рефлексії. Особливу увагу приділено методам активізації пізнавальної діяльності учнів, формуванню критичного мислення, розвитку навичок аргументації та ведення діалогу.

Спільна праця О. Пометун та Л. Пирожко «Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід», видана в Києві у 2002 році обсягом 136 сторінок [97], детально описує різноманітні інтерактивні методи навчання, що можуть бути застосовані при вивченні історії та громадянської освіти. Автори класифікують інтерактивні технології за різними критеріями, подають конкретні приклади їх використання на уроках, аналізують переваги та можливі труднощі впровадження. Серед описаних методів - робота в малих групах, мозковий штурм, дебати, рольові ігри, кейс-метод, метод проєктів.

Ольга Пометун, Ніна Гупан та Володимир Власов у методичному посібнику «Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі», виданому в Києві у 2018 році обсягом 208 сторінок [96], розробили конкретні підходи до реалізації компетентнісного підходу у викладанні історії. Автори детально розглядають, як формувати різні види компетентностей через історичний матеріал, подають систему завдань різного рівня складності, що відповідають таксономії Блума, описують методи оцінювання навчальних досягнень учнів.

Особливу цінність становить розділ про роботу з історичними джерелами як засіб формування критичного мислення та аналітичних навичок учнів. Автори подають покрокову методику аналізу різних типів джерел - письмових документів, карикатур, фотографій, статистичних даних, усних свідчень. Запропонована система запитань допомагає учням зрозуміти контекст створення джерела, виявити його автора та мету створення, оцінити достовірність інформації, зробити обґрунтовані висновки.

Стаття Вікторії Мацейків «Потенціал курсу історії України у формуванні громадянської компетентності учнів старшої школи», опублікована у 2020 році [89], аналізує дидактичні можливості уроків новітньої історії для розвитку громадянської компетентності через триетапний процес: усвідомлення (вивчення матеріалу, причинно-наслідкові зв'язки), переживання (моральна оцінка з позицій цінностей) та готовність (естетична оцінка, ціннісно-орієнтовані ставлення). Авторка описує методи: проблемно-хронологічне вивчення, рольові ігри, аналіз джерел, дискусії про культурні цінності та толерантність.

В. Мацейків визначає критерії оцінювання сформованості громадянської компетентності: когнітивний (застосування знань про права та демократію), аксіологічний (самосвідомість, толерантність) та процесуальний (аргументація, аналіз інформації). Стаття посилається на українських вчених, які досліджують когнітивні та аксіологічні аспекти, процеси формування та вікові патерни розвитку громадянської компетентності.

Методологічні аспекти викладання історії, описані В. Мацейків, ґрунтуються на роботах про історичну освіту провідних українських методистів. Практичні рекомендації включають структурування змісту курсу навколо системи історичної інформації як аксіологічної, громадянсько-орієнтованої, з акцентом на національний досвід боротьби за свободу, ставлення до світу, людей і себе, для емоційно-ціннісного розвитку.

Формування громадянської компетентності, за В. Мацейків, відбувається через три взаємопов'язані етапи: стадія усвідомлення (вивчення матеріалу,

ідентифікація причинних зв'язків, розуміння значення подій та суперечностей), стадія переживання (моральна оцінка з перспектив універсальних, національних, групових та особистих цінностей, з раціональними та емоційними компонентами) та стадія готовності (естетична або особиста оцінка матеріалу через власну систему цінностей, з визнанням моральних, когнітивних та естетичних аспектів). Ці етапи є умовними; пропуск їх зменшує історію до запам'ятовування, пропускаючи її історичний, моральний та естетичний сенс.

Компоненти громадянської компетентності, за В. Мацейків, включають когнітивний критерій (активація та застосування громадянських знань у навчанні, поведінці та оцінках; орієнтація в соціально-політичному житті), аксіологічний критерій (прояв громадянської самосвідомості, гідності на основі національної історії/культури; гордість за досягнення, збереження ідентичності проти глобалізації; толерантність до інших культур) та процесуальний критерій (навички пояснення національних цінностей, ідентифікації універсальних громадянських єдностей; орієнтація в сучасних питаннях; прийняття позицій за особистими цінностями; захист прав; вибір дій з урахуванням групових/суспільних інтересів).

Аналіз програм і підручників 10-11 класів історії України, здійснений В. Мацейків, відзначає їх потенціал для громадянського формування через зміст соціально-економічного/політичного розвитку, етногенезу, політичних рухів, уроків державотворення та процесів незалежності. Шкільна практика досліджується, підкреслюючи необхідність комплексної взаємодії вчитель-учень для вибору моделей комунікації, інтеграції культурних досягнень, подолання негативних поглядів та формування компетентності.

Колективна стаття «Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної та громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України», опублікована у 2023 році [90], розглядає роль навчання історії та громадянської освіти в формуванні національної та громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку, пропонуючи комплексну методичну модель викладання. Автори описують

інтерактивні форми роботи: груповий аналіз архівних матеріалів і преси, рольові ігри, дискусії про спадкоємність минулого з сучасністю, проєкти з локальною історією для розвитку патріотизму та відповідальності.

Методичні рекомендації включають поетапне планування уроків (мотивація → дослідження → рефлексія), що дозволяє вчителю інтегрувати громадянську освіту для формування активної ідентичності. Особлива увага приділяється використанню методу усної історії, коли учні збирають свідчення очевидців історичних подій, що дозволяє поєднати вивчення загальнонаціональної історії з історією власної родини, місцевої громади.

Посібник «Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання історії України в старшій школі», укладений Тамарою Ладиченко та виданий у Сумах у 2022 році обсягом 25 сторінок [112], є практичним методичним виданням, що систематизує прийоми роботи з історичним матеріалом через компетентісно орієнтований підхід. Автор деталізує аналіз документів для засвоєння знань про політичну систему, дискусії для розвитку навичок аргументації та критичного мислення, групові проєкти з усними інтерв'ю для формування співпраці та емпатії.

Запропоновано чітку поетапну роботу з джерелами: ознайомлення (читання), критика (порівняння), узагальнення (висновки), з прикладами таблиць оцінювання за рівнями сформованості компетентностей (знання, застосування, цінності). Посібник містить готові конспекти уроків з новітньої історії України, що робить його незамінним для вчителя. Особливо цінними є розробки уроків, присвячених вивченню політичних партій та рухів незалежної України.

Стаття «Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України», опублікована у 2023 році [115], фокусується на інноваційних методичних шляхах викладання, з акцентом на інтеграцію традиційних і цифрових методів. Серед форм: дебати, есе; серед методів — робота з періодичною пресою для медіаграмотності, створення інтерактивних карт за допомогою ІКТ (Google My Maps, Timeline JS).

Особливо цінним є акцент на ціннісному рівні: повага до демократії, плюралізму, активної участі. Авторка пропонує моделі уроків з чіткими очікуваними результатами (наприклад, «учень аргументує зв'язок історичних процесів з сучасними демократичними процесами»), що сприяє подоланню фрагментарності теми та формуванню свідомого громадянина. Використання цифрових інструментів дозволяє зробити уроки більш цікавими для сучасних учнів, які звикли до роботи з комп'ютерами та смартфонами.

Модельні навчальні програми інтегрованих курсів, розроблені групою авторів під керівництвом О. Пометун, зокрема «Досліджуємо історію і суспільство» для 6 класу (2021) та «Громадянська освіта» для 10-х класів (2022), пропонують інноваційні підходи до інтеграції історичного та громадянознавчого змісту. Ці програми передбачають проблемно-тематичну організацію матеріалу, коли учні досліджують конкретні суспільні проблеми, використовуючи історичний матеріал як основу для розуміння сучасності.

Теоретичні основи виховання громадянськості розроблені в працях Івана Бега «Виховання особистості» [75], Миколи Боришевського «Дорога до себе» [76], Олега Вишневського «Теоретичні основи сучасної української педагогіки» [79]. Ці автори розглядають громадянське виховання як процес формування цілісної особистості, яка усвідомлює свою приналежність до національної спільноти, поділяє демократичні цінності, готова до активної участі в житті суспільства.

І. Бех наголошує на важливості особистісно орієнтованого підходу у вихованні, коли враховуються індивідуальні особливості кожного учня, створюються умови для його самореалізації. М. Боришевський досліджує процес формування суб'єктності особистості, здатності до самостійного прийняття рішень та відповідальності за свої вчинки. О. Вишневський розробляє теоретичні засади національного виховання в контексті демократичних цінностей.

Петро Ігнатенко в праці «Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти» [84] аналізує психологічні механізми

формування громадянської ідентичності, роль національної культури та історії у вихованні патріотизму. Автор підкреслює, що громадянське виховання має ґрунтуватися на глибокому знанні національної історії, розумінні традицій та звичаїв свого народу, поєднуючи повагу до власної культури з толерантністю до інших культур.

Наталія Косарева в праці «Громадянське виховання учнівської молоді: теорія і практика» [86] систематизує сучасні підходи до громадянського виховання, аналізує зарубіжний та вітчизняний досвід, пропонує конкретні форми та методи роботи з учнями. Лариса Крицька в «Методиці викладання історії: теорія і практика» [87] розробляє методичні підходи до використання історичного матеріалу для виховання громадянськості.

Тетяна Ладиченко в «Методиці навчання історії в школі» [88] детально розглядає різноманітні методи та прийоми викладання історії, особливу увагу приділяючи інтерактивним технологіям. Юрій Олексин досліджує викладання історії в контексті компетентнісного підходу, Михайло Руд аналізує формування громадянської компетентності старшокласників у процесі навчання історії, Тетяна Смагіна розробляє проблемне навчання історії в школі, Михайло Шимановський розглядає проблеми і перспективи викладання історії в школі.

Особливу групу становлять праці, присвячені використанню інформаційно-комунікаційних технологій в освіті. Надія Дементієвська описує організацію та методику проведення телекомунікаційних проєктів для розвитку критичного мислення учнів. Юрій Завалевський аналізує інноваційні технології навчання історії в школі. Ці праці показують, як сучасні технології можуть збагатити викладання історії, зробити його більш цікавим та ефективним.

Психологічні основи навчання та виховання розроблені в класичних працях П. Я. Гальперіна, Ж. Годфруа, С. Л. Рубінштейна, Р. Стоунса. Ці дослідження дозволяють зрозуміти механізми засвоєння знань, формування навичок, розвитку мислення та особистості учнів, що є необхідним для ефективної організації навчального процесу.

Теоретичні та методичні праці українських вчених створюють міцну основу для розробки конкретних методичних підходів до вивчення історії НРУ в контексті формування громадянської компетентності учнів. Ці дослідження показують, що історична освіта має виходити за межі простого засвоєння фактів і дат, стаючи засобом формування активних, відповідальних, критично мислячих громадян, здатних аналізувати суспільні процеси, приймати обґрунтовані рішення, відстоювати свої права та виконувати громадянські обов'язки.

Історіографія дослідження діяльності Народного Руху України як політичної партії у 1990-2005 роках пройшла кілька етапів розвитку та характеризується поступовим накопиченням наукового доробку, диференціацією дослідницьких підходів та розширенням тематичного спектру досліджень. Формування історіографічної традиції вивчення НРУ відбувалося в контексті загального розвитку української історичної науки після здобуття незалежності та зняття ідеологічних обмежень радянського періоду.

Перший етап історіографічного освоєння теми охоплює період 1990-х років, коли з'явилися перші спроби наукового осмислення ролі НРУ у суспільно-політичних процесах незалежної України. Цей етап характеризувався значною участю в дослідженнях безпосередніх учасників подій, що з одного боку забезпечувало доступ до унікальних джерел та інсайдерської інформації, а з іншого - певною суб'єктивністю оцінок та недостатньою критичною дистанцією.

Одним із перших науковців, які звернулися до вивчення історії НРУ, був Олексій Гарань, нині доктор історичних наук, професор кафедри політології Національного університету «Києво-Могилянська академія», науковий директор Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Його монографія «Від створення Руху до багатопартійності», видана у Києві видавництвом товариства «Знання» України у 1992 році обсягом 48 сторінок [40], стала однією з перших спроб аналізу процесу формування багатопартійності в Україні. Пізніше вийшла його більш фундаментальна праця

«Убити дракона: З історії Руху та нових партій України», видана у Києві видавництвом «Либідь» у 1993 році обсягом 198 сторінок [41].

У цих працях О. Гарань детально проаналізував процес трансформації НРУ з громадсько-політичного об'єднання у політичну партію, розглянув його роль у формуванні нової політичної системи країни, проаналізував причини успіхів та невдач організації на початковому етапі незалежності України. Автор вперше в українській науці застосував порівняльний аналіз для дослідження процесів партійного будівництва в Україні та інших посткомуністичних країнах. Методологічною основою дослідження стали теорії політичної модернізації та транзитології. О. Гарань також опублікував статтю «Чому Рух став політичною партією?» в журналі «Політична думка» у 1993 році [42], де обґрунтував неминучість трансформації НРУ з широкого громадського руху в структуровану політичну партію.

Піонерською працею у вивченні власне організаційної історії НРУ стала монографія Григорія Гончарука «Народний Рух України: історія», опублікована в Києві ЗАТ «Інститут громадянського суспільства» у 2009 році обсягом 542 сторінки [43]. Автор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету, використав унікальні архівні матеріали рухівських структур для створення комплексного дослідження становлення НРУ.

Г. Гончарук застосував інституційний підхід до вивчення історії НРУ, зосередившись на аналізі організаційної структури, механізмів прийняття рішень, еволюції статутних норм та процедур. Автор детально розглянув регіональну специфіку діяльності НРУ, проаналізував соціальний склад організації та його зміни в часі. Особливу увагу приділено ролі НРУ у виборчих кампаніях та його взаємодії з іншими політичними силами.

Важливе місце в історіографії 1990-х років займає дослідження Володимира Ковтуна «Історія Народного Руху України», опубліковане у Києві видавництвом «Факт» у 1999 році обсягом 248 сторінок [54]. Автор, український письменник, публіцист і громадський діяч, один із засновників

Руху, член Національної спілки журналістів України та Національної спілки письменників України, мав безпосередній доступ до внутрішніх документів організації та особисто спостерігав за розвитком подій.

В. Ковтун застосував наративний підхід до викладу історії НРУ, поєднавши документальні матеріали з особистими спогадами та свідченнями інших учасників подій. Особливу цінність становлять розділи, присвячені внутрішнім дискусіям у НРУ щодо стратегії політичної діяльності, взаємодії з владою та опозиційними силами. Автор детально розглянув біографії ключових діячів організації та їхній внесок у розвиток НРУ.

Другий етап історіографічного розвитку охоплює 2000-ні роки та характеризується появою спеціалізованих досліджень, присвячених окремим аспектам діяльності НРУ, розширенням кола дослідників та застосуванням більш складних методологічних підходів. Цей період позначений також активізацією дисертаційних досліджень та формуванням наукових шкіл, що спеціалізуються на вивченні історії НРУ.

Фундаментальний внесок у розуміння історичного контексту діяльності НРУ зробили праці провідних українських істориків. Володимир Баран у праці «Україна після Сталіна: нарис історії 1953-1985 рр.», виданій у Львові Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у 1992 році [35], проаналізував передумови виникнення національного руху в Україні, показав зв'язок між дисидентським рухом 1960-1980-х років та діяльністю НРУ.

Важливим центром дослідження історії НРУ у 2000-х роках став колектив кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету. Під керівництвом доктора історичних наук, професора Г.І. Гончарука тема дослідження історії Руху стала кафедральною. На цій базі були підготовлені численні дисертації, що дозволило комплексно дослідити різні аспекти діяльності НРУ.

Тетяна Бевз у статті «Ідейно-політичні засади діяльності Народного Руху України (1989-1990 рр.)», опублікованій в «Українському історичному журналі» у 2009 році [36], проаналізувала ідеологічні засади НРУ на

початковому етапі його діяльності. Авторка показала, як формувалася ідеологія організації під впливом різних політичних течій - від лібералізму до націоналізму.

Володимир Вергун у статті «Народний Рух України: трансформація громадсько-політичної організації в політичну партію (1990-1993 рр.)», опублікованій у «Наукових записках Інституту політичних і етнонаціональних досліджень» у 2011 році [39], детально розглянув процес партизації НРУ, проаналізував причини та наслідки цієї трансформації.

Андрій Гудим у статті «Внутрішньопартійна боротьба в Народному Русі України: причини і наслідки (1992-1999 рр.)», опублікованій у «Наукових працях історичного факультету Запорізького національного університету» у 2012 році [44], досліджував внутрішні конфлікти в НРУ, що призвели до розколу партії наприкінці 1990-х років.

Володимир Білецький у праці «Історія Донецької крайової організації Народного Руху України (1989-1991 рр.)», виданій у Донецьку видавництвом «Східний видавничий дім» у 2009 році [37], проаналізував специфіку діяльності НРУ в східних регіонах України, де організація мала значно меншу підтримку, ніж на Заході.

Третій етап історіографічного розвитку, що розпочався у 2010-х роках, характеризується появою узагальнюючих досліджень, застосуванням міждисциплінарних підходів та зростанням уваги до регіональних аспектів діяльності НРУ. Цей період позначений також критичним переосмисленням ролі НРУ у політичній історії незалежної України та спробами об'єктивної оцінки його здобутків та невдач.

Регіональні аспекти діяльності НРУ досліджував Степан Кобута, кандидат історичних наук, доцент, у статті «Народний Рух на Прикарпатті: особливості становлення та діяльності (1988-1991 рр.)», опублікованій у «Віснику Прикарпатського університету. Історія» у 2008 році [52]. Автор підкреслив, що НРУ відіграв важливу роль у процесі демократизації радянського суспільства та став символом епохи національно-визвольних

змагань кінця 1980-х - початку 1990-х років. С. Кобута та С. Приймак також опублікували статтю «Участь В'ячеслава Чорновола у виборюванні незалежності України: виховний потенціал для сучасної молоді» в науково-методичному віснику «Джерела» у 2024 році [85], де описали важливість такої постаті як В'ячеслав Чорновіл у формуванні громадянської компетентності учня і формування патріотичних і громадських цінностей.

С. Кобута проаналізував особливості становлення НРУ в різних регіонах України, зосередивши особливу увагу на Заході України та його ролі в організаційному формуванні Руху. Дослідник розглянув процеси створення організаційних структур НРУ від західних областей до центральних та східних регіонів, показавши регіональну специфіку цих процесів.

Юрій Зайцев у статті «Львівська крайова організація НРУ: становлення і діяльність (1989-1992 рр.)», опублікованій у «Науковому віснику Львівського державного університету внутрішніх справ» у 2010 році [47], дослідив діяльність однієї з найпотужніших регіональних організацій НРУ. Автор показав, що Львівщина стала кузницею кадрів для загальнонаціонального Руху, саме тут відпрацьовувалися організаційні форми роботи, що згодом поширилися на всю Україну.

Всебічне дослідження діяльності НРУ на Рівненщині здійснив Юрій Шушкевич у дисертації «Діяльність Народного Руху України на Рівненщині (1989-1999 рр.)», захищеній в Острозі у 2016 році [71]. Автор на основі широкого кола джерел, включаючи архівні матеріали, періодику, усні свідчення учасників подій, реконструював історію місцевої організації НРУ, показав її внесок у суспільно-політичне життя регіону.

Дослідження регіональних організацій НРУ є важливим напрямом сучасної історіографії, оскільки дозволяє побачити загальнонаціональні процеси через призму місцевої специфіки, зрозуміти, як центральні рішення реалізовувалися на місцях, виявити особливості політичної культури різних регіонів України.

Особливу увагу дослідники приділяють біографіям лідерів НРУ. Василь Деревінський, доктор історичних наук, професор кафедри політичних наук і права Київського національного університету будівництва і архітектури, є автором кількох фундаментальних праць про В'ячеслава Чорновола. У монографії «Віхами тернистого шляху: В'ячеслав Чорновіл у визвольних змаганнях», виданій у Львові Галицькою видавничою спілкою у 2013 році [46], детально проаналізовано життєвий шлях та політичну діяльність лідера НРУ.

Пізніше В. Деревінський опублікував працю «В'ячеслав Чорновіл: український визвольний рух (публіцистика, інтерв'ю, спогади, документи)», видану в Тернополі видавництвом «Астон» у 2016 році обсягом 448 сторінок [45]. У цій праці детально проаналізовано роль В. Чорновола у боротьбі за незалежність України та розбудові демократичних інститутів. В. Деревінський застосував біографічний метод для дослідження особистості В. Чорновола, поєднавши аналіз його публічної діяльності з розглядом особистих мотивів та переконань. Автор показав еволюцію поглядів В. Чорновола від дисидента до політичного лідера національного масштабу.

Сергій Кульчицький у статті «Народний Рух України як каталізатор національного відродження», опублікованій в «Українському історичному журналі» у 2004 році [55], оцінив місце НРУ в процесах національного відродження та державотворення. Автор підкреслив, що без діяльності НРУ процес здобуття незалежності України міг би мати інший, можливо більш конфліктний характер.

Василь Ляхоцький у статті «Народний Рух України за перебудову: перший рік діяльності (вересень 1989 – вересень 1990 рр.)», опублікованій в «Київській старовині» у 1999 році [57], детально проаналізував початковий період діяльності НРУ, показав динаміку зростання організації, формування її структур.

Руслан Пиріг у статті «НРУ на шляху до здобуття Україною незалежності», опублікованій в «Українському історичному журналі» у 1994 році [61], оцінив внесок НРУ у процес проголошення незалежності України.

Автор показав, що саме діяльність НРУ створила в суспільстві атмосферу, сприятливу для прийняття Акта проголошення незалежності України.

Валерій Солдатенко у статті «Виникнення і діяльність Народного Руху України (1989-1991 рр.)», опублікованій в журналі «Історія України» у 2009 році [67], розглянув НРУ в контексті загального процесу національно-визвольних рухів у країнах Центральної та Східної Європи наприкінці 1980-х років.

Василь Федорчук у статті «Народний Рух України у контексті суспільно-політичних процесів 1990-х років», опублікованій в журналі «Грані» у 2015 році [69], проаналізував місце НРУ в політичній системі України 1990-х років, показав його взаємодію з іншими політичними силами.

Наталія Кіндрачук у дисертації «Політичні партії України на початку ХХІ століття (2000-2008 рр.)», захищеній у Києві у 2009 році [51], розглянула еволюцію НРУ після розколу 1999 року, проаналізувала причини маргіналізації партії на початку ХХІ століття.

Михайло Рудакевич у докторській дисертації «Діяльність політичних партій в Україні в умовах переходу до демократії (1987-1996 рр.)», захищеній в Івано-Франківську у 1997 році [65], комплексно дослідив процес формування багатопартійності в Україні, визначив місце НРУ серед інших політичних партій.

Важливою є також група праць, присвячених теоретичному осмисленню ролі НРУ в українській історії. В монографії «Політична історія України. ХХ століття», виданій у Києві видавництвом «Генеза» у 2003 році [62], НРУ розглядається як ключовий суб'єкт політичних процесів періоду перебудови та здобуття незалежності. Довідник «Політичні партії та рухи України», виданий у Києві Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України у 2001 році [63], містить детальну інформацію про організаційну структуру, програму, участь НРУ у виборах.

Марина Кармазіна у довіднику «Опозиційні партії України в умовах трансформації суспільства (90-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.)», виданому в

Києві ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України у 2012 році [50], проаналізувала місце НРУ серед опозиційних партій України, простежила еволюцію його стратегії та тактики.

Олександр Рафальський у праці «Національні відносини в Україні у ХХ столітті: історичний нарис», виданій у Києві ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України у 2010 році [64], розглянув діяльність НРУ в контексті національних відносин в Україні, показав його роль у формуванні національної ідентичності.

Аналіз історіографічного доробку дозволяє виявити кілька основних тенденцій у розвитку досліджень з історії НРУ. По-перше, спостерігається поступове розширення тематичного спектру досліджень від загальних нарисів до спеціалізованих студій окремих аспектів діяльності організації. По-друге, зростає увага до регіональних особливостей діяльності НРУ та його впливу на місцевому рівні. По-третє, активізуються біографічні дослідження лідерів та активістів організації. По-четверте, відбувається поступове дистанціювання дослідників від безпосередньої участі у подіях, що сприяє більшій об'єктивності аналізу.

Водночас в історіографії існують значні прогалини, що потребують подальшого дослідження. Недостатньо вивченими залишаються питання еволюції ідеологічних засад партії після 1999 року, її організаційної структури в період розколу, електоральної стратегії та тактики в умовах посилення конкуренції. Потребує детальнішого аналізу участь НРУ у «Помаранчевій революції» 2004 року та його роль у формуванні коаліції національно-демократичних сил. Малодослідженими є фінансові аспекти діяльності партії, соціальний склад її членства, взаємодія з міжнародними партнерами.

Окремо слід відзначити обмежену кількість праць, присвячених методиці викладання історії НРУ в школі. Хоча існують загальні методичні посібники з викладання новітньої історії України, спеціальних досліджень, присвячених саме темі НРУ, практично немає. Це створює прогалину між науковими дослідженнями історії НРУ та її викладанням у шкільному курсі, що і спонукало до написання даної роботи.

Таким чином, історіографія історії НРУ є досить розвиненою, але нерівномірною. Найкраще вивчені початкові етапи діяльності організації (1989-1992 роки), тоді як пізніший період (1999-2005 роки) потребує додаткового дослідження. Відсутні комплексні праці, що поєднували б історичне дослідження діяльності НРУ з методичними рекомендаціями щодо вивчення цієї теми в школі. Заповнення цієї прогалини є одним із завдань даного дослідження.

РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ: ВІД СТВОРЕННЯ ДО РОЗКОЛУ (1990-2005)

2.1. Трансформація НРУ з громадсько-політичного об'єднання в партію (1990-1992)

Процес трансформації Народного Руху України з громадсько-політичного об'єднання у політичну партію протягом 1990-1992 років відбувався в умовах кардинальних суспільно-політичних змін та розпаду Радянського Союзу. Цей процес був закономірним наслідком еволюції НРУ від масової громадської організації до політичної сили, здатної ефективно функціонувати в умовах багатопартійної демократії незалежної України. Трансформація НРУ стала одним з найяскравіших прикладів політичної модернізації в Україні початку 1990-х років та відбивала загальні тенденції партогенезу в посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи [43, с. 58].

Організаційне оформлення під назвою «Народний Рух України за перебудову» відбулося на установчому з'їзді 8-10 вересня 1989 року. На цьому з'їзді, що проходив у конференц-залі Київського політехнічного інституту, було ухвалено Статут та Програму організації [19]. У програмі НРУ головною метою діяльності визначалося побудову в Україні демократичного й гуманного суспільства, у якому буде досягнуто справжнє народовладдя, добробут народу і умови для гідного життя людини, відродження та всебічний розвиток української нації, забезпечення національно-культурних потреб усіх етнічних груп республіки, створення суверенної української держави [22, с. 2-3].

Головою НРУ став поет і громадський діяч Іван Драч, що символізувало культурно-просвітницький характер організації на початковому етапі. Вибір І. Драча головою Руху відображав прагнення об'єднати навколо організації широкі кола української інтелігенції, забезпечити її авторитет у суспільстві через залучення відомих культурних діячів [19, с. 89]. Чисельність організації швидко зростала завдяки масовій мобілізації населення на хвилі національного

відродження. На Другому з'їзді НРУ (25-28 жовтня 1990 року) чисельність членів досягла максимальної позначки 633 тисячі осіб, що становило близько 1,2% населення республіки.

Процес політизації НРУ розпочався вже на Другому з'їзді у жовтні 1990 року, коли зі назви організації було виключено слова «за перебудову», а головною метою діяльності стало досягнення незалежності України. Цей з'їзд ознаменував перехід НРУ від культурно-просвітницької діяльності до активної політичної боротьби. На з'їзді було прийнято нову програму, що передбачала створення незалежної української держави та розбудову демократичних інститутів. Делегати з'їзду виступили з вимогами економічного суверенітету України, формування власних збройних сил, встановлення дипломатичних відносин з іншими державами [16].

Важливим етапом в організаційному розвитку НРУ стало його перереєстрування в січні 1992 року через принципові зміни в Програмі та Статуті організації. Перереєстрація НРУ була зумовлена необхідністю приведення статутних документів у відповідність з новими політичними реаліями незалежної України. Після проголошення незалежності України статус громадсько-політичної організації, орієнтованої на реформування радянської системи, втратив свою актуальність. Постала потреба у створенні повноцінної політичної партії, здатної брати участь у формуванні органів влади та проведенні державної політики.

Ключовим моментом трансформації НРУ став Третій з'їзд, що відбувся 28 лютого - 1 березня 1992 року. На цьому з'їзді було обрано трьох співголів: Івана Драча, Михайла Гориня та В'ячеслава Чорновола. Це рішення стало компромісом між різними течіями в НРУ та відображало складність процесу політичної структуризації організації. Обрання трьох співголів було спробою зберегти єдність НРУ в умовах зростаючих внутрішніх суперечностей між прихильниками різних моделей політичної організації [24].

Матеріали Третього з'їзду НРУ свідчать про гострі дискусії щодо майбутнього статусу організації. Делегати з'їзду висловили різні погляди на

доцільність трансформації НРУ в політичну партію. Частина делегатів вважала, що НРУ має залишатися широким громадським рухом, не обмежуючи себе партійними рамками, оскільки це дозволяє залучати до його діяльності ширші верстви населення. Інша частина наполягала на необхідності створення структурованої політичної партії, здатної ефективно конкурувати з іншими політичними силами та реалізовувати свою програму через участь у владі [24].

Протиріччя між різними концепціями розвитку НРУ відображали глибші ідеологічні та стратегічні розбіжності в організації. Прихильники збереження статусу громадського руху орієнтувалися на модель масової народної організації, що об'єднує різні політичні течії навколо загальнонаціональних цілей. Вони побоювалися, що партизація призведе до звуження соціальної бази НРУ, втрати його впливу в суспільстві, перетворення на звичайну політичну партію з обмеженим електоратом. Прихильники партійної моделі, навпаки, вважали, що тільки структурована партія з чіткою ідеологією та дисципліною зможе ефективно реалізовувати програмні цілі організації.

Остаточна трансформація НРУ в політичну партію відбулася на Четвертих Всеукраїнських зборах 4-6 грудня 1992 року. На цих зборах було обрано єдиного голову - В'ячеслава Чорновола, що ознаменувало завершення процесу партійного будівництва. У прийнятому на зборах Статуті було чітко зафіксовано статус НРУ як політичної партії, визначено її організаційну структуру та механізми прийняття рішень [20]. Четверті Всеукраїнські збори НРУ зробили вирішальний крок до утвердження Руху як політичної партії, внівши зміни до Статуту в напрямку від організаційних засад громадської організації до розбудови партії [25].

Юридичне оформлення статусу НРУ як політичної партії відбулося 1 лютого 1993 року, коли Міністерство юстиції України зареєструвало «Народний рух України» як політичну партію під номером 391. Реєстрація НРУ як політичної партії завершила процес його інституційного оформлення та створила правові підстави для повноцінної участі в політичному житті незалежної України [28, С.112]. З цього моменту НРУ отримав можливість

офіційно висувати кандидатів на виборах, формувати фракції у представницьких органах влади, брати участь у формуванні урядових коаліцій.

Організаційна структура НРУ як політичної партії передбачала існування Всеукраїнських зборів як вищого органу, Політради як керівного органу між зборами, та голови партії як виконавчого лідера. На місцевому рівні діяли крайові, обласні, міські, районні та первинні організації. Нова організаційна структура НРУ відповідала принципам демократичного централізму та забезпечувала ефективну координацію діяльності партійних структур.

Всеукраїнські збори НРУ скликалися не рідше одного разу на два роки і були найвищим органом партії. До їх компетенції входило затвердження програмних і статутних документів, визначення стратегічних напрямів діяльності, обрання керівних органів, вирішення питань реорганізації чи ліквідації партії. Делегати зборів обиралися на регіональних конференціях пропорційно до чисельності місцевих організацій. Норма представництва встановлювалася Політрадою НРУ перед кожними зборами.

Політична рада НРУ була постійно діючим керівним органом між зборами. До її складу входили голова партії, його заступники, голови регіональних організацій, представники фракції НРУ у Верховній Раді. Політрада збиралася не рідше одного разу на місяць і приймала рішення з поточних питань діяльності партії, затверджувала кандидатів на виборах, координувала роботу регіональних організацій, контролювала виконання програмних документів. Рішення Політради приймалися простою більшістю голосів присутніх членів за умови кворуму не менше двох третин складу.

Голова партії обирався Всеукраїнськими зборами терміном на два роки і мав право переобрання. Він представляв партію у відносинах з органами влади, іншими політичними силами, громадськими організаціями, міжнародними партнерами. Голова скликав і головував на засіданнях Політради, підписував партійні документи, розпоряджався фінансами партії в межах затвердженого бюджету, призначав керівників апарату партії. За характером своїх

повноважень голова НРУ був одночасно символічним лідером та виконавчим керівником партії.

На регіональному рівні НРУ створив розгалужену мережу організацій. Крайові організації діяли в історичних регіонах України (Галичина, Волинь, Буковина, Закарпаття, Поділля), обласні - у всіх областях та містах обласного значення. Кожна регіональна організація мала свою конференцію, раду та виконавчий комітет. Первинні організації створювалися за виробничим або територіальним принципом і мали не менше 10 членів партії. Вони були основою партійної організації, здійснювали агітаційну роботу, залучали нових членів, організовували партійні заходи на місцях.

Трансформація НРУ в політичну партію супроводжувалася певними внутрішніми суперечностями. Частина членів організації вважала, що НРУ має залишатися широким громадським рухом, не обмежуючи себе партійними рамками. Інша частина, на чолі з В. Чорноволом, наполягала на необхідності створення ефективної політичної структури. Ці суперечності заклали основу для майбутніх внутрішньопартійних конфліктів [43, с. 205]. Розбіжності стосувалися не лише організаційної форми, але й ідеологічної платформи, тактики політичної боротьби, відносин з іншими політичними силами.

Важливою особливістю трансформації НРУ було збереження ним статусу «партії-руху», що передбачало відкритість для нових членів та широку соціальну базу. На відміну від класичних європейських партій, НРУ зберіг риси масової організації, що дозволяло йому залучати до своєї діяльності не лише активних партійців, але й симпатиків. НРУ створив унікальну модель політичної організації, що поєднувала риси громадського руху та політичної партії [33, с. 567]. Ця гібридна модель мала як переваги, так і недоліки. З одного боку, вона забезпечувала широку соціальну базу та масовість організації. З іншого боку, ускладнювала організаційну дисципліну та єдність дій.

Процес трансформації НРУ відбувався паралельно з формуванням багатопартійної системи в Україні. НРУ став однією з перших зареєстрованих політичних партій незалежної України та взірцем для інших політичних

організацій. Його досвід партійного будівництва вплинув на розвиток українського партогенезу загалом. Багато пізніше створених партій запозичували організаційні форми та процедури, відпрацьовані НРУ. Водночас НРУ зіткнувся з типовими проблемами посткомуністичних партій - слабкістю організаційних структур, браком фінансових ресурсів, відсутністю професійних політичних менеджерів.

2.2. Організаційна розбудова та ідеологічна платформа партії під керівництвом В. Чорновола (1992-1999)

Період керівництва В'ячеслава Чорновола Народним Рухом України (1992-1999) був найбільш значущим етапом в історії організації як політичної партії. У ці роки НРУ сформував чітку ідеологічну платформу, розбудував організаційні структури, брав активну участь у парламентській діяльності та виборчих кампаніях, визначив своє місце в політичній системі незалежної України. Саме за керівництва Чорновола НРУ здійснив перехід від революційного національно-визвольного руху до системної опозиційної партії національно-демократичного спрямування [41, с. 134].

Після обрання В. Чорновола головою НРУ на Четвертих Всеукраїнських зборах у грудні 1992 року розпочався процес консолідації партійних структур та вибудовування ієрархічної системи управління. Чорновіл, маючи значний авторитет як дисидент та борець за незалежність, прагнув перетворити НРУ на ефективну політичну машину, здатну конкурувати з посткомуністичними партіями та впливати на формування державної політики [43, с. 278]. Він розумів, що для досягнення цієї мети недостатньо лише національно-патріотичних гасел - потрібна була продумана організаційна структура, професійні кадри, стабільні джерела фінансування, ефективна комунікаційна стратегія.

Організаційна розбудова НРУ за керівництва Чорновола здійснювалася за кількома напрямками. По-перше, було зміцнено вертикаль партійної влади через

посилення координації між центральними та регіональними структурами [43, с. 267]. Політрада НРУ регулярно проводила наради з головами обласних організацій, де обговорювалися поточні завдання, корегувалася тактика діяльності, узгоджувалися позиції з ключових питань. Було запроваджено практику обов'язкового звітування регіональних організацій перед центром про результати своєї роботи. Це дозволило підвищити дисципліну в партії та забезпечити єдність дій на всій території України.

По-друге, значну увагу було приділено розбудові первинних організацій як основи партійної структури. НРУ активно створював первинки на підприємствах, в установах, навчальних закладах, за місцем проживання громадян. До середини 1990-х років в Україні діяло понад 2000 первинних організацій НРУ, які охоплювали близько 40000 членів партії [43, с. 289]. Первинні організації проводили агітаційну роботу серед населення, організовували партійні заходи, збирали членські внески, висували кандидатів на місцеві вибори. Саме на рівні первинних організацій формувався кадровий резерв партії, відбувалося залучення до партійної роботи нових активістів.

По-третє, НРУ створив систему навчання партійних кадрів та підвищення їх професійного рівня. Було організовано регулярні семінари для активістів, де вивчалися питання партійного будівництва, виборчих технологій, парламентської роботи, комунікації зі ЗМІ [39, с. 89]. Окремі групи функціонерів НРУ проходили стажування в європейських партіях - партнерах НРУ, зокрема в Європейській народній партії та партіях-членах Європейського демократичного союзу. Це дозволило ознайомитися з передовим досвідом партійної роботи та адаптувати його до українських умов.

По-четверте, значні зусилля було спрямовано на створення молодіжного крила партії. У 1993 році було офіційно створено Молодіжну організацію Народного Руху України (МОНРУ), яка об'єднала молодих членів партії віком до 35 років [28, с. 301]. МОНРУ мала свою структуру, керівні органи, програмні документи. Молодіжна організація займалася залученням до НРУ студентської та учнівської молоді, організовувала освітні та культурні заходи,

брала участь у виборчих кампаніях. Через МОНРУ до партійної роботи було залучено кілька тисяч молодих активістів, частина з яких згодом стала провідними функціонерами НРУ.

Ідеологічна платформа НРУ за керівництва Чорновола формувалася як синтез національно-демократичних, ліберально-консервативних та християнсько-демократичних ідей. На відміну від раннього періоду, коли НРУ об'єднував представників різних ідеологічних течій навколо загальної мети незалежності України, після 1992 року партія почала виробляти власну ідеологічну ідентичність.

Національна ідея була стрижнем ідеології НРУ. Партія виступала за розбудову України як національної держави українського народу, утвердження української мови як єдиної державної, відродження національної культури та історичної пам'яті [43, с. 234]. Водночас НРУ відкидав звинувачення в націоналізмі, підкреслюючи свою прихильність принципам громадянської нації та гарантуванню прав національних меншин. У програмних документах партії наголошувалося, що українська національна держава має будуватися на засадах рівності всіх громадян незалежно від їх етнічного походження, мови чи релігії [31].

Економічна програма НРУ базувалася на принципах ринкової економіки з елементами соціальної відповідальності держави [37]. Партія підтримувала приватизацію державної власності, розвиток приватного підприємництва, залучення іноземних інвестицій, інтеграцію України у світову економіку. Водночас НРУ виступав за збереження державного контролю над стратегічними галузями економіки, соціальний захист населення під час проведення реформ, підтримку вітчизняного виробника [43 с. 456]. Особливу увагу партія приділяла розвитку аграрного сектору, підтримуючи приватизацію землі та створення фермерських господарств.

У питанні державного устрою НРУ відстоював принципи парламентської республіки з обмеженими повноваженнями президента. Чорновіл вважав, що для молоді демократії України небезпечною є концентрація влади в руках

однієї особи, тому виступав за посилення ролі парламенту та уряду при обмеженні президентських повноважень [34, с. 234]. НРУ підтримував децентралізацію влади, розвиток місцевого самоврядування, розширення прав територіальних громад. Ця позиція відповідала європейським демократичним стандартам та досвіду країн з парламентською формою правління.

Зовнішньополітична платформа НРУ характеризувалася чіткою проєвропейською та проатлантичною орієнтацією. Партія виступала за інтеграцію України до Європейського Союзу та НАТО, розглядаючи це як гарантію незалежності держави та шлях до економічного процвітання [29, с. 398]. НРУ критикував ідеї інтеграції з Росією та іншими пострадянськими країнами, застерігав перед загрозами неоімперської політики Москви. Чорновіл неодноразово наголошував, що майбутнє України лежить в європейській спільноті, а не в пострадянських союзах [45, с. 378].

Важливою складовою ідеології НРУ була ідея історичної справедливості та відновлення правди про минуле. Партія виступала за реабілітацію жертв комуністичних репресій, повернення історичної пам'яті про голодомори, визнання ОУН-УПА борцями за незалежність України [43, с. 457]. НРУ ініціював створення пам'ятників жертвам комунізму, відкриття архівів спецслужб, розсекречення документів про злочини радянської влади. Ця діяльність викликала гострі суперечки в суспільстві, особливо на Півдні та Сході України, де значна частина населення зберігала ностальгію за радянськими часами [54, с. 134].

Період керівництва Чорновола був також часом активної парламентської діяльності НРУ. За результатами парламентських виборів 1994 року НРУ отримав 20 мандатів і сформував власну фракцію у Верховній Раді. Фракція НРУ активно працювала над законопроектами з питань мовної політики, культури, освіти, місцевого самоврядування. Рухівці ініціювали прийняття законів про українську мову, Конституції України, місцеве самоврядування [54, с. 145]. Водночас НРУ перебував у жорсткій опозиції до президента Леоніда

Кучми та його політики, критикуючи повільні темпи реформ, корупцію, авторитарні тенденції у владі.

Важливою подією в історії НРУ періоду керівництва Чорновола стала участь у президентських виборах 1994 року, на яких Чорновіл посів друге місце, отримавши 23,3% голосів у першому турі. Це був найкращий результат національно-демократичних сил на президентських виборах в Україні. Хоча у другому турі Чорновіл програв Леоніду Кучмі, його результат засвідчив значну підтримку ідей НРУ в суспільстві, особливо на Заході України [66, с. 389].

Водночас період керівництва Чорновола був також часом наростання внутрішніх протиріч у партії. Частина членів НРУ критикувала авторитарний стиль керівництва Чорновола, його прагнення до одноосібного контролю над партією, нетерпимість до альтернативних думок [64, с. 203]. Виникли розбіжності щодо тактики опозиційної діяльності - радикальні активісти виступали за жорстку конфронтацію з владою, помірковані - за конструктивну опозицію та пошук компромісів. Наростали суперечності між різними регіональними організаціями, особливо між галицькими та київськими структурами партії.

До середини 1990-х років у НРУ сформувалися кілька угруповань з різними поглядами на майбутнє партії [64, с. 204]. Прихильники Чорновола виступали за збереження НРУ як національно-патріотичної партії з чіткою ідеологією та жорсткою дисципліною. Ліберальне крило, очолюване Геннадієм Удовенком та Юрієм Костенком, прагнуло трансформувати НРУ у проєвропейську центристську партію, відкриту до коаліцій з іншими політичними силами. Радикальне крило наполягало на посиленні націоналістичної риторики та жорсткій конфронтації з владою.

Ці внутрішні протиріччя загострилися після президентських виборів 1999 року. Чорновіл знову балотувався на пост президента, але на цей раз отримав лише 9,4% голосів, посівши четверте місце. Цей невдалий результат став катализатором кризи в НРУ. Частина партійців звинувачувала Чорновола у програші та вимагала зміни керівництва та стратегії партії. Лідер НРУ, своєю

чергою, звинувачував опонентів у саботажі виборчої кампанії та фракційності [64, с. 205].

Трагічна загибель В'ячеслава Чорновола 25 березня 1999 року в автомобільній аварії стала поворотним моментом в історії НРУ [66, с. 467]. Партія втратила свого безумовного лідера, який протягом семи років визначав її політичний курс та ідеологічну платформу. Смерть Чорновола, обставини якої до сьогодні викликають питання і породжують конспірологічні версії, спровокувала глибоку кризу в НРУ та створила передумови для його розколу.

2.3. Розкол НРУ та діяльність партії під керівництвом Г. Удовенка та Ю. Костенка (1999-2005)

Після загибелі В'ячеслава Чорновола Народний Рух України вступив у найскладніший період своєї історії, що характеризувався внутрішньопартійними конфліктами, розколом організації та значним послабленням її політичних позицій. Період 1999-2005 років став часом трансформації НРУ з впливової політичної сили в маргінальну партію, що втратила підтримку значної частини свого електорату та позиції в парламенті.

Після смерті Чорновола в НРУ загострилася боротьба за лідерство між різними угрупованнями. Основними претендентами на керівництво партією стали Геннадій Удовенко, колишній міністр закордонних справ та Голова Генеральної Асамблеї ООН, який представляв помірковане крило партії, та Юрій Костенко, колишній міністр у справах захисту населення від наслідків аварії на ЧАЕС, який вважався спадкоємцем чорноволівського курсу. Обидва політики мали значний досвід державної роботи та авторитет у партії, що робило конкуренцію між ними особливо гострою.

П'ятий з'їзд НРУ, що відбувся 11-13 червня 1999 року, зібрався в атмосфері глибокого розколу. Делегати з'їзду не змогли дійти консенсусу щодо вибору нового лідера партії. Частина делегатів підтримувала кандидатуру Удовенка, розглядаючи його як політика, здатного модернізувати партію та вивести її з кризи. Інша частина виступала за обрання Костенка, який обіцяв

зберегти вірність ідеям Чорновола та продовжити курс на жорстку опозицію владі. Гострі дискусії на з'їзді не призвели до примирення сторін, а лише загострили протиріччя.

Кульмінацією конфлікту став Шостий з'їзд НРУ, що відбувся 30-31 жовтня 1999 року. На цьому з'їзді відбувся формальний розкол партії на дві окремі організації. Прихильники Удовенка провели свій з'їзд і обрали його головою партії, зберігши назву НРУ. Прихильники Костенка організували альтернативний з'їзд і також обрали свого лідера головою НРУ. Таким чином виникла ситуація, коли дві різні політичні організації претендували на спадщину Народного Руху України та право використовувати його назву і символіку.

Розкол НРУ мав кілька глибинних причин. По-перше, це були ідеологічні розбіжності між різними крилами партії. Удовенківці виступали за трансформацію НРУ у проєвропейську центристську партію, орієнтовану на співпрацю з іншими політичними силами та конструктивну опозицію. Костенківці наполягали на збереженні НРУ як національно-патріотичної партії з чіткою ідеологією та жорсткою позицією щодо влади [64, с. 206]. По-друге, існували розбіжності щодо тактики політичної боротьби. Удовенко виступав за прагматичний підхід, готовність до компромісів з владою заради практичних результатів. Костенко наполягав на принциповій опозиційності, відмові від будь-яких угод з режимом Кучми [43, с. 344].

По-третє, розкол мав і особистісний вимір - боротьбу амбіційних лідерів за контроль над партією та її ресурсами. Обидва претенденти на керівництво прагнули не просто очолити НРУ, а утвердити свою версію розвитку організації. По-четверте, відіграли роль регіональні фактори - Удовенко мав сильнішу підтримку в Києві та центральних регіонах, Костенко - в Галичині та серед радикально налаштованих активістів [43, с. 433].

Юридичне оформлення розколу відбулося через судові процеси щодо права на назву та символіку НРУ. Кожна зі сторін намагалася довести свою легітимність як спадкоємця справжнього НРУ. Врешті-решт судові рішення

визнали право обох організацій використовувати назву НРУ з додатковими ідентифікаторами. Організація Удовенка стала називатися «Народний Рух України», організація Костенка - «Український Народний Рух».

Діяльність НРУ Удовенка у період 1999-2005 років характеризувалася прагненням модернізувати партію та вивести її з маргінального стану. Удовенко намагався трансформувати НРУ у проєвропейську центристську партію, здатну залучити ширші верстви електорату, не обмежуючись лише національно свідомими громадянами західних регіонів. Він виступав за об'єднання національно-демократичних сил навколо спільної програми реформ, європейської інтеграції та демократизації [43, с. 487].

Удовенко активно працював над створенням коаліцій з іншими опозиційними партіями. НРУ під його керівництвом увійшов до блоку «Наша Україна» на парламентських виборах 2002 року, де посів скромне місце серед партій-учасниць. Це рішення викликало суперечливі оцінки - з одного боку, воно дозволило НРУ зберегти парламентське представництво, з іншого - підкреслило його неспроможність самотійно подолати виборчий бар'єр. На виборах 2002 року блок «Наша Україна» отримав 23,57% голосів і став найбільшою опозиційною силою в парламенті [63, с. 87].

Важливим напрямом діяльності НРУ Удовенка стала робота з міжнародними партнерами. Удовенко, маючи значний досвід дипломатичної роботи, активно розвивав зв'язки з європейськими партіями, брав участь у міжнародних форумах, лобював інтереси України в європейських структурах. НРУ було прийнято в асоційовані члени Європейської народної партії, що підвищило міжнародний статус організації.

Водночас НРУ Удовенка зіткнувся з серйозними проблемами. Розкол призвів до масового відтоку членів партії - багато активістів залишили обидві організації, розчарувавшись у внутрішніх чварах. Фінансове становище партії різко погіршилося, оскільки ресурси довелося ділити між двома структурами. Електоральна підтримка НРУ впала до мінімальних значень - самотійно партія вже не могла розраховувати на подолання виборчого бар'єру.

НРУ Костенка, своєю чергою, намагався зберегти вірність ідеям Чорновола та продовжити курс на жорстку опозицію владі. Костенко позиціонував свою організацію як справжнього спадкоємця історичного Руху, звинувачуючи Удовенка у зраді ідеалів та угодовстві з владою. Український Народний Рух під керівництвом Костенка зберіг більш радикальну риторичку, активно критикував режим Кучми, виступав за люстрацію посткомуністичних еліт.

Костенко намагався об'єднати навколо свого НРУ радикально налаштовані національно-демократичні сили. Його організація активно співпрацювала з іншими націоналістичними партіями, брала участь у протестних акціях, підтримувала громадські ініціативи. Водночас УНР Костенка також зіткнувся з проблемою маргіналізації - його електоральна база обмежувалася переважно Заходом України та найбільш радикально налаштованими виборцями.

Ключовою подією для обох НРУ стала Помаранчева революція 2004 року. Обидві організації активно підтримали Віктора Ющенка у його боротьбі проти фальсифікацій на президентських виборах. Активісти НРУ були серед організаторів масових протестів на Майдані Незалежності, забезпечували логістичну підтримку акцій, проводили агітаційну роботу. Участь у Помаранчевій революції стала спробою НРУ повернути собі статус впливової політичної сили.

Після перемоги Помаранчевої революції обидва НРУ розраховували на відновлення своїх політичних позицій. Проте їхні сподівання не виправдалися. Нова влада на чолі з Ющенком віддала перевагу іншим політичним силам - партії «Наша Україна», блоку Юлії Тимошенко. НРУ опинилися на периферії нової владної коаліції, не отримавши значних постів у владних структурах.

До 2005 року обидві організації НРУ перетворилися на маргінальні партії з обмеженим впливом. Їхня чисельність скоротилася до кількох тисяч членів, фінансові ресурси були мінімальними, електоральна підтримка не

перевищувала 1-2%. Спроби об'єднання двох НРУ, які час від часу робилися, не призводили до успіху через збереження взаємних образ та амбіцій лідерів.

Аналізуючи причини занепаду НРУ у період 1999-2005 років, дослідники виділяють кілька ключових факторів. По-перше, розкол партії виявився фатальним для її політичного майбутнього - розділені ресурси, взаємна боротьба, втрата авторитету в очах виборців призвели до маргіналізації обох організацій [64, с. 210]. По-друге, НРУ не зміг адаптуватися до нових умов політичної конкуренції, коли на зміну ідеологічним партіям прийшли партії влади та партії олігархів з потужними фінансовими ресурсами.

По-третє, втрата харизматичного лідера у особі Чорновола виявилася невідомною втратою для партії. Ні Удовенко, ні Костенко не змогли стати такими ж символічними фігурами для національно-демократичного руху. По-четверте, НРУ не зміг запропонувати суспільству актуальної програми, яка б відповідала викликам початку ХХІ століття. Його риторика залишалася в рамках тем 1990-х років, що вже не резонувала з новими поколіннями виборців.

По-п'яте, посилення конкуренції в національно-демократичному таборі призвело до розпорошення електорату між різними партіями. Виборці, які раніше підтримували НРУ, переходили до інших організацій - «Нашої України», партії Тимошенко, інших національних партій. По-шосте, НРУ не зміг вибудувати ефективної організаційної структури в нових умовах - регіональні організації слабшали, первинки розпадалися, кадровий резерв вичерпувався.

Попри занепад як масової політичної сили, НРУ залишив значний слід в історії України. Організація відіграла ключову роль у здобутті незалежності, формуванні національної свідомості, розбудові демократичних інститутів. Досвід НРУ став важливим уроком для української політики, продемонструвавши як можливості, так і обмеження громадських рухів у трансформації в політичні партії. Ідеї та цінності, які відстоював НРУ - національна гідність, європейська інтеграція, демократія, верховенство права -

залишилися актуальними для українського суспільства і знайшли продовження в діяльності інших політичних сил.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У НАВЧАННІ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

3.1. Сутність та структура громадянської компетентності

Вивчення історії Народного Руху України в закладах загальної середньої освіти є важливою складовою курсу новітньої історії України та громадянської освіти учнів. Ця тема органічно вписується в систему шкільної історичної освіти, визначену чинним законодавством України та навчальними програмами, і має значний потенціал для формування у молоді історичної пам'яті, національної ідентичності та громадянських компетентностей.

Нормативно-правовою основою викладання історії України в закладах загальної середньої освіти є Конституція України, Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII, Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року № 463-IX, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти» від 30 вересня 2020 року № 898 та «Про затвердження Державного стандарту повної загальної середньої освіти» від 30 вересня 2020 року № 898.

Відповідно до Закону України «Про освіту», метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності. Вивчення історії НРУ безпосередньо сприяє досягненню цієї мети, оскільки розкриває перед учнями приклади громадянської активності, боротьби за національні цінності, демократичного політичного процесу.

Державний стандарт повної загальної середньої освіти визначає, що освітня галузь «Суспільствознавство» формує в учнів цілісне уявлення про

суспільство та місце людини в ньому, сприяє усвідомленню себе громадянином України та повноправним членом суспільства. У межах цієї освітньої галузі історія як навчальний предмет має на меті формування в учнів наукового розуміння історії як багатофакторного процесу, розвиток умінь критично аналізувати історичні джерела, формулювати власні обґрунтовані судження про історичні події та діячів.

Згідно з навчальною програмою «Історія України» для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту), затвердженою наказом Міністерства освіти і науки України, тема Народного Руху України вивчається в 11 класі в контексті розділу «Україна наприкінці XX - на початку XXI століття». Програма передбачає розгляд НРУ як провідної політичної сили періоду перебудови та здобуття незалежності, а також аналіз його ролі у формуванні багатопартійної системи незалежної України.

Навчальна програма визначає такі очікувані результати навчання, що безпосередньо стосуються вивчення теми НРУ: учні мають характеризувати діяльність громадсько-політичних організацій періоду перебудови; пояснювати роль НРУ у процесі здобуття незалежності України; аналізувати програмні документи політичних партій; оцінювати внесок політичних лідерів у розбудову незалежної держави; формулювати власні обґрунтовані судження про події новітньої історії України (див. Додаток А).

Аналіз чинних підручників з історії України для 11 класу показує, що тема НРУ представлена в усіх рекомендованих МОН України навчальних книгах, проте обсяг та глибина розкриття теми варіюються. У підручнику О.В. Гісема та О.О. Мартинюк «Історія України (рівень стандарту)» [81] діяльності НРУ присвячено окремий параграф обсягом 6 сторінок, де висвітлено створення організації, її роль у здобутті незалежності, трансформацію в політичну партію та основні напрями діяльності у 1990-х роках.

Підручник В.С. Власова «Історія України (рівень стандарту)» [80] містить розширений матеріал про НРУ, включаючи фрагменти з програмних документів партії, біографічні довідки про В. Чорновола та інших лідерів,

статистичні дані про електоральні результати. Особлива увага приділена ролі НРУ у парламентських виборах 1990 року та формуванні опозиційної фракції «Народна Рада».

У підручнику Н.М. Сорочинської та О.О. Гісема «Історія України» [105] тема НРУ інтегрована в загальний контекст політичного розвитку України 1990-х років. Автори акцентують увагу на взаємодії НРУ з іншими політичними силами, участі партії в конституційному процесі, її впливі на мовну та культурну політику держави.

Аналіз змісту підручників дозволяє виділити кілька ключових аспектів, що висвітлюються при вивченні теми НРУ: передумови виникнення організації в умовах перебудови; Установчий з'їзд НРУ та прийняття програмних документів; участь НРУ у виборах 1990 року та формування опозиції в парламенті; роль НРУ у процесі проголошення незалежності України; трансформація НРУ з громадської організації в політичну партію; діяльність НРУ в умовах незалежної України; персоналії лідерів НРУ, насамперед В. Чорновола (див. Додаток Б).

Критичний аналіз чинних підручників з історії України для 11 класу виявляє значні недоліки у висвітленні теми Народного Руху України. Основною проблемою є відсутність системного, цілісного підходу до викладу історії НРУ. Замість окремого параграфа чи розділу, присвяченого цій важливій політичній організації, матеріал розпорошений по різних темах і розділах, що не дозволяє учням сформувати цілісне уявлення про роль НРУ в історії України.

У підручнику О.В. Гісема та О.О. Мартинюк «Історія України (рівень стандарту)» [81] інформація про НРУ інтегрована переважно в тему «Перегрупування партійно-політичних сил», де організація розглядається в контексті формування багатопартійної системи України в перші роки незалежності. Автори приділяють увагу створенню НРУ в умовах перебудови, Установчому з'їзду 1989 року, участі в парламентських виборах 1990 року. Проте період діяльності НРУ як політичної партії після 1993 року висвітлений вкрай побіжно. Розкол партії 1999 року лише згадується без глибокого аналізу

причин та наслідків цієї події. Повністю відсутня інформація про участь НРУ в Помаранчевій революції 2004 року.

Підручник В.С. Власова «Історія України (рівень стандарту)» [80] також не виділяє НРУ як окрему тему. Матеріал про організацію розпорошений по кількох параграфах, присвячених політичному розвитку України 1990-х років. Позитивним є те, що автор подає фрагменти з програмних документів НРУ, зокрема цитати з Програми 1989 року, що дозволяє учням ознайомитися з первинними джерелами. Водночас відсутній аналіз еволюції програмних засад партії, не показано, як змінювалася ідеологія НРУ від періоду перебудови до початку XXI століття. Біографічні довідки про лідерів НРУ є вкрай стислими та не дозволяють зрозуміти їхню роль у партійному будівництві.

У підручнику Н.М. Сорочинської та О.О. Гісема «Історія України» [105] тема НРУ ще більш інтегрована в загальний контекст політичного розвитку України. Автори розглядають НРУ переважно в контексті виборчих кампаній 1990, 1994, 1998 років, акцентуючи увагу на електоральних результатах партії. Такий підхід має свої переваги, оскільки дозволяє простежити динаміку політичної підтримки НРУ в суспільстві. Однак він не дає відповіді на ключові питання: якою була організаційна структура партії, як приймалися рішення, хто становив соціальну базу НРУ, які були внутрішньопартійні течії та конфлікти.

Спільною проблемою всіх проаналізованих підручників є недостатнє висвітлення регіональних аспектів діяльності НРУ. Учні не отримують інформації про те, що підтримка партії мала виразну географічну диференціацію, що НРУ мав найсильніші позиції на Заході України, тоді як на Сході та Півдні його вплив був мінімальним. Ця інформація є важливою для розуміння політичної географії України, усвідомлення регіональних відмінностей в електоральних уподобаннях населення.

Ще однією прогалиною є відсутність порівняльного аналізу НРУ з іншими політичними партіями України. Підручники не дають відповіді на питання: чим НРУ відрізнявся від інших національно-демократичних партій, які були його унікальні риси, в чому полягали відмінності між НРУ та лівими

партіями. Компаративний підхід міг би значно поглибити розуміння учнями специфіки політичної системи України, особливостей ідеологічного спектру українських партій.

Критичного осмислення потребує також подання персоналій лідерів НРУ. В'ячеслав Чорновіл, який протягом семи років очолював партію та був одним з найяскравіших політиків незалежної України, згадується в підручниках епізодично, переважно в контексті президентських виборів 1994 року. Відсутня інформація про його дисидентське минуле, журналістську діяльність, політичні погляди. Інші лідери НРУ - Іван Драч, Михайло Горинь, Геннадій Удовенко, Юрій Костенко - або взагалі не згадуються, або подаються лише в довідкових матеріалах.

Методичний апарат підручників також потребує вдосконалення в частині вивчення теми НРУ. Запитання та завдання після параграфів є переважно репродуктивними, спрямованими на відтворення фактичної інформації. Бракує проблемних питань, що стимулювали б критичне мислення учнів, спонукали до самостійного пошуку відповідей. Наприклад, могли б бути такі питання: Чому НРУ, маючи значну підтримку на початку 1990-х років, не зміг стати правлячою партією? Які фактори призвели до розколу НРУ 1999 року? Чи був розкол неминучим? Яку роль відігравав особистісний фактор у діяльності НРУ?

Недостатньо представлені завдання на роботу з історичними джерелами. Хоча окремі підручники подають фрагменти програмних документів НРУ, відсутні завдання на їх критичний аналіз, порівняння документів різних періодів, зіставлення програмних положень з реальною діяльністю партії. Між тим, робота з первинними джерелами є ключовою для формування історичної компетентності учнів, розвитку їхнього критичного мислення.

Ілюстративний матеріал підручників також є обмеженим. Найчастіше подаються лише фотографії з'їздів НРУ або портрети окремих лідерів. Відсутні схеми організаційної структури партії, діаграми електоральних результатів, карти регіональної підтримки НРУ, таблиці порівняння програм різних партій.

Такі візуальні матеріали значно полегшили б засвоєння учнями складної інформації про політичну систему України.

Особливо критичною є ситуація з висвітленням пізнього періоду діяльності НРУ (1999-2005 роки). Цей період або взагалі не згадується, або подається однією-двома реченнями про розкол партії. Між тим, саме аналіз причин кризи та занепаду НРУ міг би бути надзвичайно цінним з педагогічної точки зору, оскільки дозволив би учням зрозуміти складність політичних процесів, неминучість труднощів у діяльності партій, важливість організаційної єдності та адаптації до змінюваних умов.

Таким чином, критичний аналіз чинних підручників виявляє необхідність суттєвого вдосконалення викладу теми НРУ. Насамперед, доцільно було б виділити окремий параграф або навіть розділ, присвячений комплексному аналізу історії цієї організації. У такому параграфі мали б бути висвітлені всі основні аспекти діяльності НРУ: передумови виникнення, організаційна структура, ідеологія та програма, участь у виборчих кампаніях, роль у політичній системі України, причини кризи та розколу, історичне значення.

По-друге, необхідно посилити джерельну базу вивчення теми через включення більшої кількості первинних документів з відповідними завданнями для їх аналізу. По-третє, доцільно розширити біографічні матеріали про лідерів НРУ, показати їхній внесок у розбудову партії та боротьбу за незалежність України. По-четверте, варто включити порівняльний аналіз НРУ з іншими партіями для кращого розуміння його місця в політичній системі. По-п'яте, необхідно збагатити ілюстративний матеріал схемами, діаграмами, картами, таблицями, що візуалізують складну інформацію (див. ДОДАТОК В) .

Незважаючи на зазначені недоліки, слід визнати, що чинні підручники створюють певну базу для вивчення теми НРУ. Вони подають основні факти про створення організації, її роль у здобутті незалежності України, трансформацію в політичну партію. Проте для повноцінного засвоєння теми учням необхідні додаткові матеріали, які мають надати вчителі історії. Саме на вчителя покладається завдання систематизації розпорошеної в підручниках

інформації, доповнення її додатковими фактами, організації роботи з первинними джерелами, проведення інтерактивних форм навчання.

3.2. Методичні підходи до формування громадянської компетентності

Методика викладання історії політичних партій, зокрема Народного Руху України, базується на сучасних педагогічних підходах, що ставлять у центр освітнього процесу учня як активного суб'єкта навчання. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії, обґрунтована О.І. Пошетун [96], передбачає відмову від традиційного репродуктивного навчання на користь діяльнісного підходу, що формує в учнів практичні навички роботи з історичним матеріалом та здатність застосовувати історичні знання для розуміння сучасності.

Вивчення політичних партій у шкільному курсі історії має свою специфіку, зумовлену кількома факторами. По-перше, політичні партії є складними інституціями з багатовимірною структурою, ідеологією, діяльністю, що потребує системного підходу до їх вивчення. По-друге, історія партій часто є об'єктом політичних маніпуляцій та різних інтерпретацій, що вимагає розвитку критичного мислення учнів. По-третє, вивчення партій має значний потенціал для формування громадянської компетентності, оскільки дозволяє учням зрозуміти механізми політичної участі в демократичному суспільстві.

Враховуючи обмеженість матеріалу про НРУ в підручниках, особливого значення набуває використання додаткових джерел інформації. Учителі мають залучати документальні фільми, спогади політиків, наукові статті, електронні ресурси для збагачення змісту уроків. Важливим ресурсом є офіційні сайти політичних партій, електронні архіви, музейні колекції, що містять автентичні матеріали про історію НРУ.

Проте аналіз підручників виявляє й певні проблемні аспекти. По-перше, у більшості підручників недостатньо висвітлено період діяльності НРУ після 1999 року, зокрема розкол партії та її участь у Помаранчевій революції. По-

друге, обмежено представлені регіональні особливості діяльності НРУ, що не дозволяє учням зрозуміти географію підтримки партії. По-третє, мало уваги приділено ідеологічним засадам НРУ та їх еволюції протягом досліджуваного періоду.

Методичний апарат підручників включає різноманітні типи запитань та завдань: репродуктивні питання на відтворення фактичного матеріалу; аналітичні завдання на встановлення причинно-наслідкових зв'язків; оціночні питання, що передбачають формулювання власної аргументованої позиції; творчі завдання на створення власних текстів, презентацій, проєктів. Особливу цінність мають завдання на роботу з історичними джерелами - фрагментами програмних документів НРУ, спогадами учасників подій, статистичними даними.

Згідно з рекомендаціями методистів, вивчення теми НРУ має будуватися на основі компетентнісного підходу, визначеного Державним стандартом освіти [95]. Це означає, що процес навчання має бути спрямований не лише на засвоєння учнями фактичних знань про історію НРУ, але й на формування в них умінь працювати з історичними джерелами, критично аналізувати інформацію, формулювати власні обґрунтовані судження, співвідносити історичні події з сучасністю (див. ДОДАТОК Г) .

Особливе значення при вивченні теми НРУ має формування громадянської компетентності учнів. НРУ є прикладом успішної громадянської мобілізації, демократичної організації, політичної участі, що має важливе виховне значення для молоді. Вивчення історії НРУ допомагає учням усвідомити, що громадяни можуть впливати на політичні процеси через створення громадських організацій, участь у виборах, мирні протести, громадський контроль за владою.

Водночас вивчення теми НРУ потребує врахування принципу політичної нейтральності освітнього процесу, визначеного законодавством про освіту. Учителі мають уникати нав'язування учням власних політичних поглядів, натомість створювати умови для формування учнями власних обґрунтованих

суджень на основі критичного аналізу різних джерел інформації. Тема НРУ може викликати різні, іноді протилежні оцінки в суспільстві, що потребує виваженого педагогічного підходу, спрямованого на розвиток критичного мислення учнів, а не індоктринацію.

Місце теми НРУ в шкільному курсі історії України визначається не лише формальними вимогами навчальної програми, але й об'єктивним значенням цієї організації в історії України. НРУ був провідною силою національно-демократичного руху, що призвів до здобуття незалежності; першою масовою опозиційною організацією в радянській Україні; важливим чинником формування багатопартійної системи. Тому вивчення історії НРУ є необхідним для розуміння учнями процесів демократизації українського суспільства, становлення незалежної держави, розвитку політичного плюралізму.

Системний підхід до вивчення історії НРУ передбачає розгляд партії як складної системи, що включає організаційну структуру, ідеологію, програму, кадровий склад, електорат, фінансові ресурси, зв'язки з іншими організаціями. Учні мають зрозуміти, що успіх чи неуспіх політичної партії залежить від узгодженого функціонування всіх цих елементів. Для реалізації системного підходу доцільно використовувати графічні схеми, що відображають структуру НРУ, його місце в політичній системі України, взаємозв'язки з іншими політичними силами (див. ДОДАТОК Д) .

Історико-генетичний підхід акцентує увагу на еволюції НРУ в часі, виявленні етапів його розвитку, з'ясуванні причин трансформацій. Учні мають простежити, як змінювався характер організації - від культурно-просвітницького руху до політичної партії, як еволюціонували її програмні засади, організаційна структура, методи діяльності. Важливим завданням є встановлення періодизації історії НРУ, виділення поворотних моментів, що визначали новий етап розвитку організації.

Порівняльний підхід дозволяє учням усвідомити специфічні риси НРУ через його зіставлення з іншими політичними партіями України та аналогічними організаціями в інших посткомуністичних країнах. Доцільно

порівняти НРУ з лівими партіями України (КПУ, СПУ) за ідеологією, електоратом, організаційною структурою. Продуктивним є також порівняння НРУ з «Солідарністю» в Польщі, «Саюдісом» у Литві, Громадянським форумом у Чехословаччині, що дозволяє виявити загальні закономірності розвитку національно-демократичних рухів у регіоні (див. ДОДАТОК Е).

Проблемний підхід є одним з найефективніших для розвитку критичного мислення учнів. При вивченні теми НРУ можна поставити кілька проблемних питань: Чому НРУ, маючи значну підтримку на початку 1990-х років, не зміг стати правлячою партією? Чи був неминучим розкол НРУ 1999 року, чи його можна було уникнути? Яку роль відігравав особистісний фактор (В. Чорновіл) у діяльності НРУ? Ці питання не мають однозначної відповіді, що стимулює учнів до самостійного пошуку аргументів, аналізу різних точок зору, формулювання власної позиції.

Діяльнісний підхід передбачає організацію активної пізнавальної діяльності учнів через роботу з історичними джерелами, виконання дослідницьких завдань, участь у інтерактивних формах роботи. Учні мають не пасивно сприймати інформацію від учителя, а самостійно або в групах досліджувати різні аспекти історії НРУ. Важливими є завдання на роботу з первинними джерелами - програмними документами НРУ, спогадами політиків, газетними публікаціями того часу, статистичними даними про вибори.

Біографічний підхід дозволяє "олюднити" історію через розповіді про конкретних людей, їхні долі, мотивації, дії. Вивчення біографій В. Чорновола, І. Драча, М. Гориня, інших лідерів та активістів НРУ робить історію більш зрозумілою та близькою для учнів. Доцільно використовувати спогади, щоденники, листи цих осіб, що дозволяє відчувати атмосферу епохи. Водночас важливо застерігати учнів від надмірної персоналізації історії, коли весь історичний процес зводиться до діяльності окремих лідерів (див. ДОДАТОК Є).

Формування громадянської компетентності через вивчення історії НРУ відбувається на трьох рівнях: когнітивному (знання), практично-діяльнісному

(навички) та ціннісно-мотиваційному (ставлення). На когнітивному рівні учні засвоюють знання про політичну систему, роль партій у демократичному суспільстві, політичні права громадян. На практично-діяльнісному рівні формуються навички критичного аналізу політичної інформації, участі в дискусіях, групової роботи. На ціннісно-мотиваційному рівні відбувається усвідомлення важливості демократичних цінностей, формування активної громадянської позиції.

Важливим аспектом методики викладання теми НРУ є використання історичних джерел. Первинні джерела - програмні документи, стенограми з'їздів, спогади політиків - дозволяють учням безпосередньо торкнутися історії, сформулювати власне судження про події на основі автентичних матеріалів. Робота з джерелами формує критичне мислення, оскільки учні мають оцінити достовірність джерела, виявити можливі упередження автора, зіставити інформацію з різних джерел.

Інтерактивні методи навчання - дискусії, дебати, рольові ігри - особливо ефективні при вивченні теми НРУ, оскільки дозволяють учням зануритися в атмосферу епохи, зрозуміти мотивацію дій політичних акторів, відчувати складність політичних рішень. Наприклад, рольова гра «З'їзд НРУ 1992 року» дозволяє учням взяти на себе ролі делегатів з різними поглядами на майбутнє організації та спробувати дійти консенсусу щодо трансформації НРУ в політичну партію.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій значно розширює можливості вивчення теми НРУ. Учні можуть знайти в Інтернеті документальну хроніку з'їздів НРУ, інтерв'ю з політиками, статистичні дані про вибори, сучасні дослідження істориків. Створення мультимедійних презентацій, віртуальних виставок, відеороликів про НРУ дозволяє учням проявити креативність, поглибити свої знання, розвинути цифрові компетентності.

Проектна діяльність є ефективною формою організації навчання при вивченні теми НРУ. Учні можуть виконувати індивідуальні або групові

дослідницькі проекти на теми: "Діяльність місцевої організації НРУ в моєму місті/селі", "Порівняльний аналіз НРУ та інших політичних партій України", "В'ячеслав Чорновіл як політичний лідер", "НРУ і Помаранчева революція". Проектна робота розвиває самостійність, дослідницькі навички, творчі здібності учнів.

Оцінювання навчальних досягнень учнів при вивченні теми НРУ має бути різноманітним та об'єктивним. Поряд з традиційним усним опитуванням та письмовими роботами доцільно використовувати альтернативні форми оцінювання: оцінювання роботи з джерелами, участі в дискусіях, виконання творчих завдань, захисту проєктів. Важливо оцінювати не лише знання фактів, але й уміння аналізувати, критично мислити, формулювати власні судження, працювати з інформацією.

Таким чином, методика викладання історії НРУ має базуватися на сучасних педагогічних підходах, що ставлять у центр учня як активного суб'єкта навчання, використовувати різноманітні методи та форми роботи, сприяти формуванню не лише предметних знань, але й ключових компетентностей, насамперед громадянської компетентності.

РОЗДІЛ 4. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРИ ВИВЧЕННІ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ 1990-Х РОКІВ

4.1. Інтерактивні методи викладання теми Народного Руху України як елемента політичної системи

Викладання історії Народного Руху України в сучасній школі вимагає застосування активних форм навчання, що виходять за межі традиційного репродуктивного підходу. Специфіка теми НРУ полягає в її безпосередньому зв'язку з процесами національного відродження, демократизації та становлення громадянського суспільства, що робить її особливо цінною для формування громадянської компетентності учнів. Водночас обмеженість матеріалу в підручниках та його фрагментарність вимагають від учителя творчого підходу до організації навчального процесу через застосування різноманітних інтерактивних методів.

Метод аналізу випадків передбачає розгляд конкретних історичних ситуацій, що вимагають морального вибору чи політичного рішення, і є надзвичайно ефективним для розвитку критичного мислення та здатності приймати обґрунтовані рішення [101, с. 98-112]. Для теми НРУ можна проаналізувати ситуацію вибору 1992 року між збереженням єдності Руху як широкої громадської організації, що об'єднувала представників різних політичних поглядів навколо загальнонаціональної мети, чи трансформацією в структуровану політичну партію з чіткою ідеологією та дисципліною. Учні мають зрозуміти аргументи обох сторін дискусії, оцінити можливі переваги та недоліки кожного варіанту, проаналізувати фактичні наслідки прийнятого рішення, сформулювати власну позицію щодо оптимального шляху розвитку організації в тих конкретних історичних умовах.

Організація роботи з аналізу випадків потребує ретельної підготовки. Учитель має заздалегідь підібрати документальні матеріали, що розкривають

різні точки зору учасників подій, підготувати систему запитань різного рівня складності, які поступово підводять учнів від простого відтворення фактів до критичної оцінки та формулювання власних висновків. Важливо створити атмосферу, в якій учні почуваються вільно висловлювати різні думки, навіть якщо вони суперечать одна одній. Роль учителя полягає не в нав'язуванні правильної відповіді, а в організації обговорення, забезпеченні аргументованості висловлювань, допомозі у формулюванні чітких тез.

Метод дискусії є одним з найефективніших для формування комунікативних навичок та здатності аргументувати свою позицію [101, с. 123-145]. Організація дискусії вимагає ретельної підготовки вчителя, який має сформулювати дискусійне питання, що не має однозначної відповіді та стосується істотних аспектів теми. Для історії НРУ прикладами таких питань можуть бути наступні: чи виправдав Народний Рух України очікування суспільства щодо побудови демократичної та європейської держави, чи його діяльність була успішною з точки зору реалізації програмних цілей? Чи був розкол НРУ у 1999 році неминучим наслідком внутрішніх суперечностей, чи його можна було уникнути за інших обставин або іншого стилю керівництва? Яку роль відігравав особистісний фактор, зокрема діяльність В'ячеслава Чорновола, у становленні та розвитку НРУ, чи організація могла бути успішною без такого харизматичного лідера?

Успішна дискусія залежить від підготовчої роботи. Учні мають отримати завдання заздалегідь ознайомитися з матеріалами, що стосуються теми дискусії, підібрати аргументи на підтримку своєї позиції, продумати можливі контраргументи опонентів. Учитель виступає модератором дискусії, забезпечує дотримання правил взаємоповаги та культури діалогу, допомагає учням формулювати чіткі аргументи, стежить за тим, щоб усі бажаючі мали можливість висловитися, підбиває підсумки обговорення, узагальнює різні точки зору без нав'язування власної позиції.

Метод дебатів є більш формалізованою формою обговорення, де дві команди захищають протилежні позиції за чітким регламентом часу та

черговості виступів [101, с178]. Теми дебатів мають бути сформульовані у формі чіткого твердження, яке можна підтримати або спростувати. Для теми НРУ можуть бути використані такі формулювання: за і проти трансформації Народного Руху України з громадської організації в політичну партію в умовах 1992 року; чи був Народний Рух України успішною політичною партією з точки зору досягнення своїх програмних цілей та впливу на розвиток демократії в Україні. Команди готуються заздалегідь, вивчають аргументи обох сторін, підбирають факти та приклади на підтримку своєї позиції.

Організація дебатів потребує чіткого дотримання процедури. Кожна команда складається з трьох-чотирьох спікерів, які виконують різні ролі: перший спікер формулює основні тези, другий наводить докази та приклади, третій спростовує аргументи опонентів, четвертий підбиває підсумки. Встановлюється жорсткий регламент: зазвичай по п'ять хвилин на основний виступ кожного спікера та по дві хвилини на перехресне опитування. Дебати розвивають уміння швидко мислити, чітко аргументувати, слухати опонента та реагувати на його аргументи, дотримуватися правил та регламенту, працювати в команді для досягнення спільної мети. Після дебатів обов'язково проводиться рефлексія, де учні аналізують якість аргументів, ефективність командної роботи, власні враження від участі.

Рольова гра як метод навчання дозволяє учням відтворити історичну ситуацію через виконання ролей різних учасників подій, що сприяє глибшому розумінню мотивів їхніх дій, усвідомленню складності історичних процесів, розвитку емпатії до людей минулого. Для теми НРУ можна провести рольову гру під назвою "З'їзд Народного Руху України 1992 року", де учні виконують ролі делегатів з різних регіонів України, що мають різні погляди на майбутнє організації. Частина делегатів представляє позицію збереження НРУ як широкого громадського руху, аргументуючи це необхідністю єдності всіх патріотичних сил, можливістю залучати ширші верстви населення, уникненням внутрішніх конфліктів щодо ідеології та лідерства. Інша частина відстоює трансформацію в політичну партію, наводячи аргументи про необхідність

чіткої організаційної структури для ефективної діяльності, важливість участі у виборах та формуванні влади, потребу в ідеологічній визначеності для залучення послідовних прихильників.

Підготовка рольової гри вимагає створення детальних рольових карток для кожного учасника. Кожна картка містить інформацію про персонажа: ім'я, регіон, який він представляє, його політичні погляди, особисту мотивацію, ключові аргументи, які він має висловити. Важливо, щоб ролі були різноманітними та відображали реальний спектр думок, що існував на з'їзді НРУ. Учні мають аргументувати свою позицію, відповідати на запитання опонентів, шукати компроміси, намагатися переконати інших делегатів, врешті-решт дійти до спільного рішення шляхом голосування. Така гра дозволяє не просто дізнатися про історичний факт трансформації НРУ, а прожити цю ситуацію, відчувати всю складність політичних рішень, зрозуміти, що історія робиться людьми з їхніми переконаннями, сумнівами, компромісами.

Проектний метод передбачає самостійне дослідження учнями певної проблеми з презентацією результатів у формі реферату, презентації, відеоролика, виставки або іншого продукту [101, с. 256]. Для теми НРУ можуть бути запропоновані різноманітні теми проєктів залежно від інтересів учнів та регіональної специфіки. Дослідження діяльності місцевої організації Народного Руху України в конкретному місті чи селі передбачає роботу з місцевими архівами, музеями, бібліотеками, аналіз місцевої преси 1990-х років, що дозволяє поєднати вивчення загальнонаціональної історії з історією рідного краю. Порівняльний аналіз програмних документів та діяльності Народного Руху України та інших політичних партій незалежної України вимагає роботи з первинними джерелами, складання порівняльних таблиць за різними критеріями, формулювання висновків про специфіку НРУ в партійній системі країни.

Біографічне дослідження В'ячеслава Чорновола або інших лідерів НРУ дозволяє поглибити знання про роль особистості в історії, зрозуміти мотиви політичної діяльності, простежити еволюцію поглядів. Особливу увагу варто

приділити формуванню громадянського світогляду В.Чорновола, який відбувалося в умовах радянської дійсності, але комуністична ідеологія не стала основою його життєвих переконань. З юних років він виявляв критичне мислення, завдяки чому сформувалася непокоря тогочасній радянській системі. Його перші публіцистичні твори "Правосуддя чи рецидиви терору?" (1966) та "Лихо з розуму" (1967) засвідчили мужність та непохитність у боротьбі за правду. У цих книгах Чорновіл детально аналізував репресії проти української інтелігенції, розкривав практичні механізми придушення інакомислення.

Переломним моментом у житті В.Чорновола стала його відмова свідчити на закритому суді над українськими дисидентами у 1965 році. Цей вчинок продемонстрував його моральну стійкість та готовність відстоювати свої переконання навіть під загрозою репресій. Саме з цього часу Чорновіл стає одним із лідерів українського дисидентського руху, а його діяльність набуває виразного політичного характеру. Важливим внеском В.Чорновола у справу боротьби за незалежність України стала його публіцистична та видавнича діяльність. Він був автором та упорядником самвидавного журналу "Український вісник" - важливого джерела альтернативної інформації в умовах тотальної радянської цензури. У журналі критикувалися авторитарні прояви радянської системи, висвітлювалися факти порушень прав людини в СРСР, каральні дії КДБ і судової влади, українському суспільству доносилися ідеї національного відродження.

Через свою принципову громадянську позицію В.Чорновіл неодноразово зазнавав арештів та ув'язнень, але вони не зламали його духу і не змусили відмовитися від власних переконань. Навпаки, перебування в таборах та на засланні зміцнили рішучість боротися за незалежність України. Його поведінка в радянських застінках, підтримка колег та лідерські якості у взаєминах з табірною адміністрацією обумовили незаперечний авторитет серед політв'язнів. Його листи та звернення з ув'язнення, які поширювалися через самвидав, мали значний вплив на формування національної свідомості українців, особливо молоді.

З початком перебудови В.Чорновіл активно включився у процес демократизації суспільства, став одним із засновників Української Гельсінської спілки, що відіграла важливу роль у консолідації опозиційних сил. Також був у числі ініціаторів створення Народного Руху України - масової громадсько-політичної організації, рушійної сили у боротьбі за незалежність України. Із 1989 року він серед ключових політичних антикомуністичних лідерів, виступав за демократичні перетворення, розбудову громадянського суспільства та європейський вектор розвитку України. Його діяльність на посаді народного депутата та лідера опозиції сприяла становленню демократичних інститутів в Україні та формуванню багатопартійної системи.

Важливо зазначити, що В.Чорновіл стояв на позиціях мирного шляху досягнення незалежності та демократичних перетворень, виступав проти радикалізму в політиці, був готовий до діалогу та пошуку компромісів, не поступаючись при цьому власними принципами. Його позиція політичного лідера національно-демократичних сил мала вагомий вплив на формування політичної культури в Україні, особливо серед молоді. У часи незалежності він залишався на вістрі української політики. Його редакційні колонки і статті ставали своєрідними підручниками громадянської освіти, доносячи українцям основи демократії, пріоритетність прав людини, важливість активної участі у суспільному житті.

У своїх працях В.Чорновіл також приділяв велику увагу питанням національної ідентичності та мови. Він послідовно відстоював право українців на використання рідної мови в усіх сферах життя, в освіті та державному управлінні. Журналістська принциповість В.Чорновола не зводилася до критики існуючої системи. Він пропонував конструктивні ідеї розбудови демократичної України, окреслював шляхи реформування різних сфер суспільного життя. Його бачення майбутнього України як демократичної, правової держави, орієнтованої на європейські цінності, слугувало дороговказом для багатьох політиків та громадських діячів. Він активно виступав за реформування системи освіти, впровадження української мови як

мови навчання та викладання правдивої історії України. Чорновіл наголошував на важливості патріотичного виховання молоді, але при цьому виступав за толерантність та повагу до прав національних меншин.

Аналіз участі Народного Руху України в Помаранчевій революції 2004 року допомагає зрозуміти зв'язок історії з сучасністю, роль історичних традицій у формуванні громадянської активності. Проектна робота розвиває самостійність учнів, дослідницькі навички, творчість, критичне мислення, уміння планувати діяльність, працювати з різними джерелами інформації, систематизувати матеріал, презентувати результати. Важливо, щоб учитель супроводжував учнів на всіх етапах проекту: допомагав сформулювати тему, визначити джерела інформації, скласти план роботи, надавав консультації під час виконання, допомагав підготувати презентацію результатів.

Мозковий штурм як метод колективного генерування ідей для розв'язання проблеми є ефективним для розвитку креативного мислення та здатності дивитися на проблему з різних точок зору. Для теми НРУ можна організувати мозковий штурм на тему заходів, які міг би вжити Народний Рух України для збільшення своєї електоральної підтримки в середині 1990-х років, коли популярність партії почала знижуватися. Учні висувують різні ідеї, які можуть стосуватися поліпшення комунікації з виборцями через засоби масової інформації, розширення соціальної бази через залучення молоді та підприємців, модернізації ідеології для відповідності новим викликам незалежної держави, покращення організаційної роботи та координації між центром та регіонами, активнішої участі в місцевому самоврядуванні для демонстрації ефективності управління.

Організація мозкового штурму передбачає дотримання кількох важливих правил. На першому етапі генерування ідей заборонена будь-яка критика - всі ідеї записуються без оцінки їх реалістичності чи ефективності. Це дозволяє учням вільно висловлювати навіть найсміливіші та найнезвичніші пропозиції. Заохочується висування якомога більшої кількості ідей, навіть якщо вони здаються фантастичними. Учасники можуть розвивати та комбінувати ідеї один

одного. Всі ідеї фіксуються на дошці або фліпчарті так, щоб були видні всім. На другому етапі відбувається аналіз та оцінка запропонованих ідей: учні обговорюють кожну пропозицію, оцінюють її реалістичність та ефективність в конкретних історичних умовах, групують схожі ідеї, відсівають нереалістичні варіанти, визначають найперспективніші рішення.

Метод акваріуму передбачає, що невелика група учнів виконує завдання в центрі класу, а решта спостерігає та аналізує їхню роботу, що розвиває рефлексивні навички та здатність до конструктивної критики [101, с. 89]. Для теми НРУ група з чотирьох-п'яти учнів може обговорювати проблему розколу партії у 1999 році, висловлюючи різні точки зору на його причини та можливість уникнення. Інші учні спостерігають за дискусією, фіксують найцікавіші аргументи, оцінюють якість аргументації, культуру діалогу, вміння слухати опонентів. Після завершення обговорення в акваріумі відбувається загальна дискусія, де спостерігачі діляться своїми спостереженнями, а учасники акваріуму рефлексують про власний досвід.

Організація методу акваріуму вимагає ретельного добору учасників внутрішньої групи. Важливо, щоб це були учні з різними рівнями підготовки та різними точками зору, здатні вести конструктивний діалог. Спостерігачі отримують спеціальні бланки для фіксації своїх спостережень з конкретними критеріями: якість аргументів, культура спілкування, вміння слухати, здатність до компромісу, активність участі. Після завершення роботи в акваріумі обов'язково проводиться обговорення, де спостерігачі висловлюють свої зауваження та пропозиції, а учасники внутрішньої групи діляться враженнями про складність завдання та власну роботу.

Робота з історичними джерелами є ключовим елементом формування історичної компетентності та критичного мислення учнів. Відбір документальних матеріалів для роботи на уроці має відповідати певним критеріям. По-перше, документ має бути автентичним, тобто створеним у досліджуваній період, а не пізнішою реконструкцією або інтерпретацією подій. По-друге, документ має бути доступним для розуміння учнями певного віку,

що може вимагати адаптації складних текстів або додаткових пояснень незрозумілих термінів та реалій епохи. По-третє, документ має містити інформацію, важливу для розуміння теми, а не бути лише ілюстрацією, що дублює розповідь учителя. По-четверте, обсяг документа має бути оптимальним для роботи на уроці, зазвичай це фрагмент довжиною від десяти до п'ятнадцяти рядків, який можна прочитати та проаналізувати за обмежений час. При роботі з програмними документами НРУ ці критерії є особливо важливими, оскільки повні тексти програм є занадто об'ємними та складними для школярів, тому вчитель має відібрати найбільш показові фрагменти, що відображають суть ідеології партії.

Робота з історичним джерелом має бути організована як поетапний процес, що розвиває різні рівні мислення учнів від простого відтворення інформації до критичної оцінки та формулювання власних суджень. Підготовчий етап передбачає, що вчитель заздалегідь добирає джерело, адаптує його за потреби, формулює систему питань різного рівня складності, готує допоміжні матеріали такі як словник незрозумілих термінів, довідкова інформація про історичний контекст створення документа, біографічні відомості про автора. На етапі ознайомлення учні уважно читають документ, намагаючись зрозуміти загальний зміст, з'ясовують незрозумілі слова, визначають тип документа, автора якщо він зазначений або можна його встановити з контексту, час та обставини створення.

Етап аналізу змісту передбачає детальну роботу з текстом через відповіді на запитання про конкретні факти, викладені в джерелі, визначення основних ідей документа, виділення ключових тверджень автора, з'ясування його позиції щодо описуваних подій. Критична оцінка джерела є найважливішим етапом, що формує критичне мислення, коли учні оцінюють достовірність документа, виявляють можливі упередження автора або тенденційність викладу, порівнюють інформацію з іншими відомими їм джерелами або фактами, формулюють припущення про те, чому автор саме так описує події. Етап узагальнення передбачає формулювання висновків про значення даного

джерела для розуміння історичної ситуації, застосування отриманої інформації для відповіді на ширші питання про історичний процес.

При роботі з програмними документами Народного Руху України кожен з цих етапів набуває конкретного змісту. Аналізуючи фрагмент Програми НРУ 1989 року, учні спочатку з'ясовують історичний контекст її прийняття: це період перебудови та гласності в СРСР, пробудження національної свідомості в Україні, формування перших легальних опозиційних організацій. Потім вони визначають основні вимоги, сформульовані в програмі, такі як суверенітет України в межах оновленого Союзу, демократизація політичної системи, утвердження української мови як державної, екологічна безпека після Чорнобильської катастрофи, економічна самостійність республіки. На етапі критичної оцінки учні аналізують, наскільки радикальними були ці вимоги для того часу, чи можна було їх вважати загрозою для радянської системи, як вони співвідносилися з офіційною політикою перебудови. Порівнюючи Програму 1989 року з пізнішою Програмою 1992 року, прийнятою вже після здобуття незалежності, учні можуть простежити еволюцію ідеології НРУ від вимоги суверенітету в межах СРСР до побудови незалежної української держави, від загальнодемократичних гасел до конкретної програми економічних та політичних реформ, що свідчить про трансформацію організації від широкого громадського руху до структурованої політичної партії.

4.2. Виховний потенціал Народного Руху України у формуванні громадянської свідомості школярів

Формування громадянської компетентності є одним з ключових завдань сучасної історичної освіти, особливо при вивченні новітньої історії України. Тема Народного Руху України має величезний потенціал для розвитку громадянських навичок учнів, оскільки демонструє реальні механізми демократичної участі, приклади громадянської активності, значення політичних прав та свобод. Через вивчення історії НРУ учні можуть усвідомити, що

громадяни мають реальну можливість впливати на політичні процеси, що демократія будується завдяки активності кожної людини, що незалежність держави залежить від громадянської свідомості суспільства.

Громадянська компетентність формується на трьох взаємопов'язаних рівнях: когнітивному, практично-діяльнісному та ціннісно-мотиваційному [112, с. 10-20]. На когнітивному рівні учні засвоюють знання про політичну систему, роль партій у демократичному суспільстві, механізми виборчого процесу, політичні права та обов'язки громадян. Вивчення історії НРУ дозволяє конкретизувати ці абстрактні знання через аналіз реальної діяльності політичної організації. Учні дізнаються, як створюються політичні партії, як вони організовують свою роботу, як формують програми та беруть участь у виборах, як взаємодіють з владою та іншими політичними силами.

Особливо важливим є розуміння учнями того, що політичні партії не є чимось далеким та абстрактним, а створюються звичайними громадянами для реалізації спільних цілей. Історія НРУ демонструє, як група ентузіастів, об'єднаних спільною ідеєю національного відродження та демократизації, змогла створити масову організацію, що відіграла вирішальну роль у здобутті незалежності України. Учні бачать, що політична участь доступна кожному громадянину, що не потрібно бути професійним політиком чи мати особливі привілеї для того, щоб долучитися до політичного життя.

Вивчення організаційної структури НРУ дає учням уявлення про принципи демократичної організації [101, с. 112-120]. Вони дізнаються про існування різних рівнів управління - від первинних організацій до загальнонаціональних з'їздів, про колегіальність прийняття рішень, про виборність керівних органів, про звітність лідерів перед членами організації. Це формує розуміння того, що демократія - це не лише вибори президента чи парламенту раз на кілька років, а постійна робота демократичних інститутів на всіх рівнях, участь громадян у прийнятті рішень, контроль за діяльністю обраних представників.

Аналіз програмних документів НРУ допомагає учням зрозуміти, що політичні партії відрізняються не лише назвами та лідерами, а насамперед своїми ідеологічними засадами, баченням розвитку суспільства, конкретними пропозиціями розв'язання проблем. Порівнюючи програму НРУ з програмами інших партій 1990-х років, учні усвідомлюють існування різних підходів до економічного розвитку, державного устрою, національної політики, зовнішньополітичної орієнтації. Це формує розуміння політичного плюралізму як важливої ознаки демократії, здатність орієнтуватися в різних політичних позиціях, критично оцінювати передвиборні обіцянки партій.

Вивчення історії участі НРУ у виборчих кампаніях знайомить учнів з механізмами демократичних виборів. Учні дізнаються про різні виборчі системи - мажоритарну та пропорційну, про процедуру висування кандидатів, про організацію передвиборної агітації, про роль спостерігачів на виборчих дільницях, про підрахунок голосів та оголошення результатів. Особливу увагу варто приділити аналізу електоральної підтримки НРУ в різних регіонах України, що дозволяє учням зрозуміти регіональну специфіку політичних уподобань, усвідомити складність досягнення консенсусу в багатоманітному суспільстві.

На практично-діяльнісному рівні формуються навички, необхідні для активної громадянської участі. Насамперед це навички критичного мислення - здатність аналізувати інформацію, виявляти маніпуляції та пропаганду, розрізняти факти та думки, оцінювати достовірність джерел. При вивченні історії НРУ учні стикаються з різними, часто суперечливими оцінками діяльності організації. Одні джерела представляють НРУ як рятівника української державності, інші висловлюють критичні зауваження щодо окремих аспектів діяльності організації. Учитель має допомогти учням навчитися аналізувати ці різні позиції, розуміти, чим вони зумовлені, формулювати власні обґрунтовані судження на основі фактів.

Робота з історичними джерелами розвиває навички, які учні зможуть застосовувати не лише на уроках історії, а й у повсякденному житті при оцінці

політичної інформації. Аналізуючи програмні документи НРУ, стенограми з'їздів, спогади політиків, учні вчаться ставити критичні запитання: хто є автором документа і яку мету він переслідував? для якої аудиторії призначений цей текст? чи відповідають заяви автора його реальним діям? які факти підтверджують або спростовують твердження в документі? які альтернативні точки зору існують з цього питання? Ці навички критичного читання та аналізу є життєво необхідними в сучасному інформаційному суспільстві, де громадяни постійно стикаються з різноманітними, часто маніпулятивними повідомленнями.

Участь у дискусіях та дебатах розвиває комунікативні навички, необхідні для демократичної участі. Учні вчаться чітко формулювати свою позицію, підбирати аргументи на її підтримку, слухати та розуміти позицію опонентів, відповідати на їхні аргументи, шукати компромісні рішення, дотримуватися правил конструктивного діалогу. Ці навички є критично важливими для функціонування демократії, оскільки демократія базується не на придушенні інакомислення, а на здатності різних груп вести діалог, знаходити спільні рішення через переговори та компроміси.

Організація дискусії на тему "Чи виправдав Народний Рух України очікування суспільства щодо побудови демократичної держави?" дозволяє учням зануритися в реальні проблеми оцінки політичної діяльності. Учні мають проаналізувати програмні цілі НРУ, порівняти їх з реальними досягненнями партії, врахувати об'єктивні обставини, що ускладнювали реалізацію програми, оцінити як позитивні, так і проблемні аспекти діяльності організації. У процесі дискусії учні стикаються з різними критеріями оцінки успішності: одні вважають, що головним досягненням є сам факт здобуття незалежності, інші наголошують на неспроможності НРУ стати правлячою партією, треті звертають увагу на виховання покоління активних громадян.

Проектна діяльність розвиває дослідницькі навички та здатність до самостійної роботи. Дослідження діяльності місцевої організації НРУ вимагає від учнів самостійного планування роботи, пошуку джерел інформації, аналізу

документів, систематизації матеріалу, формулювання висновків, презентації результатів. Під час роботи над проєктом учні стикаються з реальними викликами дослідницької роботи: недостатністю інформації, суперечливістю свідчень, необхідністю перевірки фактів, труднощами інтерпретації подій. Це формує реалістичне розуміння складності історичного пізнання, застерігає від спрощених оцінок, розвиває інтелектуальну скромність.

На ціннісно-мотиваційному рівні відбувається формування системи цінностей, що лежать в основі демократичного громадянства. Насамперед це усвідомлення цінності демократії як системи правління, що базується на волі народу, повазі до прав людини, верховенстві права, політичному плюралізмі. Вивчення історії НРУ демонструє, що демократія не виникає сама по собі, а вимагає постійних зусиль громадян для її захисту та розвитку. Учні бачать, як активісти НРУ боролися за демократичні свободи в умовах авторитарного режиму, ризикуючи своєю кар'єрою та особистою безпекою.

Історія НРУ формує розуміння цінності політичних прав та свобод. Учні усвідомлюють, що право на вільне об'єднання, свободу слова, право обирати та бути обраним не є чимось само собою зрозумілим, а здобувалися в боротьбі попередніх поколінь. Вони дізнаються, що за радянських часів створення опозиційної політичної організації було неможливим, що люди, які намагалися це зробити, зазнавали переслідувань з боку КДБ. Порівняння умов, в яких діяв НРУ наприкінці 1980-х років, з сучасними можливостями політичної участі допомагає учням оцінити здобутки демократичного розвитку України.

Вивчення біографій лідерів НРУ формує розуміння значення особистої мужності та принциповості в політиці. Трагічна загибель В.Чорновола у 1999 році стала великою втратою для України, але його ідеї та справа продовжують жити. Сьогодні ім'я Чорновола носять вулиці, навчальні заклади, його постать вивчається в школах та університетах. Це свідчить про визнання його ролі у становленні незалежної України та формуванні національної свідомості українців. Вплив Чорновола на формування громадянської компетентності української молоді можна розглядати в контексті сучасних освітніх концепцій.

Його діяльність та ідеї відповідають ключовим компонентам громадянської компетентності: знання про громадянські права та обов'язки, навички критичного мислення та аналізу суспільних процесів, здатність до активної участі у громадському житті.

В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, інші лідери НРУ мали за плечима роки ув'язнення в радянських таборах за свої переконання. Вони могли обрати спокійне життя, відмовившись від політичної боротьби, але продовжували відстоювати свої ідеї навіть в умовах репресій. Ці приклади особистої мужності мають величезне виховне значення для молодого покоління, формують повагу до людей, які ставлять принципи вище за особисту вигоду.

Водночас важливо уникнути надмірної ідеалізації історії НРУ. Учні мають бачити не лише досягнення, а й складнощі, з якими стикалася організація, розуміти об'єктивні та суб'єктивні причини її трансформації. Аналіз розколу НРУ 1999 року допомагає усвідомити, що навіть у людей з найкращими намірами можуть виникати розбіжності, що політична боротьба часто супроводжується особистими амбіціями та конфліктами, що створення єдності в політичній організації є надзвичайно складним завданням. Це формує реалістичне розуміння політики, застерігає від наївних очікувань, що можна легко створити ідеальну партію або досягти політичної єдності.

Після розколу 1999 року обидві організації НРУ зіткнулися з серйозними викликами. НРУ під керівництвом Геннадія Удовенка намагався модернізувати партію та вивести її з маргінального стану, трансформувати НРУ у проєвропейську центристську партію, здатну залучити ширші верстви електорату. Він виступав за об'єднання національно-демократичних сил навколо спільної програми реформ, європейської інтеграції та демократизації. Водночас НРУ під його керівництвом зіткнувся з проблемою масового відтоку членів партії, погіршенням фінансового становища, падінням електоральної підтримки.

Український Народний Рух під керівництвом Юрія Костенка намагався зберегти вірність ідеям Чорновола та продовжити курс на жорстку опозицію

владі. Костенко позиціонував свою організацію як справжнього спадкоємця історичного Руху, зберіг більш радикальну риторiku, активно критикував режим Кучми. Його організація активно співпрацювала з іншими національно-демократичними партіями, брала участь у протестних акціях, підтримувала громадські ініціативи. Водночас УНР Костенка також зіткнувся з проблемою маргіналізації, електоральна база обмежувалася переважно західними регіонами України.

Ключовою подією для обох НРУ стала Помаранчева революція 2004 року. Обидві організації активно підтримали Віктора Ющенка у його боротьбі проти фальсифікацій на президентських виборах. Активісти НРУ були серед організаторів масових протестів на Майдані Незалежності, забезпечували логістичну підтримку акцій, проводили агітаційну роботу. Участь у Помаранчевій революції стала спробою НРУ повернути собі статус впливової політичної сили, продемонструвати, що ідеї національно-демократичного руху залишаються актуальними. Після перемоги Помаранчевої революції обидва НРУ розраховували на відновлення своїх політичних позицій, проте їхні сподівання не виправдалися повною мірою. Нова влада віддала перевагу іншим політичним силам, і НРУ опинилися на периферії нової владної коаліції.

Важливим аспектом формування громадянської компетентності є розвиток готовності до активної участі в житті громади. Вивчення історії НРУ має не просто дати учням знання про минуле, а мотивувати їх до власної громадянської активності. Учитель може запропонувати учням проаналізувати, які проблеми існують у їхній школі, районі, місті, і як можна долучитися до їх розв'язання. Можна обговорити, які форми громадянської участі доступні молодим людям: участь у роботі органів учнівського самоврядування, волонтерська діяльність, участь у громадських організаціях, підтримка громадських ініціатив через соціальні мережі.

Корисним є завдання розробити власний проєкт громадської ініціативи. Учні в групах визначають конкретну проблему, що їх турбує, формулюють пропозиції щодо її розв'язання, планують кроки реалізації ініціативи,

визначають необхідні ресурси. Це може бути благоустрій території навколо школи, організація заходів до пам'ятних дат, створення шкільного медіа, проведення екологічної акції. Важливо, щоб це не залишалося лише навчальною вправою, а учні отримали можливість реально втілити свій проєкт, відчували, що вони здатні змінювати ситуацію навколо себе.

Формування критичного ставлення до пропаганди та маніпуляцій є важливою складовою громадянської освіти. При вивченні історії НРУ учні можуть проаналізувати, як радянська пропаганда намагалася дискредитувати організацію, як використовувалися маніпулятивні прийоми для формування певного образу НРУ. Водночас можна звернути увагу на пропагандистські елементи в діяльності різних політичних сил, на використання емоційних гасел, апеляцію до національних почуттів. Це допомагає учням зрозуміти, що пропаганда властива різним політичним системам, що важливо вміти її розпізнавати та критично оцінювати незалежно від того, чи вона підтримує наші погляди.

Аналіз сучасних політичних процесів крізь призму історичного досвіду НРУ допомагає учням побачити зв'язок між минулим і сучасністю. Можна обговорити, які уроки з історії НРУ актуальні для сучасної України, які помилки варто уникати сучасним політичним силам, які позитивні практики можна запозичити. Наприклад, досвід масової мобілізації громадян, що продемонстрував НРУ наприкінці 1980-х років, має паралелі з Революцією Гідності 2013-2014 років. Проблеми, з якими зіткнувся НРУ - розкол через амбіції лідерів, втрата зв'язку з виборцями, нездатність адаптуватися до нових умов - актуальні для багатьох сучасних партій.

Таким чином, формування громадянської компетентності через вивчення історії НРУ є комплексним процесом, що охоплює всі аспекти - знання, навички та цінності. Через активні форми роботи, аналіз конкретних історичних ситуацій, роботу з первинними джерелами, проєктну діяльність учні не просто засвоюють факти про минуле, а розвивають здатність до критичного мислення, демократичної комунікації, відповідального громадянства. Історія НРУ стає не

абстрактним минулим, а джерелом уроків для сучасності, прикладом того, як активні громадяни можуть впливати на долю своєї країни.

ВИСНОВКИ

Проведене комплексне дослідження діяльності Народного Руху України (НРУ) як політичної партії у період 1990–2005 років, а також аналіз теоретичних і методичних засад вивчення цієї теми в шкільному курсі історії України з метою формування громадянської компетентності учнів, дає підстави для формулювання низки ґрунтовних узагальнень, що мають як наукове, так і практичне значення. Ці висновки базуються на системному аналізі джерел, історіографії, нормативно-правової бази освіти та педагогічних підходів, дозволяючи не лише реконструювати історичний шлях НРУ, але й обґрунтувати його потенціал як потужного інструменту для виховання свідомих громадян у сучасній Україні.

По-перше, НРУ пройшов складний і багатогранний шлях трансформації від масового громадсько-політичного об'єднання, що виникло в умовах перебудови та національного відродження наприкінці 1980-х років, до структурованої політичної партії, яка відіграла визначальну роль у становленні незалежної української державності. Цей процес супроводжувався внутрішніми ідеологічними дискусіями, організаційними реформами, електоральними злетами та падіннями, а також глибоким впливом на формування національної свідомості, демократичної політичної культури та багатопартійної системи. Особливо значущим є період 1990–1992 років, коли НРУ трансформувався з громадсько-політичного об'єднання в повноцінну політичну партію, що включало виключення слів "за перебудову" з назви, прийняття нового Статуту та Програми, а також обрання В'ячеслава Чорновола єдиним головою. Під його керівництвом у 1992–1999 роках НРУ виступав провідною опозиційною силою, активно впливаючи на конституційний процес, розвиток парламентаризму, захист прав людини та формування демократичних інститутів. Його участь у парламентських виборах 1994 та 1998 років, попри поступове зниження електоральної підтримки з 10,4% у 1994 році до 3,1% у 1998 році, засвідчила стійкість рухівської ідеології, орієнтованої на національно-демократичні цінності, європейську інтеграцію та ринкові реформи, а також здатність

мобілізувати патріотично налаштовані верстви населення, особливо в західних регіонах України. Аналіз цього етапу демонструє, як громадянська активність може перетворюватися на організовану політичну силу, що стає основою для розвитку в учнів розуміння механізмів державотворення та ролі особистості в історичних процесах.

По-друге, дослідження виявило, що внутрішній розкол НРУ у 1999–2001 роках, спричинений ідеологічними розбіжностями (між центристською та радикальною течіями), амбіціями лідерів (конфлікт між Геннадієм Удовенком та Юрієм Костенком) та зовнішнім тиском (вплив режиму Леоніда Кучми, фінансові труднощі), став переломним моментом, який послабив організацію, призвів до відтоку членів (з понад 200 тисяч до кількох десятків тисяч) та маргіналізації, але водночас стимулював появу нових політичних суб'єктів (наприклад, партії «Реформи і порядок», блок «Наша Україна»). Після розколу НРУ Удовенка намагався модернізувати партію в напрямку проєвропейського центрizmu, тоді як Український Народний Рух Костенка зберігав радикальну опозиційну риторичу. Ключовою подією для обох організацій стала Помаранчева революція 2004–2005 років, де рухівці активно підтримали Віктора Ющенка, організовуючи протести, забезпечуючи логістику та агітацію на Майдані Незалежності, попри фрагментованість. Ця участь підтвердила символічну роль НРУ як носія цінностей демократії, національної гідності, громадянської активності та ненасильницького опору, демонструючи, як політичні кризи можуть стати каталізатором суспільних змін. У контексті формування громадянської компетентності цей період надає багатий матеріал для аналізу конфліктів у демократичних організаціях, важливості компромісів та ролі громадянського суспільства в революційних процесах, допомагаючи учням усвідомити, що демократія – це не лише права, але й відповідальність за збереження єдності в умовах розбіжностей.

По-третє, аналіз історіографії показав, що тема НРУ залишається недостатньо дослідженою у комплексному вимірі, попри наявність окремих праць (наприклад, О. Гараня «Убити дракона», В. Ковтуна «Історія Народного

Руху України»). Існуючі роботи переважно фокусуються на ранньому етапі діяльності Руху (1989–1991 роки), тоді як період партійного функціонування 1992–2005 років висвітлено фрагментарно, часто з акцентом на біографії лідерів (праці В. Деревінського про В. Чорновола) або окремі політичні кампанії (вибори, розкол). Джерельна база, що включає програми з'їздів, внутрішню документацію (протоколи Політради, звіти регіональних організацій), пресу («Народна газета», «Час/Time»), спогади учасників (І. Драча, М. Гориня), відеоматеріали та архівні фонди (фонд 270 ЦДАГО України), є багатою, але потребує подальшої систематизації, критичного осмислення та введення в науковий обіг нових матеріалів, зокрема усних свідчень активістів НРУ з регіонів. Особливо цінними є мемуари, які дозволяють реконструювати не лише офіційну, а й повсякденну історію організації, розкриваючи мотивацію рядових членів, внутрішні суперечності та регіональну специфіку (наприклад, сильні осередки в Галичині та Волині). Цей аналіз джерел підкреслює необхідність міждисциплінарного підходу, поєднуючи історичний, політологічний та педагогічний виміри, що є ключовим для використання матеріалів НРУ у формуванні громадянської компетентності, оскільки дозволяє учням працювати з автентичними джерелами, розвиваючи навички критичного аналізу та розуміння суб'єктивності історичних наративів.

По-четверте, у педагогічному аспекті встановлено, що тема НРУ у шкільних підручниках з історії України (наприклад, О. Гісема, В. Власова, Ф. Турченка) представлена поверхово, зосереджена переважно на фактичному викладі подій 1989–1991 років (установчий з'їзд, роль у проголошенні незалежності), без належного акценту на партійній еволюції, ідеологічних трансформаціях, організаційній структурі (Всеукраїнські збори, Політрада, регіональні осередки) та впливі на сучасність. Це створює прогалину у формуванні цілісного історичного мислення, обмежуючи можливості для розвитку критичного аналізу політичних процесів та громадянської компетентності учнів. Розроблені в роботі методичні рекомендації – система інтерактивних уроків (дискусії, дебати, рольові ігри), бінарні заняття (історія +

громадянська освіта), проектна діяльність (дослідження місцевих осередків НРУ), робота з первинними джерелами (фрагменти Програми НРУ, спогади Чорновола), використання ІКТ (електронні архіви, документальні фільми, мультимедійні презентації) – дозволяють подолати ці недоліки. Запропонована структура громадянської компетентності (когнітивний компонент – знання про політичну систему, права громадян; діяльнісний – навички аналізу, дискусій, прийняття рішень; ціннісно-мотиваційний – громадянські цінності, активна позиція) та конкретні форми роботи сприяють не лише засвоєнню історичного матеріалу, а й розвитку критичного мислення, емпатії, відповідальності та активної громадянської позиції. Наприклад, рольові ігри на тему з'їздів НРУ допомагають учням «прожити» історичні ситуації, усвідомлюючи важливість діалогу та компромісів у демократичному суспільстві, тоді як проєкти з аналізу електоральних результатів розвивають навички роботи з даними та розуміння регіональних відмінностей у політичних уподобаннях.

По-п'яте, дослідження підкреслює, що поняття громадянської компетентності, визначене в Державному стандарті освіти як здатність особи до активної, відповідальної та ефективної участі у громадському житті, заснована на знанні прав та обов'язків, повазі до демократії та верховенства права, є ключовим для сучасної освіти в Україні. Громадянська компетентність охоплює три взаємопов'язані компоненти: когнітивний (знання про політичні інститути, права людини, механізми демократії), діяльнісний (навички критичного аналізу, комунікації, прийняття рішень, участі в громадських ініціативах) та ціннісно-мотиваційний (внутрішнє прийняття демократичних цінностей, активна громадянська позиція, відповідальність за суспільство). Вивчення історії НРУ має виходити за межі суто політичного аналізу та інтегруватися в ширший контекст громадянської освіти, перетворюючись на потужний інструмент для розвитку цієї компетентності. На основі матеріалів про Рух її можна розвивати комплексно: через аналіз трансформації НРУ від громадського руху до партії учні засвоюють когнітивний компонент, розуміючи еволюцію політичної системи та роль партій у демократії; через

інтерактивні методи, такі як дебати про причини розколу чи рольові ігри на тему Помаранчевої революції, формується діяльнісний компонент, розвиваючи навички аргументації, командної роботи та критичного мислення; через осмислення ідеалів Чорновола та рухівців (національна гідність, свобода, громадянська активність) зміцнюється ціннісно-мотиваційний компонент, мотивуючи учнів до власної участі в громадському житті, наприклад, через проекти з організації шкільних ініціатив чи аналіз сучасних політичних процесів. Тема Руху є унікальною можливістю для формування в учнів розуміння зв'язку між минулим і сучасним, між індивідуальною дією та суспільними змінами, між ідеологією та практикою демократії, оскільки демонструє реальні приклади, як звичайні громадяни можуть впливати на долю країни, долаючи виклики авторитарних режимів. Використання автентичних джерел, зокрема спогадів Чорновола, листування, резолюцій з'їздів, дозволяє учням «прожити» історію, а не лише її запам'ятати, розвиваючи емпатію до історичних діячів та готовність до відповідального громадянства в умовах сучасних викликів, таких як війна та європейська інтеграція.

Отже, НРУ залишається символом національного пробудження, демократичного транзиту та громадянської активності, його спадщина – у цінностях, які він відстоював (демократія, національна єдність, права людини), у моделях політичної поведінки, які запропонував (ненасильницький опір, масова мобілізація), і в уроках, які лишив для сучасності (необхідність компромісів, небезпеки розколів). Наукове осмислення діяльності НРУ сприяє глибшому розумінню перехідних процесів в Україні, а методична розробка – ефективному викладанню новітньої історії, формуванню свідомого громадянства через розвиток усіх компонентів громадянської компетентності. Перспективи подальших досліджень лежать у площині порівняльного аналізу НРУ з аналогічними рухами в пострадянському просторі (наприклад, «Саюдіс» у Литві), вивчення його впливу на сучасні політичні інститути, а також розробки цифрових освітніх ресурсів на основі архівів Руху (інтерактивні платформи, віртуальні музеї). Отримані результати можуть бути впроваджені в

педагогічну практику, сприяючи вдосконаленню викладання історії України та громадянської освіти, а також вихованню покоління, здатного будувати демократичне, толерантне та відповідальне суспільство, де кожен громадянин усвідомлює свою роль у розбудові держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ МАТЕРІАЛИ

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (зі змінами). Київ: Преса України, 1997. 80 с.
2. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38-39. Ст. 380.
3. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 31. Ст. 226.
4. Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 р. № 2460-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 34. Ст. 504.
5. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2365-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 23. Ст. 118.
6. Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. Офіційний вісник України. 2020. № 80. Ст. 2655.
7. Про затвердження Державного стандарту повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. Офіційний вісник України. 2020. № 80. Ст. 2655.
8. Громадянська освіта. 10-11 класи: Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Київ: МОН України, 2021. 34 с.
9. Історія України. 5-9 класи: Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Київ: МОН України, 2023. 42 с.
10. Історія України. 10-11 класи (рівень стандарту, профільний рівень): Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Київ: МОН України, 2021. 56 с.
11. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року:

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р.
Урядовий кур'єр. 2017. № 1.

12. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді:
Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 червня 2015 р. № 641.
Інформаційний збірник МОН України. 2015. № 7-8.

II. ПРОГРАМНІ ДОКУМЕНТИ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ

13. Декларація принципів НРУ. Київ, 1993. 18 с.
14. Матеріали Дев'ятих Всеукраїнських зборів НРУ (12-13 грудня 1998 р.). Київ, 1998. 28 с.
15. Матеріали Десятих Всеукраїнських зборів НРУ (травень 1999 р.). Київ, 1999. 41 с.
16. Матеріали Других Всеукраїнських зборів Народного Руху України (25-28 жовтня 1990 р.). Київ, 1990. 98 с.
17. Матеріали Одинадцятих Всеукраїнських зборів НРУ (5-6 травня 2001 р.). Київ, 2001. 35 с.
18. Матеріали Тринадцятих Всеукраїнських зборів НРУ (3 травня 2003 р.). Київ, 2003. 38 с.
19. Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову (8-10 вересня 1989 р.). Київ, 1989. 124 с.
20. Матеріали Четвертих Всеукраїнських зборів НРУ (5-6 грудня 1992 р.). Київ, 1992. 67 с.
21. Програма Народного Руху України (партії). Ухвалена IV Всеукраїнськими зборами НРУ 5-6 грудня 1992 року. Київ, 1993. 32 с.
22. Програма Народного Руху України за перебудову. Літературна Україна. 1989. 16 лютого. С. 2-3.
23. Програма економічних реформ НРУ. Київ, 1994. 28 с.
24. Резолюція Третіх Всеукраїнських зборів НРУ (28 лютого – 1 березня 1992 р.). Київ, 1992. 45 с.

25. Статут Народного Руху України (редакція 1992 р.). Київ, 1992. 24 с.
26. Статут Народного Руху України. Народний Рух України: офіційний вебсайт. URL: <https://www.rukh.team/statut/>
27. Статут Народного Руху України за перебудову. Літературна Україна. 1989. 16 лютого. С. 3.

ІІІ. СПОГАДИ

28. Горинь М. М. Відлуння далеких подій. Спогади. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 384 с.
29. Драч І. Ф. З відстані часу. Спогади. Київ: Український письменник, 2001. 488 с.
30. Павличко Д. В. Роздуми про наш час. Спогади і публіцистика. Київ: Просвіта, 2010. 426 с.
31. Танюк Л. С. Твори: у 70 т. Т. 58. Публіцистика 1998-1999 рр. Київ: Альтернативи, 2010. 392 с.
32. Чорновіл В. М. Твори: у 10 т. Т. 4. Спогади і роздуми / упоряд. М. Коцюбинська. Київ: Смолоскип, 2005. 496 с.
33. Чорновіл В. М. Твори: у 10 т. Т. 6. Листи. Публіцистика 1989-1994 рр. / упоряд. М. Коцюбинська. Київ: Смолоскип, 2008. 584 с.
34. Чорновіл В. М. Твори: у 10 т. Т. 7. Публіцистика 1995-1999 рр. / упоряд. М. Коцюбинська. Київ: Смолоскип, 2011. 512 с.

ІV. МОНОГРАФІЇ ТА НАУКОВІ СТАТТІ

35. Баран В. К. Україна після Сталіна: нарис історії 1953-1985 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1992. 142 с.
36. Бевз Т. А. Ідейно-політичні засади діяльності Народного Руху України (1989-1990 рр.). Український історичний журнал. 2009. № 4. С. 112-127.

37. Білецький В. С. Історія Донецької крайової організації Народного Руху України (1989-1991 рр.). Донецьк: Східний видавничий дім, 2009. 168 с.
38. В умах і душах рухівців призначення Тарасюка вже відбулося. День. 2003. № 75. С. 3. URL: <https://day.kyiv.ua/article/podrobytsi/v-umakh-i-dushakh-rukhiivtsiv-pryznachennya-tarasyuka-vzhe-vidbulosya>
39. Вергун В. А. Народний Рух України: трансформація громадсько-політичної організації в політичну партію (1990-1993 рр.). Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. 2011. Вип. 2 (52). С. 78-94.
40. Гарань О. В. Від створення Руху до багатопартійності. Київ: Видавництво товариства «Знання» України, 1992. 48 с.
41. Гарань О. В. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. Київ: Либідь, 1993. 198 с.
42. Гарань О. В. Чому Рух став політичною партією? Політична думка. 1993. № 1. С. 45-58.
43. Гончарук Г. І. Народний Рух України: історія. Київ: ЗАТ «Інститут громадянського суспільства», 2009. 542 с.
44. Гудим А. О. Внутрішньопартійна боротьба в Народному Русі України: причини і наслідки (1992-1999 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. Вип. XXXIII. С. 173-177.
45. Деревінський В. Ф. В'ячеслав Чорновіл: український визвольний рух (публіцистика, інтерв'ю, спогади, документи). Тернопіль: Астон, 2016. 448 с.
46. Деревінський В. Ф. Віхами тернистого шляху: В'ячеслав Чорновіл у визвольних змаганнях. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. 592 с.
47. Зайцев Ю. Д. Львівська крайова організація НРУ: становлення і діяльність (1989-1992 рр.). Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2010. № 2. С. 21-34.

48. Зашкільняк Л. О. Вступ до методології історії. Львів: ЛОНМІО, 1996. 216 с.
49. Калакура Я. С. Джерелознавство історії України: методологія, методика, історіографія. Київ: Либідь, 2002. 488 с.
50. Кармазіна М. С. Опозиційні партії України в умовах трансформації суспільства (90-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.): довідник. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 352 с.
51. Кіндрачук Н. М. Політичні партії України на початку ХХІ століття (2000-2008 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2009. 198 с.
52. Кобута С. М. Народний Рух на Прикарпатті: особливості становлення та діяльності (1988-1991 рр.). Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2008. Вип. XIV. С. 89-101.
53. Космина В. Г. Історія як наука: вступ до спеціальності. Київ: Знання, 2000. 254 с.
54. Ковтун В. В. Історія Народного Руху України. Київ: Факт, 1999. 248 с.
55. Кульчицький С. В. Народний Рух України як каталізатор національного відродження. Український історичний журнал. 2004. № 5. С. 3-19.
56. Литвин В. М. Політична арена України: дійові особи та виконавці. Київ: Абрис, 1994. 496 с.
57. Ляхоцький В. П. Народний Рух України за перебудову: перший рік діяльності (вересень 1989 – вересень 1990 рр.). Київська старовина. 1999. № 5. С. 67-82.
58. Міронова І. С. Концептуальні засади сучасної історіографії. Київ: Вища школа, 1997. 186 с.
59. Народний Рух України: причини виникнення та наслідки діяльності. Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2020. Т. 41. С. 275-285. URL: <https://www.researchgate.net/publication/342223658>

60. Народний Рух України: становлення Волинської крайової організації. Луцьк: ВНУ, 2011. 154 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/8471/4/tyskiy_rukh.pdf
61. Пиріг Р. Я. НРУ на шляху до здобуття Україною незалежності. Український історичний журнал. 1994. № 4. С. 39-52.
62. Політична історія України. XX століття: у 6 т. Т. 6. Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / редкол.: І. Ф. Курас (гол.) та ін. Київ: Генеза, 2003. 784 с.
63. Політичні партії та рухи України: довідник / за ред. М. І. Обушного. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 328 с.
64. Рафальський О. О. Національні відносини в Україні у XX столітті: історичний нарис. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2010. 487 с.
65. Рудакевич М. І. Діяльність політичних партій в Україні в умовах переходу до демократії (1987-1996 рр.): дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01. Івано-Франківськ, 1997. 412 с.
66. Смолій В. А., Ясь О. В. Дорогами історії: від давнини до сучасності. Київ: Наукова думка, 1999. 512 с.
67. Солдатенко В. Ф. Виникнення і діяльність Народного Руху України (1989-1991 рр.). Історія України. 2009. Вип. 95-97. С. 56-60.
68. Тимошенко М. М. Діяльність осередків Народного Руху України в Первомайському районі Миколаївської області (1991-1996 рр.). Наукові праці. Історія. 2007. Вип. 70. С. 124-129.
69. Федорчук В. В. Народний Рух України у контексті суспільно-політичних процесів 1990-х років. Грані. 2015. № 5 (121). С. 45-51.
70. Шаповал Ю. І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ: Наукова думка, 1993. 352 с.
71. Шушкевич Ю. О. Діяльність Народного Руху України на Рівненщині (1989-1999 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Острог, 2016. 248 с.
72. Яковлєва Л. В., Рафальський І. О. Національна політика в Україні: історія і сучасність. Київ: Генеза, 1997. 304 с.

V. НАВЧАЛЬНА ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА

73. Баганов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 160 с.
74. Бакка Т., Беца Н., Вербицька П. та ін. Модельна навчальна програма інтегрованого курсу "Громадянська освіта" для 10-х класів. Київ: МОН України, 2022. 48 с.
75. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
76. Боришевський М. Й. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності. Київ: Академвидав, 2010. 416 с.
77. Бульда А. А. Сучасні підходи до викладання історії. Київ: Генеза, 2006. 184 с.
78. Вербицька П. В. Методика навчання історії в основній школі. Київ: Генеза, 2010. 264 с.
79. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.
80. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 304 с.
81. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. Харків: Ранок, 2019. 256 с.
82. Дементієвська Н. П. Телекомунікаційні проекти: організація та методика проведення. Комп'ютер у школі та сім'ї. 2003. № 1. С. 10-14.
83. Завалевський Ю. І. Інноваційні технології навчання історії в школі. Київ: Освіта України, 2007. 224 с.
84. Ігнатенко П. Р. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти. Полтава: ПОППО, 2004. 256 с.

85. Кобута С., Приймак С. Участь В'ячеслава Чорновола у виборюванні незалежності України: виховний потенціал для сучасної молоді. Науково-методичний вісник «Джерела». 2024. №1(105). С. 62. URL: https://ippo.if.ua/images/stories/Osvitjanske_slovo/dg_1_24.pdf
86. Косарева Н. І. Громадянське виховання учнівської молоді: теорія і практика. Київ: Педагогічна думка, 2013. 168 с.
87. Крицька Л. В. Методика викладання історії: теорія і практика. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 244 с.
88. Ладиченко Т. В. Методика навчання історії в школі. Київ: Педагогічна думка, 2015. 352 с.
89. Мацейків В. Потенціал курсу історії України у формуванні громадянської компетентності учнів старшої школи. Вісник НАПН України. 2020. № 1. С. 45-52. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/719414/1/Стаття.Мацейків..pdf>
90. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної та громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України / В. Мацейків та ін. Український педагогічний журнал. 2023. № 2. С. 112-120. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/661/692>
91. Олексин Ю. П. Викладання історії в контексті компетентнісного підходу. Історія в школах України. 2016. № 1. С. 2-8.
92. Пометун О. І. Дискусія українських вчителів: питання теорії і практики. Київ: Генеза, 2004. 112 с.
93. Пометун О. І. Історія України: інтерактивні технології навчання. Київ: А.С.К., 2007. 208 с.
94. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
95. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ: А.С.К., 2004. 192 с.

96. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
97. Пометун О. І., Пирожко Л. В. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. Київ: А.П.Н., 2002. 136 с.
98. Пометун О. І., Пирожко Л. В. Сучасний урок громадянської освіти. Інтерактивні технології навчання. Київ: А.С.К., 2004. 96 с.
99. Пометун О. І., Ремех Т. О. Сучасний урок громадянської освіти. Київ: А.П.Н., 2005. 168 с.
100. Пометун О. І., Ремех Т. О., Малієнко Ю. Б., Мороз П. В. Модельна навчальна програма інтегрованого курсу "Досліджуємо історію і суспільство" для 6 класу. Київ: МОН України, 2021. 52 с.
101. Пометун О. І., Фрейман Г. М. Громадянська освіта: теорія і методика навчання. Київ: Наш час, 2008. 254 с.
102. Поплужний В. Л. Виховання громадянськості особистості. Київ: Знання, 2007. 156 с.
103. Руд М. О. Формування громадянської компетентності старшокласників у процесі навчання історії. Київ: Педагогічна думка, 2011. 234 с.
104. Смагіна Т. М. Проблемне навчання історії в школі. Харків: Основа, 2010. 128 с.
105. Сорочинська Н. М., Гісем О. О. Історія України: підручник для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. Харків: Ранок, 2019. 288 с.
106. Сухомлинська О. В. Цінності в вихованні і шкільній освіті. Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2010. 248 с.
107. Тарасенко І. Ю. Педагогічні умови формування громадянської компетентності учнів. Педагогіка і психологія. 2015. № 2. С. 45-52.
108. Терно С. О. Методика формування історичних понять. Запоріжжя: Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2001. 96 с.

109. Терно С. О. Світ історії: Проблемні та міжпредметні задачі. Харків: Основа, 2003. 128 с.
110. Тищенко І. П. Громадянська освіта: теорія і методика викладання. Київ: Освіта України, 2014. 296 с.
111. Турченко Ф. Г., Мороко В. М. Історія України. Профільний рівень: підручник для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2018. 368 с.
112. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання історії України в старшій школі / уклад. Т. В. Ладиченко. Суми: СДПУ, 2022. 25 с. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/12817/1/FORMUVANNIA%20HROMADIANSKOI.pdf>
113. Чорна К. І. Формування ціннісних орієнтацій особистості учня. Київ: Педагогічна думка, 2012. 192 с.
114. Шимановський М. М. Викладання історії в школі: проблеми і перспективи. Київ: Генеза, 2008. 216 с.
115. Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України. Науковий вісник НПУ імені М. П. Драгоманова. 2023. С. 67-75. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/32409>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Місце теми НРУ у шкільних підручниках

Клас	Розділ/Тема навчальної програми	Кількість годин	Основний зміст	Очікувані результати навчання
11 клас (рівень стандарту)	Розділ: Здобуття незалежності та розбудова держави (1991-2000)	3-4 години	НРУ як політична партія; В. Чорновіл; діяльність у Верховній Раді; участь у виборах	Учні аналізують трансформацію НРУ в партію; оцінюють роль у політичній системі; досліджують програмні документи
11 клас (профільний рівень)	Розділ: Політична система незалежної України	6-8 годин	Повна історія НРУ (1989-2005); організаційна структура; ідеологія; розкол; порівняння з іншими партіями	Учні досліджують еволюцію партії; порівнюють програми різних партій; аналізують причини успіхів та невдач; працюють з первинними джерелами
Факультативні курси	«Новітня історія України», «Політичні партії України»	10-12 годин	Поглиблене вивчення всіх аспектів історії НРУ; дослідницькі проекти; робота з архівними документами	Учні здійснюють власні дослідження; створюють мультимедійні презентації; беруть участь у конференціях
Інтегровані	«Історія та	2-3	НРУ в	Учні

курси	громадянська освіта», «Українознавство»	години	контексті формування громадянського суспільства	усвідомлюють зв'язок історичних подій з сучасністю; розвивають громадянські компетентності
-------	---	--------	---	--

Джерела: навчальні програми МОН України

ДОДАТОК Б

Представлення теми НРУ у шкільних підручниках

Підручник	Автор	Кількість видань	Обсяг матеріалу про НРУ	Структура викладу	Охоплення періодів	Особливості/недоліки	Рекомендації щодо вдосконалення
Історія України (рівень стандарту)	О.В. Гісем, О.О. Мартинюк [23]	019	2-3 стор. інтегровано в теми	Інтегровано в теми: «Перегрупування партійно-політичних сил» (с. 168), «Вибори 1998 р.»	Переважно 1989-1994 рр.; період після 1999 р. практично відсутній	Фрагментарність викладу; неповнота інформації про пізній період; відсутність аналізу розколу	Виділити окремий параграф; розширити матеріал про 1999-2005 рр.; додати аналіз причин кризи партії
Історія України (рівень стандарту)	В.С. Власов [46]	019	3-4 стор. Розпорошено	Розділ 9 «Розвиток України як незалежної держави»; матеріал про НРУ інтегровано в загальний текст про партійну систему	Акцент на 1989-1991 рр.; трансформація в партію висвітлена побіжно	НРУ узгадується в контексті виборів, але немає цілісного аналізу діяльності партії; обмежена інформація про організаційну структуру	Систематизувати матеріал; додати таблиці та схеми організаційної структури; розширити біографічні дані лідерів
Історія України	Н.М. Сорочинська,	019	2 стор. Інтегровано	Тема «Україна в умовах	Переважно початок	Відсутність окремого розгляду	Виділити НРУ як окрему

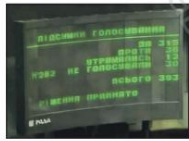
	О.О. Гісем [48]			перебудови»; НРУ розглядається як одна з багатьох партій	вий етап (1989-1990); як партія висвітлено дуже стисло	НРУ; поверховість аналізу; тема «розчине на» в загальному контексті	тему; показати його особливу роль у здобутті незалежності; додати документальні матеріали
I сторія України. Профільний рівень	Ф .Г. Турченко, В.М. Морочко	018	5-6 стор. частково систематизовано	Роз діл «Політичні партії України»; НРУ розглядається серед інших партій	III ирокий охоп т 1989-2004 рр., але без глибокого аналізу окремих періодів	Нав іть на профільному рівні відсутній комплексний аналіз еволюції партії; мало уваги ідеології та програмним документом до	Роз ширити джерельну базу; додати порівняльний аналіз з іншими партіями; включити регіональний аспект діяльності

Джерело: створено автором на основі аналізу підручників

Приклад інтеграції матеріалу про НРУ в підручнику О.В. Гісема та О.О. Мартинюк

НАЧАЛЬНА МЕТА: охарактеризувати політичний розвиток України в 1994–1999 рр.; визначити, які зміни відбулися в політичному житті після прийняття Конституції.

ПРИДАЄМО: 1. З'ясування якої політичної партії в Україні почала формуватися багатопартійна система? 2. Коли було скасовано статтю 6 Конституції СРСР про монополію КПРС на владу?

Результати голосування за нову Конституцію України. 28 червня 1996 р.

Зверніть увагу!
У перші роки незалежності України всі політичні партії обстоювали пріоритет державних форм господарювання, із застереженням ставилися до приватної власності, засуджували соціальне розшарування суспільства, виступали за ліквідацію безробіття тощо.

1. Перегрупування партійно-політичних сил
У перші роки незалежності України в перші роки незалежності? На час проголошення незалежності в Україні діяли понад 20 політичних партій. Після подій серпня 1991 р. та заборони Комуністичної партії України (КПУ) у політичному житті України переважали партії та рухи національно-демократичного спрямування. Проте вони не сформували більшості у Верховній Раді. Праве крило політичних сил представляли партії національного і націоналістичного напрямів. До цих партій належали Народний рух України (НРУ), Демократична партія України (ДПУ), Українська республіканська партія (УРП), Конгрес українських націоналістів (КУН), Християнсько-демократична партія України (ХДПУ), Українська національна асамблея (УНА). Також до України повернулася Організація українських націоналістів (ОУН), яка раніше функціонувала за кордоном. Найбільш активна серед партій правої орієнтації була НРУ. Він прийшов шлях від громадського об'єднання до політичної партії, яка сформувалася в 1992 р. На виборах до Верховної Ради 1994 р. представники правих партій отримали лише 47 депутатських мандатів. Погіршення соціально-економічного становища стало підґрунтям для відокремлення частини лівих сил. Їх активізація була пов'язана зі створенням Соціалістичної партії України (СПУ) на чолі з О. Морозом. До партії увійшла більшість членів забороненої КПУ. До лівих партій належала й Селянська партія України (СелПУ), що виступала за відокремлення селянства як основи зміцнення держави. У зовнішньополітичних справах ліві партії виступали за зміцнення зв'язків із країнами СНД, насамперед із Росією. У жовтні 1993 р. після тривалих дебатів у парламенті та пресі КПУ відновила діяльність. На виборах до Верховної Ради України 1994 р. ліві партії здобули 123 мандати.

РОЗДІЛ V. РОЗВИТОК УКРАЇНИ ЯК НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ

Приклад представлення теми НРУ в підручнику В.С. Власова (фрагмент)

Напередодні виборчої кампанії в УРСР сформувався **Демократичний блок**. До нього увійшли 43 громадські організації та групи (осередки НРУ, «Меморіал», УГС, «Зелені» та ін.). У виборчому маніфесті були проголошені такі гасла, як досягнення реального політичного й економічного суверенітету України, створення багатопартійної системи, рівноправність усіх форм власності, розроблення нової конституції, реальна свобода віросповідання.

4 березня 1990 р. відбулися перші альтернативні вибори до Верховної Ради УРСР та місцевих рад. Вони вирізнялися активністю: на дільниці з'явилися 85 % тих, хто був внесений до виборчих списків. Бюлетені містили по одній кандидатурі лише в чотирьох округах із 450.

← Перше засідання Верховної Ради УРСР, обраної на альтернативних виборах. 15 травня 1990 р.

Вибори засвідчили, що компартійно-радянський апарат контролював ситуацію. Демократичний блок зазнав поразки. Номенклатура перемогла в усіх областях, окрім Львівської, Івано-Франківської й Тернопільської. У цих трьох областях за кандидатів Демократичного блоку віддали голоси 85 % виборців, тож комуністичні депутати опинилися в опозиції.

СЛОВНИК

Суверенітет — повнота влади держави, її самостійність і незалежність у внутрішній та зовнішній політиці.

ДОДАТОК Г

Прогалини у висвітленні теми НРУ в шкільних підручниках

Аспект теми	Стан висвітлення	Конкретні недоліки	Наслідки для навчання	Пропозиції щодо покращення
Періодизація діяльності НРУ	Фрагментарна	Відсутня чітка періодизація ; події подаються хаотично	Учні не розуміють логіки розвитку партії	Виділити 3-4 чіткі періоди з характеристик ою кожного
Організаційна структура	Майже не висвітлена	Немає інформації про Всеукраїнські збори, Політраду, регіональні організації	Учні не розуміють, як функціонувала партія	Додати схему організаційної структури; пояснити функції органів
Ідеологія та програма	Поверхова	Загальні фрази без конкретики; відсутній аналіз еволюції поглядів	Неможливо зрозуміти ідейні засади партії	Включити фрагменти програмних документів з завданнями на аналіз
Діяльність після 1999 року	Практично відсутня	Розкол лише згадується; період 2000-2005 рр. не висвітлений	Учні не знають про долю партії	Розширити матеріал про пізній період; проаналізувати причини кризи
Регіональні аспекти	Не висвітлені	Немає інформації про регіональну диференціацію підтримки	Не формується розуміння політичної географії України	Додати карту електоральної підтримки НРУ по регіонах
Біографії лідерів	Мінімальні	Стислі довідки без аналізу ролі особистості	Історія деперсоналізованана	Розширити біографічні матеріали; показати внесок

				конкретних людей
Порівняння з іншими партіями	Відсутнє	НРУ розглядається ізольовано	Не зрозуміле місце НРУ в партійній системі	Додати порівняльні таблиці з іншими партіями
Електоральна статистика	Обмежена	Згадуються лише окремі вибори	Неможливо простежити динаміку підтримки	Включити таблиці та діаграми електоральних результатів
Внутрішньопартійні конфлікти	Не висвітлені	Немає інформації про різні течії, боротьбу за лідерство	Не зрозумілі причини розколу	Описати основні фракції та їхні розбіжності
Участь у Помаранчевій революції	Відсутня	Роль НРУ у 2004 р. не згадується	Учні не знають про участь партії в сучасних подіях	Додати підрозділ про участь у революції

Джерело: створено автором при аналізі шкільних підручників

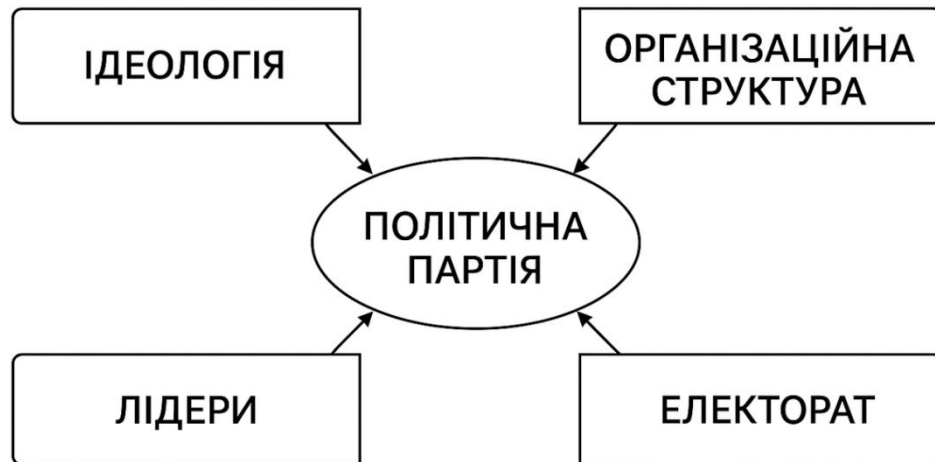
ДОДАТОК Г

Ключові компетентності, що формуються при вивченні історії НРУ

Компетентність	Визначення (за Держстандартом)	Як формується при вивченні НРУ	Конкретні навички	Методи оцінювання
Громадянська та соціальна компетентність	Здатність діяти як свідомий громадянин; розуміння суспільних процесів; участь у житті громади	Усвідомлення значення громадянської активності на прикладі НРУ; розуміння механізмів політичної участі	Розуміння виборчої системи; знання про політичні партії; усвідомлення прав громадян	Участь у дискусіях, рольових іграх, проєктах з громадянської тематики
Історична компетентність	Уміння критично аналізувати історичні джерела; розуміти причинно-наслідкові зв'язки; співвідносити події в часі	Робота з документами НРУ; аналіз причин успіхів та невдач партії; розуміння історичного контексту 1989-2005 рр.	Аналіз джерел; хронологічні навички; встановлення причинності; порівняння подій	Аналіз документів, складання хронологічних таблиць, написання есе
Комунікативна компетентність	Здатність спілкуватися рідною та іноземними мовами; уміння чітко висловлювати думки	Участь у дискусіях про роль НРУ; презентації результатів досліджень; написання есе та аналітичних текстів	Усне мовлення; письмове мовлення; аргументація; полеміка	Усні відповіді, презентації, есе, участь у дебатах
Інформаційно-цифрова компетентність	Впевнене та критичне використання інформаційних технологій; пошук та аналіз інформації	Пошук інформації про НРУ в Інтернеті; критична оцінка джерел; створення	Пошук в Інтернеті; оцінка достовірності; використання ІКТ для	Створення презентацій, робота з електронними базами даних

		мультимедійних презентацій	презентацій	
Уміння вчитися впродовж життя	Здатність до самоорганізації навчання; пошук можливостей для саморозвитку	Самостійне поглиблене вивчення окремих аспектів історії НРУ; дослідницькі проекти	Самостійна робота; планування діяльності; рефлексія	Виконання дослідницьких проєктів, самооцінка
Культурна компетентність	Розуміння культурного розмаїття; повага до культурної спадщини	Усвідомлення ролі НРУ у відродженні української культури; розуміння культурних аспектів національного руху	Розуміння культурного контексту; повага до різних поглядів	Участь у культурних проєктах, есе про культурну спадщину НРУ
Підприємливість та фінансова грамотність	Здатність втілювати ідеї в життя; креативність; ініціативність	Аналіз організаційного розвитку НРУ; розуміння ресурсного забезпечення політичної діяльності	Організаційні навички; проєктне мислення; розуміння ресурсів	Робота над груповими проєктами, організація заходів

Джерело: створено автором.

Схема системного підходу до вивчення політичної партії**Схема системного підходу до
вивчення політичної партії**

Джерело: створено автором.

ДОДАТОК Е

Методи навчання при вивченні теми НРУ

Метод	Характеристика	Конкретне застосування	Організаційна форма	Час на уроці	Дидактичні засоби
Пояснюваль-но-ілюстративний					
Розповідь учителя	Послідовний усний виклад матеріалу	Розповідь про створення НРУ, біографії лідерів	Фронтальна	10-15 хв	Презентація, фотографії, карта
Пояснення	Тлумачення складних понять та зв'язків	Пояснення понять: політична партія, багатопартійність, електорат	Фронтальна	5-7 хв	Схеми, таблиці на дошці
Демонстрація	Показ наочних матеріалів	Демонстрація документальної хроніки з'їздів НРУ, фотографій	Фронтальна	5-10 хв	Відео, презентація
Репродуктивний					
Бесіда	Діалог учителя з учнями за задалегідь підготовленими питаннями	Бесіда про причини створення НРУ на основі попередніх знань	Фронтальна	10-12 хв	Питання на дошці або в презентації
Робота з підручником	Читання та переказ тексту підручника	Читання параграфа про НРУ, відповіді на питання	Індивідуальна	7-10 хв	Підручник
Проблемного викладу					
Проблемна лекція	Виклад матеріалу через	Постановка проблеми: Чому НРУ не	Фронтальна	15-20 хв	Презентація з проблемн

	постановку проблем	став правлячою партією?			ими питаннями
Евристична бесіда	Діалог, що підводить учнів до самостійних висновків	Обговорення питання: Що спільного та відмінного між НРУ та іншими партіями?	Фронтальна	12-15 хв	Порівняльна таблиця для заповнення
Частково-пошуковий					
Робота з джерелами	Аналіз історичних документів	Аналіз фрагментів Програми НРУ 1989 та 1992 років	Індивідуальна, парна	10-12 хв	Роздаткові матеріали з документів
Складання таблиць	Систематизація інформації у табличну форму	Складання таблиці «Етапи розвитку НРУ»	Індивідуальна	8-10 хв	Заготовка таблиці
Аналіз статистики	Робота з електоральними даними	Аналіз результатів виборів НРУ в різних регіонах	Індивідуальна, групова	10-12 хв	Статистичні таблиці, діаграми
Дослідницький					
Міні-дослідження	Самостійне дослідження конкретної проблеми	Дослідження діяльності місцевої організації НРУ	Індивідуальна, домашнє завдання	2-3 тижні	Інтернет-ресурси, бібліотека, інтерв'ю
Проектна робота	Створення власного освітнього продукту	Створення документального фільму про НРУ	Групова	Позаурочна	ІКТ, архівні матеріали
Інтерактивні методи					
Дискусія	Обговорення дискусійного питання	Дискусія: Чи виправдав НРУ очікування суспільства?	Фронтальна, групова	15-20 хв	Картки з аргументами

Дебати	Формалізоване обговорення з двома сторонами	Дебати: За і проти розколу НРУ 1999 року	Групова	20-25 хв	Регламент , матеріали для підготовки
Рольова гра	Відтворення історичної ситуації через ролі	Рольова гра «З'їзд НРУ 1992 року»	Групова	25-30 хв	Рольові картки, історичні матеріали
Робота в малих групах	Спільне виконання завдання в групі	Групова робота: аналіз різних програм політичних партій	Групова	15-20 хв	Завдання для груп, джерела

Джерело: створено автором.

Формування громадянської компетентності через вивчення історії НРУ

Компонент громадянської компетентності	Зміст	Як формується через вивчення НРУ	Конкретні завдання для учнів	Критерії оцінювання
Когнітивний (знання)				
Знання про політичну систему	Розуміння багатопартійності, виборчої системи, функцій партій	Вивчення місця НРУ в партійній системі України; аналіз участі у виборах	Скласти схему партійної системи України 1990-х рр.; пояснити роль партій у демократії	Повнота та точність знань; розуміння взаємозв'язків
Знання прав та обов'язків громадян	Розуміння політичних прав: виборче право, свобода об'єднань, свобода слова	Аналіз того, як НРУ використовував в конституційні права для політичної діяльності	Перелічити політичні права громадян; навести приклади їх реалізації активістами НРУ	Знання конкретних прав; вміння застосувати до конкретних ситуацій
Розуміння демократичних цінностей	Усвідомлення важливості свободи, рівності, справедливості, плюралізму	Обговорення демократичних цінностей, що їх відстоював НРУ	Есе: Які демократичні цінності були важливими для НРУ?	Глибина розуміння; вміння аргументувати
Практично-діяльнісний (навички)				
Навички політичної участі	Уміння організовувати громадські акції, брати участь у виборах, впливати на владу	Аналіз методів роботи НРУ: мітинги, петиції, вибори; моделювання ситуацій	Рольова гра: організація виборчої кампанії; проєкт громадської ініціативи	Активність участі; ефективність дій; командна робота

Критичне мислення	Вміння аналізувати інформацію, виявляти маніпуляції, формулювати власні судження	Критичний аналіз різних оцінок діяльності НРУ; робота з суперечливими джерелами	Порівняти різні оцінки НРУ; виявити упередження в текстах	Самостійність мислення; аргументованість висновків
Комунікативні навички	Вміння висловлювати свою думку, слухати інших, вести діалог, досягати консенсусу	Участь у дискусіях та дебатах про діяльність НРУ	Дебати на тему: Чи був НРУ успішною партією?	Чіткість висловлювань; повага до опонентів; аргументація
Вміння працювати в команді	Здатність співпрацювати, розподіляти обов'язки, досягати спільної мети	Групові проекти з вивчення різних аспектів діяльності НРУ	Груповий проєкт: дослідження місцевої організації НРУ	Співпраця в групі; внесок кожного учня; якість результату
Ціннісно-мотиваційний (ставлення)				
Громадянська ідентичність	Усвідомлення себе громадянином України; відповідальність за долю країни	Осмислення ролі НРУ у здобутті незалежності України; усвідомлення громадянського обов'язку	Есе-роздум: Що означає бути громадянином України?	Усвідомленість позиції; глибина рефлексії
Повага до демократичних цінностей	Внутрішнє прийняття цінностей демократії, прав людини, плюралізму	Обговорення важливості демократичних принципів на прикладі НРУ	Дискусія: Чому важлива багатопартійність?	Переконаність у цінності демократії; толерантність
Активна громадянська позиція	Готовність брати участь у житті громади, впливати на рішення влади	Натхнення прикладом активістів НРУ; усвідомлення	Особистий план: Як я можу долучитися до життя своєї	Реалістичність планів; готовність до дій

		можливості впливати на події	громади?	
Критичне ставлення до пропаганди	Неприйняття маніпуляцій, спроб нав'язати чужу думку	Аналіз пропагандистсь ких кампаній за і проти НРУ	Виявити пропагандистс ькі прийоми в історичних матеріалах	Критичність сприйняття; незалежність думки

Джерело: створено автором.

A black and white photograph showing a large, dense crowd of people, likely at a public event or ceremony. Many individuals are wearing hats and coats, suggesting a formal or semi-formal occasion. The crowd is spread out across the frame, with some people in the foreground looking towards the camera and others looking away. The background is somewhat indistinct but appears to be an outdoor setting with some structures or trees visible. The overall tone is historical and documentary.

Джерело:https://uk.wikipedia.org/wiki/I_%D0%97%27%D1%97%D0%B7%D0%B4_%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%A0%D1%83%D1%85%D1%83_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

В'ячеслав Чорновіл на мітингу НРУ

Джерело: <https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=5&idg=128>

Зустріч Гельсінської спілки в рамках НРУ

Джерело: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/2576254-cej-den-v-istorii-42-roki-tomu-bula-stvorena-ukrainska-gelsinska-grupa.html>

ДОДАТОК І

План-конспект виховного заходу

План-конспект виховного (бінарного) заходу з історії України та громадянської освіти для 11 класу

Тема заходу: В'ячеслав Чорновіл: Шлях від Журналіста-Дисидента, політв'язня до Лідера Незалежності. Уроки Активної Громадянської Позиції, Патріотизму та Демократичних Цінностей.

Мета заходу:

Навчальна мета

- Сформувати цілісне уявлення про життєвий шлях В'ячеслава Чорновола як журналіста, дисидента, політв'язня та політичного лідера./*Інформаційна/Логічна*
- Розкрити роль В. Чорновола у національно-демократичному русі другої половини ХХ ст. та в політичному житті України періоду незалежності./*Логічна*
- Проаналізувати журналістську, правозахисну та політичну діяльність Чорновола, її вплив на формування національної свідомості./*Логічна/Громадянська*
- Пояснити значення Народного руху України як громадської організації та політичної партії у процесі демократизації українського суспільства./*Логічна/Громадянська*
- Ознайомити учнів з поняттями: «дисидентський рух», «громадянська позиція», «політичне лідерство», «громадянське суспільство»./*Інформаційна/Логічна/Громадянська*
- Поглибити знання учнів про демократичні цінності, права людини, політичну та правову культуру./*Інформаційна/Аксіологічна/Громадянська*

Розвивальна мета

- Розвивати критичне мислення через аналіз біографічних фактів і політичної діяльності В. Чорновола. На прикладі інтерактивних методів, групової роботи, «Дебати», Аналіз кейсів» та ін./*Логічна/Інформаційна*
- Формувати вміння працювати з історичними джерелами, публіцистичними текстами та цитатами./*Інформаційна/Логічна*
- Удосконалювати навички роботи з різними джерелами інформації (текст, фото, відео) та їх інтеграції для створення цілісного образу./*Інформаційна/Логічна*
- Розвивати навички аргументованого висловлення власної думки та участі в дискусії./*Логічна*
- Сприяти розвитку громадянської компетентності та здатності оцінювати суспільно-політичні процеси./*Логічна*
- Розвивати політичну та правову культуру через обговорення принципів демократії та ролі опозиції в державі./*Громадянська*
- Розвивати комунікативні вміння та навички командної роботи./*Мовленнєва*

Виховна мета

- Виховувати почуття патріотизму та національної свідомості на прикладі життя В. Чорновола./*Громадянська*
- Формувати активну громадянську позицію та відповідальність за майбутнє держави./*Аксіологічна/Громадянська*

- Виховувати повагу до демократичних цінностей, прав і свобод людини та політичного плюралізму./*Аксіологічна/Громадянська*
- Сприяти усвідомленню значення особистості в історії та ролі громадянина в суспільстві./*Логічна/Громадянська*
- Виховувати політичну та правову культуру, толерантність до різних поглядів./*Соціальна/Громадянська*
- Підвищувати рівень громадянської компетентності, усвідомлення обов'язку бути відповідальним громадянином у сучасній Україні./*Громадянська*

Тип заходу

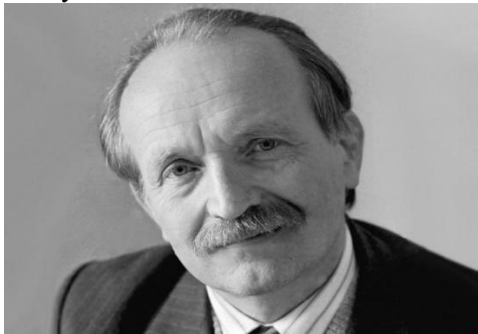
Виховний бінарний захід (історія України + громадянська освіта) з елементами інтерактивного навчання, дискусії, аналізу історичних джерел та біографічного методу.

Основні терміни: Дисидентство, Демократія, Активна громадянська позиція, Політв'язень, Шістдесятники, Самвидав, Народний Рух України (НРУ), Опозиція, Громадянське суспільство, Парламентська багатопартійність, Незламність духу / Гідність, Громадянська компетентність, політична культура, правова культура, демократія.

План виховного заходу:

1. Чорновіл – Журналіст та Дисидент «Журналіст, який обрав правду».
2. Дисидент і Політв'язень: Битва за Права
3. Політичний Лідер і Творець Держави

Хід виховного заходу

Час	Етап заходу	Діяльність вчителя	Діяльність учнів	Примітки
2 хв	Організаційний момент	Привітання та встановлення контакту з учнями, звертається до них доброзичливим тоном, підкреслює партнерський характер роботи: Коротке пояснення формату бінарного заходу Учитель пояснює, що захід поєднує історію України та громадянську освіту: - з історії — аналіз життєвого шляху В'ячеслава Чорновола; - з громадянської освіти — осмислення понять громадянської позиції, демократії, прав і свобод людини, ролі особистості в суспільстві. "Доброго дня, шановні одинадятикласники! Сьогодні ми не просто продовжимо вивчення історії незалежної України, ми спробуємо зрозуміти, що означає бути активним громадянином, і чим доводиться жертвувати заради ідеалів. Ми будемо говорити про людину, чиє життя стало справжньою інструкцією для українців, як жити в умовах несвободи і як розбудовувати свободу, коли вона здобута." "Саме постать В'ячеслава Чорновола, його незламний шлях і його спадщина, є фокусом нашого бінарного уроку з Історії України та Громадянської освіти. Наша тема звучить так: 'В'ячеслав Чорновіл: Шлях від Журналіста-Дисидента, Політв'язня до Лідера Незалежності. Уроки Активної Громадянської Позиції, Патріотизму та Демократичних Цінностей.'" "Наші ключові цілі на сьогодні дуже важливі: Ми маємо зрозуміти історичну роль Чорновола: від дисидента до творця Народного Руху. Ми повинні навчитися аналізувати його діяльність як приклад розвитку <i>громадянської компетентності</i> та <i>політичної культури</i>. І головне — виробити власне ставлення до	1. Організаційна готовність до роботи Учні займають свої місця, налаштовуються на спільну діяльність, готують зошити або матеріали для нотаток. 2. Емоційне залучення Учні звертають увагу на візуальні матеріали (портрет, ключові слова), формують перше враження про тематику заходу. 3. Активне слухання Учні уважно слухають вступне слово вчителя, усвідомлюють міжпредметний характер заняття. 4. Початкове усвідомлення проблематики На запитання вчителя «Що для вас означає бути відповідальним громадянином?» кілька учнів висловлюють короткі відповіді без детального аналізу (підготовка до подальшої роботи).	Інформаційна Логічна Інформаційна

		ідеалів демократії та активного патріотизму, які він сповідував."		
3 хв	Актуалізація опорних знань	Емоційно-ціннісний вступ Учитель звертає та зачитує або демонструє на екрані одну з його відомих цитат: «Україна починається з тебе». Після цього вчитель робить паузу та пропонує учням замислитися над змістом вислову. Постановка проблемного запитання Учитель формулює ключове проблемне питання етапу: «Чи може одна людина реально вплинути на хід історії та формування демократичної держави?»	Роздуми стосовно цитати Висловлення думок стосовно проблемного запитання. Актуалізація попередніх знань (фронтальна бесіда) Учитель ставить учням запитання, спираючись на вже вивчений матеріал: Що ви знаєте про дисидентський рух в Україні? Які риси характерні для активного громадянина? Які демократичні цінності є основою сучасної української держави?	<i>Аксіологічна</i> <i>Логічна</i> <i>Інформаційна/Хронологічна/Логічна</i>
7 хв	Мотивація навчальної діяльності	Сьогоднішній наш захід керуватиметься епіграфом, що належить, зокрема, і самому Чорноволу: 'Справжній громадянин – це людина, яка не боїться правди.' Це не просто красиві слова. Це принцип, яким він керувався, щоразу обираючи чесність та боротьбу, а не компроміс і мовчання. Постановка проблеми: Мотивація для учнів "Чорновіл – це не лише історія. Це громадянська освіта в дії. І щоб ми зрозуміли глибину нашої сьогоднішньої роботи, пропоную всім подумати над ключовим проблемним питанням, яке буде з нами до кінця уроку: «Чому постать В'ячеслава Чорновола є взірцем не лише для істориків, які вивчають боротьбу за незалежність, але й для формування свідомого, активного українського громадянина сьогодні, у XXI столітті?» Ми будемо шукати відповіді, аналізуючи його життя як журналіста, дисидента, політв'язня і, врешті, великого політика."	Подумайте: чи можна бути справжнім громадянином без активної позиції? Чи можна розвивати демократію, якщо не знати ціну, яку заплатили за неї такі люди, як Чорновіл? "Завдання для роздумів: Як ви вважаєте, що дає людині силу, щоб пожертвувати власним благополуччям, кар'єрою і свободою заради високої мети? Відповідь на це питання — ключ до розуміння його активної громадянської позиції, яку ми сьогодні досліджуємо." Інтерактивні завдання мотиваційного етапу Завдання 1. «Мікрофон» Учитель пропонує завершити речення: «Для мене бути громадянином України означає...» «Активна громадянська позиція — це коли людина...» Завдання 2. «Асоціативний	<i>Аксіологічна</i> <i>Логічна</i> <i>Мовленнєва/Логічна</i>

		Перегляд відео 3 хв «В'ячеслав Чорновіл - борець за незалежність України» https://www.youtube.com/watch?v=mT6_uFPf1Ts	кущ» На дошці або фліпчарті вчитель записує слово «Громадянська позиція» «Демократія», «Дисидентство» Учні називають асоціації (відповідальність, свобода, активність, закон, вибір, гідність), які вчитель фіксує та коротко коментує. Чи дізналися ви нові факти про В. Чорновола в цьому відео, які вас вразили? Як можете охарактеризувати Чорновола, як людину в побуті та політика, чи є відмінності? Про які життєві принципи та орієнтири, ідеали може свідчити цитата В. Чорновола в кінці відео?	Логічна/ Мовленнєва Інформаційна Соціальна/Аксіологічна Громадянська/ Аксіологічна
25 хв	Основна частина:	1. Чорновіл – Журналіст та Дисидент «Журналіст, який обрав правду» Коли ми говоримо про В'ячеслава Чорновола, надзвичайно важливо зрозуміти не лише перелік фактів його біографії, а насамперед — як і чому сформувався його світогляд. Він народився у 1937 році — в один із найтрагічніших періодів української історії, коли сталінський режим знищував мільйони людей, ламав долі, нищив українську культуру та еліту. Його дитинство і юність припали на час, коли страх, мовчання і покора вважалися нормою. Виростаючи в українській родині, Чорновіл з ранніх років усвідомлював цінність правди, пам'яті та національної гідності. Навчання на факультеті журналістики дало йому інструмент — слово, але саме його внутрішня позиція надала цьому слову сили. У радянській системі журналіст мав бути рупором партії, проте Чорновіл обирає інший шлях — шлях відповідальності перед суспільством, а не перед	• Чому для В'ячеслава Чорновола журналістика стала формою боротьби? Як ви розумієте його вибір бути журналістом у таких умовах? • Які риси характеру мали люди, які ставали частиною дисидентського руху? Чому	Інформаційна Логічна/ Аксіологічна

	владою. Він глибоко усвідомлював, що брехня є основою тоталітаризму, а правда — його найбільшим ворогом. Саме тому у своїх статтях і виступах Чорновіл говорить про заборонене: про арешти української інтелігенції, політичні суди, знищення культури. Його книга «Лихо з розуму» стала сміливим і безпрецедентним документом епохи — спробою назвати злочин злочином, навіть тоді, коли за це карали тюрмою. В'ячеслав Чорновіл здобув чудову освіту. Він закінчив Київський державний університет імені Тараса Шевченка за фахом журналістика. За часів Радянського Союзу, для молодого, талановитого випускника-журналіста відкривалися блискучі перспективи: кар'єра у великих офіційних виданнях, доступ до ресурсів, слава і, головне, безпека. Чорновіл справді починав працювати на офіційній пресі: на телебаченні, у комсомольських газетах. Але в міру того, як він занурювався у радянську дійсність, він усвідомлював: його перо має служити не ідеології, а правді. Його перші акти громадянської непокори проявилися саме через професію. Чорновіл почав писати статті та репортажі, де торкався гострих соціальних і національних проблем. Його матеріали, незручні для радянської цензури, швидко викликали невдоволення влади. Він зробив вибір, який коштував йому кар'єри, свободи і здоров'я: він обрав бути справжнім журналістом, а не пропагандистом. Самвидав як боротьба за Свободу Слова "Ми говоримо про період 60-х років. З погляду громадянської освіти, нам важливо зрозуміти: як у тоталітарній державі, де цензура контролювала кожне слово, люди могли висловлювати критичні думки? Саме тут виникає унікальне явище – Самвидав. Безумовно, це ознака сильної громадянської позиції. Вибір 'Самвидаву' був свідомим ризиком: за поширення такої інформації люди	так важливо було відстоювати свою думку в тоталітарному суспільстві? • Яку роль відіграла книга «Лихо з розуму» у боротьбі за права людини та національну гідність? Що таке Самвидав, і які ви знаєте приклади «самвидавної літератури»? Міні-дискусія: Пропоную всім взяти участь у короткій	<i>огічна</i> <i>Інформаційна</i>
--	---	---	---

	йшли в табори. Це пряме порушення фундаментальних прав людини — зокрема, права на свободу думки і слова та права на вільне поширення інформації (як це закріплено у статті 19 Загальної декларації прав людини). . В'ячеслав Чорновіл став одним із найактивніших авторів і розповсюджувачів Самвидаву в Україні, перетворюючи його на дієвий інструмент боротьби за демократію та права людини. Цей етап його життя чітко показує: відповідальний громадянин не чекає дозволу на правду; він знаходить спосіб її донести, навіть коли держава проти нього. Його журналістське покликання переросло у місію правозахисника. 2. Дисидент і Політв'язень: Битва за Права Дисидентський виклик системі та «Лихо з розуму» "Ми підійшли до найдраматичнішого періоду життя В'ячеслава Чорновола — його дисидентської діяльності. Після так званої 'відлиги' настали роки застою та посилення репресій. У 1965 році радянська влада провела хвилю тасмних арештів серед української інтелігенції – 'шістдесятників'. Це стало точкою неповернення для Чорновола. На той час він був молодим, але вже досвідченим журналістом. У 1966 році йому запропонували стати свідком на одному з таких закритих судів. Але Чорновіл відмовився бути статистом у цьому 'спектаклі'. Натомість він провів власне журналістське розслідування. Результатом цього розслідування стала його епохальна праця – 'Лихо з розуму. Портрети двадцяти 'злочинців'' (1967). . Що це було? Це був правозахисний збірник, у якому Чорновіл не лише описав біографії та 'злочини' заарештованих інтелігентів (таких як В. Мороз, І. Світличний, І. Дзюба), але й, що найважливіше, оприлюднив та проаналізував матеріали слідства, довівши, що ці процеси	дискусії. Питання до учнів: «Самвидав — це ознака сильної чи слабкої громадянської позиції? Як ви вважаєте, які громадянські права порушувала влада, змушуючи людей вдаватися до такого підпілля, щоб реалізувати свої погляди?» (Дати учням 1-2 хвилини на обговорення) Чи можна вважати працю «Лихо з розуму» героїзмом? Чому це героїзм? Це була пряма, відкрита опозиція владі. Він порушив головне правило системи: не виносити сміття з хати. Він підписав цю працю своїм іменем, фактично сам себе засуджуючи.	Логічна Логічна
--	---	---	-------------------------------

	були незаконними, а звинувачення — сфальшованими. Чорновіл не просто критикував. Він діяв як правозахисник. За цей та іншу діяльність, зокрема за випуск нелегального 'Українського вісника', Чорновіл провів загалом близько 17 років у таборах і засланнях. Його життя — це свідчення того, що ідеї свободи неможливо вбити чи замкнути. Кейс-аналіз – "Суд Історії" "Життя Чорновола та інших дисидентів – це не просто історія репресій, це історія боротьби за правові та демократичні цінності. Навіть у таборах Чорновіл продовжував боротьбу, відстоюючи права в'язнів, пишучи протести та скарги. Зараз ми проведемо кейс-аналіз – 'Суд Історії'. Ви отримаєте короткий опис того, як відбувалися закриті суди над дисидентами: відсутність захисників, відмова свідкам, закриті двері. Підсумок. Ви правильно вказали, що були порушені: право на свободу та особисту недоторканність; право на захист; право на гласність суду. Чорновіл боровся за те, що ми сьогодні вважаємо нормою: щоб влада діяла в рамках закону, а не за ідеологічними вказівками. Це і є суть правової культури та громадянської компетентності – знати свої права та боротися за їх дотримання. Його не зламали табори. Він вийшов з них ще більш ідейним і готовим до фінальної битви – за Незалежність." 3.Політичний Лідер і Творець Держави Народний Рух України – від громадської організації до політичної сили "Після повернення із заслання наприкінці 80-х років, В'ячеслав Чорновіл швидко усвідомив: епоха індивідуального дисидентського протесту закінчилася. Настав час для масового політичного руху.	Завдання для малих груп (7 хв.): Правова оцінка: Виходячи з норм сучасної Конституції України (ст. 29, 34, 59) та Європейської конвенції з прав людини (ст. 6 – Право на справедливий суд), визначте, які фундаментальні права людини були порушені владою СРСР під час цих закритих судових процесів? Громадянський висновок: Чому боротьба Чорновола за відкритість судів є боротьбою за Верховенство права? Чому без незалежного та справедливого суду неможливе справжнє громадянське суспільство?	<i>Логічна/ Мовленнєва/ Соціальна/ Громадянська</i>
--	---	--	--

	У 1989 році було засновано Народний Рух України (НРУ) за перебудову. Чорновіл був серед його засновників і невдовзі став одним із найяскравіших і найвпливовіших його лідерів. Еволюція Руху: Важливо розуміти, що НРУ пройшов швидку трансформацію. Спершу це була громадська організація для підтримки 'перебудови' і національно-культурного відродження. Але завдяки таким лідерам, як Чорновіл, Рух швидко перетворився на потужну політичну силу, що відкрито виступала за державний суверенітет і, врешті, за повну незалежність України. Роль Чорновола: Він був харизматичним оратором, блискучим організатором і невтомним рушієм. Його досвід дисидента надавав йому беззаперечний моральний авторитет. Він був одним із тих, хто перетворив ідею незалежності з мрії дисидентів на реальну політичну мету мільйонів громадян. Саме завдяки діяльності НРУ та особисто Чорновола стали можливими такі події, як Ланцюг Злуки у 1990 році та, найголовніше, проведення Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, що закріпив Акт проголошення незалежності України. Він балотувався на пост Президента України у 1991 році і хоча програв, його потужна опозиційна кампанія заклала основи політичної конкуренції та багатопартійності у новоствореній державі. У незалежній Україні Народний рух трансформується з громадської організації в політичну партію. Це було закономірно: тепер потрібно було не лише вимагати змін, а реалізовувати їх через парламент, закони, державну політику. Чорновіл стає народним депутатом, одним із лідерів демократичної опозиції. Він послідовно відстоює ідеї парламентаризму, свободи слова, багатопартійності, європейського шляху розвитку України. Водночас Чорновіл залишався принциповим критиком влади, навіть тоді, коли це було політично невигідно. Він не погоджувався на авторитарні тенденції, не підтримував	
--	---	--

	корупційні компроміси, виступав проти згортання демократії. Його позиція часто була незручною, але саме в цьому проявлялася справжня політична культура — служіння суспільству, а не посаді. Таким чином, В'ячеслав Чорновіл увійшов в історію як людина, яка пройшла шлях від дисидента до державотворця, не зрадивши своїх цінностей. А Народний рух України став школою громадянської активності, демократії та відповідального політичного вибору для мільйонів українців. Рольова гра "Парламентські Дебати" "Навіть після здобуття незалежності, політична боротьба не припинилася. Чорновіл був послідовним і принциповим опозиціонером, критикуючи повільні темпи реформ і прояви корупції. Його діяльність у Верховній Раді – це взірець парламентської роботи та високої політичної культури. Зараз ми змоделюємо ситуацію 1990 року, коли в українському парламенті точилася боротьба між тими, хто бачив майбутнє України в незалежності, і тими, хто хотів її залишити в реформованому СРСР. Завдання для інших учнів класу! (Кейси для Аналізу) <i>Група 1: "Історики"</i> • Кейс для аналізу: Уривки з програмних документів НРУ 1989 та 1991 років. • Аналітичне завдання: 1. Як і чому НРУ трансформувався від громадської організації (рух за перебудову та гласність) до політичної партії (рух за незалежність)? 2. Яку роль відіграв особисто Чорновіл у радикалізації цілей Руху та його перетворенні на провідну силу, що призвела до Акту 24 серпня 1991 року? <i>Група 2: "Політологи"</i> • Кейс для аналізу: Програмні тези В. Чорновола під час президентських виборів 1991 року та уривки його парламентських	Рольова гра: 'Парламентські Дебати' 1. Поділ на групи: Клас ділиться на дві міні-групи по 3 учні: ○ Група А: 'Прихильники Незалежності' (позиція Чорновола та НРУ). ○ Група Б: 'Прихильники Союзу / Комуністична більшість' (позиція збереження зв'язків з Москвою). 2. Завдання: Кожна група має підготувати 3-4 найсильніші аргументи на захист своєї позиції щодо майбутнього України. 3. Виступ: Групи представляють свої аргументи (по 2 хвилини на групу). "Зараз клас об'єднається у три (по 3 учня) аналітичні групи. Кожна група отримає кейс-завдання, що включає уривки з документів НРУ, програмні тези Чорновола та аналітичні питання. Ваше завдання — дослідити цей матеріал і підготувати коротку, але чітку доповідь (до 3 хвилин) відповідно до вашої ролі. Ви маєте лише 15 хвилин на роботу."	<i>Логічна/Громадянська</i> <i>Інформаційна/Логічна</i>
--	--	---	---

		промов. • Аналітичне завдання: 1. Назвіть три головні демократичні цінності, які Чорновіл ставив на перше місце у розбудові держави (наприклад, федералізація, приватизація, права людини). 2. Яким він бачив ідеальний державний устрій України? Як його бачення сприяло б формуванню відповідального громадянського суспільства? <i>Група 3: "Журналісти"</i> • Кейс для аналізу: Спогади сучасників та уривки з преси про діяльність Чорновола в Верховній Раді та його ставлення до 'партії влади'. • Аналітичне завдання: 1. Оцініть внесок Чорновола у формування інституту парламентської опозиції та багатопартійності в Україні. Чому він вважав опозицію необхідною для демократії? 2. Як його журналістська прямота впливала на його політичний імідж? Чи була ця прямота перевагою, чи перешкодою в політичній боротьбі 1990-х?		
10 хв	Практична Робота та Узагальнення	1. Презентація та Обговорення (Тривалість: 10 хвилин) Мета: Презентувати результати групового аналізу та розвинути навички аргументованого діалогу.	Групи презентують результати своєї роботи (Дебати та Аналіз кейсів) Презентація: Спікери груп чітко та лаконічно презентують результати свого аналізу (трансформація НРУ, ключові демократичні принципи, роль опозиції). Дискусія (Карусель Запитань): Учні з інших груп активно ставлять запитання та відповідають на них, демонструючи розуміння теми та навички аргументації.	Мовлення/Логічна/Інформаційна/Соціальна
5 хв	Рефлексія та Підведення підсумків	Вправа "5 кроків громадянина" "Ми проаналізували надзвичайно насичене, героїчне і, на жаль, трагічне життя Вячеслава Чорновола. Це життя було повністю присвячене реалізації тих цінностей, про які ми говорили:	Інтерактив: 'Модель Відповідального Громадянина' Я пропоную вам за 3 хвилини індивідуально або в парах	Логічна

		права людини, демократія, справедливість. Зараз ми маємо перевести цей історичний урок у практичну площину. Адже Чорновіл боровся за нас, за те, щоб ми жили у вільній державі та були відповідальними громадянами. Важливо, щоб ви усвідомили: усе, про що ми говорили, – це не застарілі поняття. Це живий приклад того, що громадянська компетентність вимагає дії, а не лише знання. І кожен із нас сьогодні, у вільній Україні, має ці можливості діяти. Заклучна рефлексія та Підсумок "Життя В'ячеслава Чорновола було сповнене болем, неволі, але також і абсолютної, непохитної віри. Ми не можемо завершити наш урок, не згадавши однієї з його найпророчих цитат. 'Дай Боже, нам любити Україну понад усе сьогодні — маючи, щоб не довелося гірко любити її, втративши.' <i>(Дати учням можливість висловитися.)</i> Заклучне слово: Життя Чорновола – це своєрідна інструкція для нас, як не допустити втрати. Воно вчить нас, що патріотизм — це не просто любов до прапора, а щоденна відповідальність за долю своєї держави. Він виборов для нас свободу. Наш обов'язок — наповнити цю свободу справжнім змістом: демократією, справедливістю та активною громадянською позицією. Пам'ятаймо його заповіт. Дякую за активну роботу!	виконати наступне завдання: Назвіть 5 основних рис або конкретних дій, які характеризують відповідального громадянина у сучасному демократичному суспільстві. (Наприклад: сумлінна сплата податків, активна участь у виборах, критичне мислення). Навпроти кожної риси наведіть конкретний приклад, як ця риса була проявлена у житті В'ячеслава Чорновола. Питання до класу: Прошу вас прокоментувати цю цитату. Чому вона набула такого трагічного і водночас актуального значення сьогодні, в умовах повномасштабної війни?	a/ Громадянська / Аксіологічна Логічна / Аксіологічна / Громадянська
1 хв	Домашнє завдання	Обов'язкове завдання: Написати міні-есе (обсягом до 1 сторінки) на тему: «В'ячеслав Чорновіл: Дисидент, який став політичним пророком» або «В. Чорновіл як символ незламності духу нації та відповідального громадянина. Актуальність його ідей сьогодні».		Логічна / Аксіологічна /

		Додаткове завдання за бажанням! Створити невеликий проєкт (на вибір: постер, презентацію, або ментальну карту) під назвою: «Моя активна громадянська позиція: 5 кроків у сучасному світі», обґрунтувавши, як приклад Чорновола надихає вас на конкретні дії сьогодні.		Громадянська
--	--	--	--	--------------